

**10 godina Helsinškog odbora
za ljudska prava u Srbiji**

**U POTRAZI ZA
GRAĐANSKIM IDENTITETOM**

Beograd, 2004.

U potrazi za građanskim identitetom

Izdavač:

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Za izdavača:

Sonja Biserko

Urednik:

Seška Stanojlović

Autori:

Sonja Biserko

Draga Božinović

Nataša Novaković

Marijana Obradović

Seška Stanojlović

Nebojša Tasić

Naslovna strana:

Ivan Hrašovec

Fotografije:

Aleksandar Anđić

Prelom:

Nebojša Tasić

Štampa:

Zagorac, Beograd 2004.

Tiraž: 500

ISBN – 86-7208-101-3

Aktivnost Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji pomagali su tokom svih ovih godina brojne međunarodne nevladine organizacije, fondacije, vlade i organizacije koje se bave promocijom demokratskih vrednosti i zaštitom ljudskih prava. Bez njihove pomoći i podrške Helsinški odbor ne bi mogao da opstane i zato im se i na ovaj način zahvaljujemo.

Uvod

Cilj ove publikacije je da pruži uvid u obim i raznovrsnost rada Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji od njegovog osnivanja pre 10 godina. Helsinški odbor je nevladina, neprofitna organizacija, koja je punopravni član Međunarodne helsinške federacije za ljudska prava. Mandat Odbora je da nadgleda da li država poštuje svoje obaveze koje porizlaze iz Helsinškog finalnog akta koja se odnose na ljudska prava. Osim toga, Helsinški odbor prikuplja informacije i dokumenta o stanju ljudskih prava u Srbiji. Svako ugrožavanje ljudskih prava istovremeno je i pretnja bezbednosti i stoga je briga o njihovom poštovanju i još više o njihovom kršenju nadležnost međunarodne zajednice.

Ljudska prava spadaju u kategoriju moralnih prava, ali se razlikuju od drugih po tome što su, pre svega, univerzalna jer pripadaju svim ljudima, u svim situacijama bez obzira na društveni položaj. Ljudska prava su inherentna, jer pripadaju svakom ljudskom biću i ona su neotuđiva. Osnovna kontroverza vezana za ljudska prava je činjenica da ih država, s jedne strane garantuje, ali ih, sa druge, i krši.

U brutalnim okolnostima raspada druge Jugoslavije i rata u celom regionu nastao je antiratni pokret iz kojeg su kasnije izrasle brojne nevladine organizacije, pre svega, one koje se bave ljudskim pravima. Njihova brojnost u regionu, pogotovo u Srbiji pokazuje u kolikom su raskoraku pojedinac i njegova prava i država koja nije u funkciji građana. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji učinio je ogromni napor da objasni i ilustruje takvo stanje društva i državnog aparata.

Rad Helsinškog odbora u proteklih deset godina odvijao se uslovima radikalnog etnonacionalizma čiji je nosilac bio Slobodan Milošević. Njegova politika dovela je Srbiju u međunarodnu izolaciju, a nosioce te politike odvela u Hag. Tu politiku na unutrašnjem planu karakterisao je državni terorizam u različitim formama, od kojih je najekstremnija bila ona na Kosovu. Isključivo oslanjanje na silu u rešavanju problema u regionu, ali i unutar same Srbije, petrificiralo je stanje u Srbiji. Odlazak Slobodana Miloševića, nažalost, nije doveo do opadanja radikalnog etnonacionalizma. Iako, istina, više nije sposoban da posegne za ratnim avanturama, etnonacionalistički koncept, pre svega kad je reč o konstituisanju srpske države, nastavljen je drugim sredstvima.

Deceniju iza nas obeležila su materijalna razaranja, brojne žrtve, ubijeni vojnici, civili, izbeglice, proterivanje manjina, ređu, brojna varvarstva. Sve to je dalo pečat vremenu iza nas, markira i našu sadašnjost kao i našu budućnost, zavisno od toga, kako ćemo izaći na kraj sa sećanjem koje nas progoni.

Polazeći od takvog društvenog i političkog konteksta, Helsinški odbor je imao specifičan pristup u izveštavanju o kršenju ljudskih prava na teritoriji Srbije. Osim identifikovanja povreda ljudskih prava, Helsinški odbor je uvek analizirao i kontekst u kojem su se određene pojave manifestovale, posebno sa stanovišta činjenice da su ratovi, vođeni u protekloj deceniji, za cilj imali zaokruživanje etničkih država. Srpska državna strategija je, pored vođenja ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, podrazumevala i paralelnu politiku "mekog etničkog čišćenja" prema manjinama u samoj Srbiji, prvenstveno prema Albancima, Hrvatima i Bošnjacima. Priliv izbeglica Srba, u velikom talasu, naročito nakon operacija "Bljesak" i "Oluja" (1995), te nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma iste godine, direktna je posledica beogradske politike. Instrumentalizovanje srpske manjine u Hrvatskoj i na Kosovu, te srpskog naroda u BiH, imalo je pogubne posledice i za srpski narod. Helsinški odbor se u značajnom delu svog ukupnog angažovanja, fokusirao na pokušaj da se izbori za pravo na povratak svih izbeglica. Posebno uspešan projekat u tom pogledu je projekat "Hoću kući" koji je otvorio put povratka izbeglicama iz Hrvatske.

Helsinški odbor je redovno pratio izbore u Srbiji i o tome pisao izveštaje, sa naglaskom na društvenim kretanjima koja su ih

obeležavala. Građanske demonstracije koje su potekle kao reakcija na krađu glasova na lokalnim izborima 1996. godine bile su početak delegitimsanja Miloševićevog režima; to je, međutim, pratila konstantna radikalizacija društvenih prilika što se najuočljivije prelama preko jačanja Srpske radikalne stranke. Helsinški odbor je kontinuirano pratio radikalizaciju društva, ukazujući da taj feneomen u srpskom društvu ima mnogo dublje korene, odnosno da bez razumevanja tog toka u istoriji moderne Srbije tranzicione promene u pravcu istinske demokratije nisu moguće.

Etnonacionalizam imao je poražavajuće posledice i na multietnički karakter Srbije, odnosno na položaj njenih manjina. Manjinsko pitanje je jedno od ključnih, sa kojim se suočavaju i ostale zemlje postkomunizma koje se sada nalaze u procesu potrage za sopstvenim nacionalnim, društvenim i političkim identitetom. Okvirna konvencija za manjinska pitanja Saveta Evrope je bila preduslov za članstvo Srbije u toj organizaciji. Činjenica da je konvencija, koja predstavlja zbir evropskih civilizacijskih dometa u tretiranju manjina još uvek samo okvirna najbolje govori o tome da se pravi odgovori na rešavanje manjinskog pitanja još u procesu definisanja. Opšteprihvaćeno pravilo je da je najbolji način za obezbeđivanje lojalnosti nacionalnih manjina to što se prihvata njihov osećaj različitosti, umesto da se napada. Prihvatanje i priznavanje manjinskog nacionalnog identiteta garantuje i unutrašnju demokratsku stabilnost, a traženje delikatne ravnoteže i prave mere međusobnog odnosa podrazumeva određena ograničenja i za većinsku i za manjinske nacije. Helsinški odbor je od samog nastanka posevećivao veliku pažnju manjinskom pitanju, ne samo kroz izveštavanje o položaju manjina, već i kroz stalni dijalog sa manjinskim zajednicama. Helsinški odbor je organizacija koja je objavila najveći broj publikacija o manjinama i njihovim problemima.

Kosovsko pitanje je imalo poseban značaj u aktivnostima, analizama i izveštajima Helsinškog odbora, jer se upravo na tom pitanju pokazala limitiranost državnog etnokoncepta, njegovo neuvažavanje i nerazumevanje evropskih civilizacijskih vrednosti. Umesto za dijalog, srpska država se opredelila za državni teror protiv jedne cele zajednice, koja je ionako prećutno bila isključena iz šire političke zajednice. Upravo na kosovskom pitanju ogoljen je karakter čitave represivne mašinerije, koja je rasturila Jugoslaviju, a sada pretila da to uradi i sa Srbijom.

Ogromna energija Helsinškog odbora bila je usmerena i na analizu političkog i društvenog konteksta koji je omogućio dolazak Slobodana Miloševića na vlast, te je kroz projekat "Suočavanje sa prošlošću" objavio niz studija, analiza i oglada koji osvetljavaju i ukazuju na stvarne razloge koji su Srbiju doveli u istorijski ćorsokak.

Suština sukoba Srbije sa susedima i svetom jeste njeno arhaično razumevanje države. Nerazumevanje dominantnog svetskog procesa globalizacije, što je posledično proizvodila relativizaciju suvereniteta nacionalnih država, platilo je životom više od 300.000 ljudi, proterano je više od četiri miliona ljudi i uništeno ogromno materijalno dobro.

Godišnji izveštaji Helsinškog odbora su po svom sadržaju imali posebno mesto u radu Odbora. Naime, izveštaji su uz prikazivanje stanja ljudskih prava u Srbiji, sadržavali i analizu društvenih, političkih i socijalnih prilika, bez kojih je teško razumeti karakter i masovnost povreda ljudskih prava.

I z b e g l i c e

Moralno i pravno pitanje

Helsinški odbor se od početka ratova u bivšoj Jugoslaviji, odnosno od prvih izbegličkih kolona aktivno bavio pitanjem izbeglih i prognanih, pružajući im razne vrste pomoći, nastojeći da animira javnost za njihove probleme i ulažući napor da na položaj izbeglica upozori međunarodne organizacije.

Helsinški odbor je stalno ukazivao da je izbegličko jedno od ključnih moralnih i političkih pitanja u Srbiji i upozoravao da režim Slobodana Miloševića uglavnom nije pokazivao razumevanja za probleme izbeglica, osim kada je njegova navodna briga za njihovu sudbina služila političkim ciljevima i promocijama. Stvarana je lažna slika i lažna nada za izbeglice, upozoravao je Helsinški odbor.

Helsinški odbor je ukazivao na najčešće nepodnošljive uslove u kolektivnim centrima za izbeglice u kojima je često u jednoj sobi bilo smešteno i po 20 ljudi, uključujući i decu i stare osobe. Navodio je u svojim saopštenjima da su teška politička i ekonomska situacija, nedostatak brige, minimum humanitarne pomoći i teški uslovi života u kolektivnim centrima motivisali izbeglice da se više interesuju za povratak u svoje domicilne zemlje uprkos mnogim preprekama koje su postavljali i tadašnja SRJ i te zemlje.

Helsinški odbor se nakon rata na Kosovu posebno bavio izbeglicama iz te pokrajine. Upozoravao je na njihov težak položaj, s obzirom da su svi kolektivni centri već bili prenaseljeni izbeglicama iz Hrvatske i BiH. Zato su ljudi sa Kosova bili prinuđeni da se smeštaju u fabričkim halama, sportskim objektima, napuštenim kućama. U najtežem položaju, upozoravano je, bili su Romi sa Kosova čije su porodice u

pojedinih beogradskim predgrađima bile smeštene u improvizovanim barakama.

Helsinski odbor je o problemima izbeglica stalno obaveštavao ambasade, UNHCR i druge organizacije i institucije, skrećući pažnju na konkretne probleme s kojima su se izbeglice suočavale. U jednom takvom pismu iz maja 1997, Helsinški odbor upozorava na problem povratka srpskih izbeglica u Hrvatsku posle njihovog egzodusa iz Krajine. Zahvaljujući postojećem zakonu u Hrvatskoj, bilo je izbeglica koje su se vratile u Hrvatsku a potom i po godinu i više dana čekale da se reši njihov zahtev o vraćanju kuća i druge imovine koje su uglavnom okupirale hrvatske izbeglice iz BiH. Tako je bilo domaćinstava koje su "držale" po tri ili četiri kuće, dok izbeglice iz Srbije nisu mogle da se vrate u sopstvene kuće. Helsinški odbor je aplovaio da se ti slučajevi, uključujući i probleme sa izdavanjem dokumenta, ubrzaju i da njihovo rešavanje bude efikasnije.

Helsinški odbor je nakon promene vlasti u Srbiji konstatovao da je nova vlast uzela bolji kurs prema izbegličkim pitanjima, a poboljšanje odnosa sa susednim zemljama, odnosno novim državama na prostoru bivše SFRJ omogućilo je i bolji položaj izbeglica, odnosno mogućnosti za povratak i regulisanje imovinskih pitanja. Ipak, i dalje je upozoravao na njihov položaj, budući da se mnogi, iz raznih razloga, nisu vratili u domicilne zemlje.

O manipulacijama izbeglicama

Nakon hrvatske vojne operacije "Oluja" (avgust 1995), kada je gotovo celokupno srpsko stanovništvo (oko 200.000 ljudi) samoprovlačeno "Republika Srpska Krajina" napustilo svoje domove, Helsinški odbor je putem saopštenja za javnost, apela međunarodnoj zajednici i pisama upućenih neposredno tadašnjim zvaničnicima Srbije i SR Jugoslavije, upozorovao na njihov dramatičan položaj.

"Helsinški odbor upozorava humanitarne organizacije, srpsku javnost i vlast da su na granicama SR Jugoslavije izbeglice predmet ponižavajućeg tretmana.

Duge kolone izbeglica ostavljene su bez vode, hrane, adekvatne medicinske brige i pomoći. Beskrupulozne osobe naplaćuju im po pet

nemačkih maraka za jedan sendvič i za jednu koka kolu", pisao je u saopštenju Helsinški odbor 7. avgusta 1995.

Istog dana Helsinški odbor izdao je saopštenje u kome navodi da Srbija i zagovornici projekta "velika Srbija" moraju da preuzmu punu odgovornost za rat, ali da za egzodus Srba iz Hrvatske od odgovornosti ne mogu da budu izuzete vlasti u Hrvatskoj.

"Zašto Srbi treba da plate egzodusom za bilo koju državnu neodgovornu politiku", postavlja Helsinški odbor pitanje u saopštenju u kome se takođe ukazuje na manipulaciju sa izbeglicama i merama koje su preduzete da se spreči njihov ulazak u Jugoslaviju.

"Mi smatramo da oni sami treba da odluče da li žele da dođu u Jugoslaviju ili da se vrate u Hrvatsku", navodi se u saopštenju.

Samo nekoliko dana kasnije, 10. avgusta 1995. Helsinški odbor upozna je javnost sa svojim saznanjima da izbeglice koje su došle u Srbiju provaljuju u tuđe kuće, posebno one čiji su vlasnici Hrvati, izbacujući ih napolje.

"Helsinški odbor apeluje na sve nacije Srbije da zaštite svoje susede koji mogu da budu u opasnosti. Takođe apeluje da svim izbeglicama u Srbiji bude pružena sva neophodna pomoć, na legalan i prihvatljiv način", kaže se u saopštenju.

Predsednica Helsinškog odbora Sonja Biserko uputila je 11. avgusta 1995. pismo ambasadama u Beogradu kojim skreće pažnju na moguću demografsku katastrofu zbog uznemiravajućeg odlaska Hrvata i drugih nesrba iz Srbije.

"Da bi se sprečio mogući egzodus nesrpskog stanovništva iz Srbije (oko 35 odsto celokupne populacije) Helsinški odbor za ljudska prava Srbije apeluje na Centar za ljudska prava UN i ambasade da preduzmu odlučujuće mere za bezbednost izbeglica iz Krajine i njihov bezbedan povratak u njihove kuće. Bezbedan povratak u njihove domove nije samo ono što izbeglice žele, već takođe i jedini način da se spreči moguća demografska katastrofa", navodi se u saopštenju.

Istog dana Biserko je uputila i pismo predsedniku Srbije Slobodanu Miloševiću, kojim ga upozorava da masovni dolazak izbeglica u Srbiju može ozbiljno da destabilizuje situaciju u toj republici, budući da izbeglice "brutalno izbacuju Hrvate, nastanjene u Srbiji, iz njihovih domova".

U pismu se navodi da izbeglice očigledno imaju liste adresa i telefonskih brojeva osoba u čije domove nasilno ulaze i da policija retko ili nikako ne reaguje na to. Od Miloševića se zahteva da preduzme sve neophodne mere da se spreči nasilje u Srbiji i zastrašivanje nesrpskog stanovništva u toj republici. Takođe se zahteva hitno obezbeđenje adekvatnog smeštaja za izbeglice, ali i mere za njihov hitni povratak u njihove kuće u Hrvatskoj.

Projekat "Hoću kući"

Tokom 1996. Helsinški odbor je fokusirao svoje napore na dnevnoj komunikaciji sa izbeglicama. Hiljade ljudi, uglavnom izbeglih tokom operacija hrvatske vojske i policije, "Bljesak i "Oluja", dolazile su u Odbor tražeći podršku i pomoć za povratak svojim kućama. Kako je Helsinški odbor smatrao da povratak izbeglica nije samo humanitarno pitanje, već je i politički (zlo)upotrebjeno, snažno se zalagao za rešenje tog pitanja i pravio analize, komentare, saopštenja za javnost i apele koje je slao relevantnim vladama, nevladinim međunarodnim organizacijama i institucijama.

Iskustva stečena od 1995. kroz rad sa izbeglicama privremeno smeštenim na području Srbije i Crne Gore, Helsinški odbor je artikulirao kroz projekat "Hoću kući" koji je započeo februara 1998. Ime projekta nastalo je spontano na osnovu najčešće izgovorene rečenice, koju su izbeglice izgovarale odmah posle pozdrava po ulasku u kancelariju Helsinškog odbora: "Hoću kući".

Kroz projekat "Hoću kući" za nekoliko godina pruženo je izbeglicama više od 200.000 usluga i za povratnike u Republiku Hrvatsku ishodovano više od 30.000 putnih listova. Na realizaciji poslova na projektu, radilo je jedanaest zaposlenih u Srbiji i po troje u Kninu (Hrvatska) i Banja Luci (BiH). "Hoću kući" besplatno posreduje (u beogradskoj kancelariji i dalje rade dvoje aktivista), u procesu povratka izbeglica u Hrvatsku, što se ostvaruje kroz saradnju s konzulatima Hrvatske u Beogradu i u Subotici. Izbeglicama se pružaju sve vrste pravne pomoći na teritorijama SCG i Hrvatske.

Aktivisti Odbora popunjavaju formulare, kompletiraju dokumentaciju, organizuju individualni i grupni povratak i pružaju pravnu

pomoć i neophodne informacije o uslovima povratka, trenutnoj situaciji u mestima u koja se vraćaju. Oni ih takođe upoznaju s njihovim pravima po povratku koja se odnose na ostvarivanja povratničkog statusa, dobijanja humanitarne pomoći, rešavanja imovinskih pitanja, zdravstvene zaštite, školovanja, penzije, radnog staža i drugo.

Kancelarija "Hoću kući" je oformila i mobilni tim koji je izbeglice obilazio i na terenu, pružajući im na licu mesta pomoć, budući da su izbeglice najčešće lošeg socijalog i ekonomskog stanja i često ih najbanalniji razlog, na primer, nemanje novca za putnu kartu do kancelarija "Hoću kući", sprečavale u povratku.

Osim u Beogradu, "Hoću kući" je imala kancelarije i u Zrenjaninu, Novom Sadu, Kraljevu, Subotici i Kragujevcu, te u Banja Luci i Kninu. Ostvarena je saradnja i sa mnogim nevladinim organizacijama u Hrvatskoj, kao i sa mnogim međunarodnim organizacijama. Kancelarija "Hoću kući" bila je partner IRC, ADF, CRS, IOCC i drugih. Najveću podršku u radu, svih ovih godina, u okviru pomoći izbeglicama, pružio je Bureau of Population, Refugees, and Migration (BPRM).

O prisilnim mobilizacijama

Na izbegličke probleme Helsinški odbor je skretao pažnju učesnicima mirovne konferencije za bivšu Jugoslaviju na londonskom sastanku (decembra 1995.), Ujedinjenim nacijama, OEBS, nevladinim organizacijama, domaćim i međunarodnim institucijama, Vladi SR Jugoslavije i Republike Hrvatske.

Helsinški odbor je 1. avgusta 1996. uputio pismo tadašnjem hrvatskom premijeru Nikici Valentiću ukazujući na probleme izbeglica iz Hrvatske koji su se nalazile u Srbiji, posebno na administrativne prepreke za dobijanje dokumenata potrebnih za povratak u Hrvatsku.

Helsinški odbor se posebno angažovao na pitanju prisilne mobilizacije izbeglica u Srbiji, koje su slate na front u BiH, imenujući to jednim od "najdrastičnijih primera zloupotreba" u SR Jugoslaviji. "Lov na ljude", upozoravao je Odbor, često je orkestrirao režim, uključujući u taj sramni "posao" paramilitarne formacije. Suprotstavljajući se tome, Helsinški odbor je, takođe, izdao i niz saopštenja, protesta, izveštaja.

U saopštenju za javnost od 10. avgusta 1995. godine, Helsinški odbor navodi da je primio mnogobrojne izveštaje o prisilnim mobilizacijama, u najvećem broju slučajeva izbeglica iz Hrvatske, koji su poslani u takozvanu Srpsku Krajinu.

“Helsinški odbor sa dubokom zabrinutošću skreće pažnju domaćoj i međunarodnoj javnosti na nelegalnost te akcije, s obzirom da izbeglice, po međunarodnim konvencijama, nisu predmet regrutacija”, navodi se u saopštenju i naglašava da se mobilizacija obavlja uz pomoć srpske policije i jugoslovenske armije, čime se dovodi u pitanje mirovna politika srpske i jugoslovenske vlade.

Učesce Srbije u ratovima u Hrvatskoj i BiH je stalno negirano, ali ova mobilizacija pokazuje suprotno”, poručio je Helsinški odbor.

Skupovi o izbeglicama

Helsinški odbor je organizovao ili bio učesnik više skupova koji su se bavili izbegličkim pitanjima. Januara 1997. organizovao je u Beogradu veoma uspešan Okrugli sto “Srsko-hrvatski odnosi i problem izbeglica”, koji je na neki način bio nastavak sličnog skupa koji je prethodno organizovao Hrvatski helsinški odbor u Zagrebu sa temom “Položaj Srba u Hrvatskoj”.

Na Okruglom stolu u Beogradu učestvovali su predstavnici iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, šefovi i predstavnici diplomatskih misija u Beogradu, međunarodne nevladine organizacije u Beogradu. Takođe je učestvovao i predstavnik Međunarodne helsinške federacije, a podšku skupu pružili su fondacija SOROS, Fridrich Edbert i kanadska vlada.

Predsednica Helsinškog odbora Srbije Sonja Biserko je na otvaranju skupa rekla da je problem izbeglica demokratsko pitanje i svojevrsan test spremnosti vladajućih elita u novostvorenim državama da mu priđu na način koji će ne samo doprineti ubrzanju normalizacije odnosa između, pre svega SRJ i Hrvatske, već uvažavanju činjenice da je izbegništvo prvorazredni humanitarni i politički problem koji traži hitno rešavanje i odgovarajuća odricanja.

“Nažalost, ponašanje glavnih faktora ne daje puno razloga za optimizam”, rekla je Biserko i posebno govorila o manipulaciji izbeglicama u funkciji stvaranja etničkih država, koje su se u tom periodu

sprovodile kroz razne administrativne prepreke sa svih strana. Upozorila je, takođe da su međunarodna podrška i pritisak da se izbeglicama vrati perspektive za minimalno dostojanstven život bile nedovoljne.

“Žrtve srpskog naroda koje jesu velike i u ovom ratu, posebno u broju izbeglica, zahtevaju da se suočimo sa činjenicama. Jedna od tih činjenica jeste da je Beograd najodgovorniji za njihovu sudbinu, posebno onih koji su u desetinama hiljada stizali u Srbiju tokom poslednje dve godine. Pristajanje samo na serviranu istinu samo učvršćuje kulturu laži, kao, nažalost, standardni oblik komuniciranja, koja će u budućnosti dovesti samo do novih nesporazuma i sukoba”, rekla je Biserko.

Učesnici Okruglog stola usvojili su Deklaraciju u kojoj se države nastale na prostoru bivše Jugoslavije podsećaju da ne mogu postati sastavni deo evropskog prostora, bez prihvatanja osnovnih vrednosti savremene demokratije i vladavine prava, u čijem su središtu ljudska prava i osnovne slobode utemeljeni Poveljom UN.

U Deklaraciji se navodi da je problem izbeglica jedan od najtežih problema regiona koji te države politički, pravno i moralno kompromituje. Takođe, da rešavanje izbegličkih pitanja ne trpi samo apele, upozorenja i odlaganja, već zahteva konkretnu političku akciju, kako na unutrašnjem, tako i na međunarodnom planu.

Ukazano je da je neophodno obezbediti punu normalizaciju odnosa između SRJ, BiH i Hrvatske, što bi predstavljalo bitan doprinos rešavanja izbegličkih pitanja.

Takođe je zahtevano prihvatanje povratnika bez uslovljavanja, njihovu punu zaštitu ne samo u Hrvatskoj i BiH već i u SRJ (Sandžak, Kosovo, Vojvodina) i uspostavljanje međunarodnih mehanizama nadzora.

Učesnici Okruglog stola predložili su sazivanje međunarodne konferencije koja bi bila posvećena urgentnom rešavanju problema izbeglica sa prostora bivše Jugoslavije i njihovog povratka.

P r a v n a p o m o ć

Više od 20.000 intervencija

Helsinški odbor je, od svog osnivanja, ustanovio projekat pravne pomoći licima kojima su povređena ljudska prava u Republici Srbiji. Bez obzira što je mandat Helsinškog odbora, kao lokalne nevladine organizacije, ograničen na područje domicilne države, Odbor je vrlo intenzivno pratio stanje ljudskih prava i eventualne povrede u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Kroz projekat pravne pomoći, naša organizacija je zajednički radila na mnogim slučajevima povrede ljudskih prava izbeglica iz Hrvatske i Bosne sa helsinškim odborima tih zemalja. Prema postojećoj evidenciji, za deset godina svog postojanja, Helsinški odbor je kroz ovaj projekat pružio pravnu pomoć u preko 2.250 slučajeva. Od spomenutog broja, u 252 slučaja advokati koje je angažovao HO, obezbedili su kompletno sudsko zastupanje licima kojima su povređena ljudska prava u Republici Srbiji. Iako o tome nije bilo moguće voditi preciznu statistiku, procena je, da je u pomenutom desetogodišnjem periodu od Helsinškog odbora pomoć zatražalo više od 20.000 ljudi. U ovaj broj nije uračunata pravna pomoć koja je pružana izbeglicama iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine kroz projekat "Hoću kući".

Hronologija projekta, metod rada i statistika slučajeva

Projekat pravne pomoći se tokom deset godina, koliko organizacija postoji, menjao u metodološkom smislu, menjao se način pružanja pravne pomoći, ali je krajnji cilj uvek bio isti, a to je promocija i zaštita ljudskih prava.

U prvoj polovini 1995. godine, pravnici koji su radili u Helsinškom odboru, uglavnom su pratili stanje ljudskih prava u Srbiji i pisali izveštaje na osnovu prikupljenih informacija. Podatke o povredama ljudskih prava prikupljali su kroz medije, direktnim kontaktima sa građanima koji su im se obraćali za pravne savete i pomoć i kroz monitoring sudskih postupaka, koji su vođeni protiv optuženih za krivična dela protiv države i ustavnog uređenja. Krajem leta i početkom jeseni 1995. godine, nakon vojne operacije "Oluja" u Republici Hrvatskoj, veliki broj izbeglica potražio je pomoć Helsinškog odbora. Projekat pravne pomoći je tada, sticajem okolnosti, bio usmeren prevshodno na pomoć ovoj kategoriji građana. Tokom 1995. godine prikupljeno je 20.000 zahteva izbeglica za povratak u Republiku Hrvatsku, koji su bili koncipirani na posebnim formularima. Pored popunjavanja formulara i uzimanja podataka, zaposleni koji su bili angažovani na projektu pružanja pravne pomoći, pomagali su izbeglicama da realizuju svoja statusna prava u domcilnoj državi (pre svega pravo na državljanstvo). Veliki priliv stranaka uslovio je potrebu da se u projektu angažuje veći broj pravnika, pa su na projektu dodatno angažovani pravnici, advokati iz Republike Hrvatske, koji su i sami imali status izbeglih lica u Srbiji. Godinu dana kasnije, projekat pomoći izbeglicama izdvojilo se kao nezavisan projekat pod nazivom "Hoću kući".

U narednim godinama projekat pravne pomoći se razvija i postaje slojevitiji. Podrazumeva monitoring stanja ljudskih prava, dnevni rad sa strankama i advokatsko zastupanje pred sudovima i drugim državnim organima. Tih poratnih godina povrede ljudskih prava su intezivne, a na udaru države su bile manjinske grupe kao i politički oponenti tadašnjem režimu. Pravnici koji rade u kancelariji intezivno prate suđenja i procese protiv političkih optuženika, kosovskih Albanaca, svakodnevno se prate mediji, ali ipak najveći izvor informacija na osnovu kojih se prave izveštaji bili su sami građani koji su dolazili u kancelariju Odbora, ili ostavirivali kontakt putem telefona, ili pisama. U onim slučajevima, kada je to prema proceni pravnika bilo svrsishodno i neophodno, Helsinški odbor je građanima obezbeđivao besplatno zastupanje pred sudovima i drugim državnim organima. Tokom 1996. godine na projektu su radila četiri pravnika, od kojih su dvoje bili advokati. Tokom 1997. godine Helsinški odbor započinje sa zastupanjem lica koja traže naknade štete od države

zbog nezakonite mobilizacije. Reč je o izbeglicama koje su policija i paravojne jedinice tokom 1994. i 1995. godine hvatale po Srbiji i vraćale na ratišta u Bosni i Hrvatskoj. Tokom naredne godine Odbor preuzima sve više ovakvih slučajeva, tako da broj predmeta po pitanju naknade štete, kojima Helsinški odbor pruža celokupne advokatske usluge, dostiže cifru od 130. U intervalima od po tri meseca, tim koji radi na projektu, pravi izveštaje koji podrazumevaju detaljan prikaz rada pravne pomoći. Izveštaji su koncipirani tako da daju prikaz i analizu povreda ljudskih prava po određenim oblastima. Nakon uvodnog dela za svaku oblast daje se prikaz konkretnih slučajeva koje je Odbor realizovao kroz projekat u datom periodu. Na kraju svake godine piše se godišnji izveštaj, koji pored konkretnih slučajeva koje je Odbor tretirao tokom godine, analizira informacije prikupljene iz medija i sa monitoringa sudskih procesa.

Tokom 1998. godine i 1999. godine Odbor intezivira svoj rad na projektu pravne pomoći. Pored tekućih slučajeva zastupanja pred sudskim i drugim državnim organima, kada je reč o izbeglicama koje su bile prisilno mobilizovane, Odbor pruža kompletne advokatske usluge u raznim drugim slučajevima povreda ljudskih prava. U ovom periodu pored četiri pravnika koji su angažovani na projektu puno radno vreme, Odbor upošljava i dva advokata za zastupanja pred sudovima i drugim državnim organima.

Nakon poraza režima Slobodana Miloševića u jesen 2000. godine, Helsinški odbor postaje prva domaća nevladina organizacija kojoj se pruža prilika da izvrši uvid u stanje ljudskih prava zatvorenika u kazneno-popravnim zavodima i okružnim zatvorima u Srbiji. Time projekat pravne pomoći dobija novu dimenziju i specifičnost kojom se razlikuje od pravne pomoći koju pružaju druge nevladine organizacije. Cilj ovog dela projekta je bio da se kroz postupak monitoringa izvrši kompletan uvid u stanje u zatvorima, da se konstatuju povrede i odstupanja od normi domaćeg i međunarodnog prava i da se daju konkretne preporuke šta treba učiniti da bi stanje korespondiralo sa relevantnim međunarodnim standardima. Tokom 2001. godine projekat "Monitoring zatvora" postaje nezavisan od projekta pravne pomoći, ali po prirodi stvari, ta dva projekta ostaju usko povezana, a kadkad se preklapaju. Ukoliko se u trenutku obilaska ustanove dobije pritužba od strane zatvorenika na povrede ljudskih prava, onda se kroz projekat pravne pomoći obezbeđuje advokatsko zastupanje tim licima.

Tokom 2002. i 2003. godine bitno je smanjen broj lica kojima se na flagrantan način krše ljudska prava. Demokratizacija zemlje i njeno otvaranje prema svetu, omogućili su da se u velikoj meri smanji broj ljudi kojima država ugrožava osnovna ljudska prava. Ova novonastala situacija uslovala je i to da se projekat pravne pomoći, kada je reč o advokatskim uslugama, izdiferencira samo na slučajeve policijske torture i žrtve diskriminacije. Tokom 2002. 2003. i u tekućoj godini na projektu su uposlena dva pravnik koja svakodnevno u kancelariji rade sa strankama, a za slučajeve kada je potrebno sudsko zastupanje angažovana je beogradska advokatska kancelarija.

Tokom 2004. godine u specijalnom odeljenju Okružnog suda u Beogradu započela su suđenja za organizovani kriminal. Helsinški odbor, u okviru projekta pravne pomoći, prati one sudske procese u kojima su optužena lica koja su izvršila ubistva premijera Republike Srbije, Zorana Đinđića i bivšeg predsednika predsedništva SR Srbije, Ivana Stambolića, kako bi na završetku pretresa sačinio izveštaj koji ima za cilj da osvetli ove sudske procese sa više aspekata.

Statistika osoba kojima je kroz projekat pružena prva pomoć izgleda ovako:

	1994/95.	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Total
Pravna pomoć	258	647	358	230	90	61	105	136	295	75	2255
Advokatske usluge		27	35	123	15	8	22	8	9	5	252

Vrste povreda ljudskih prava i specifični slučajevi

Pravni tim Helsinškog odbora je u okviru projekta pravne pomoći pomogao u sastavljanju izveštaja o stanju ljudskih prava u Srbiji za 1994. godinu. U tom izveštaju se posebno naglašava kršenje ljudskih prava u Srbiji od strane policije, zatim o pravu na informisanje, odnosno gušenju slobode medija, govoru mržnje, o pravu na državljanstvo, o prinudnim

iseljenjima (deložacijama) koji su u to vreme bili naročito aktuelni, kroz koje je država praktikovala neku vrstu tihog etničkog čišćenja, o stanju manjinskih prava, o policijskoj torturi nad Albancima na Kosovu i Muslimanima u Sandžaku o statusu izbeglica u Srbiji, o sindikalnim pravima.

Pravnici Helsinškog odbora su u okviru projekta pravne pomoći pratili pojedina suđenja koja su oragnizovana protiv kosovskih Albanaca. U izveštaju se pominje, da je u gotovo svim slučajevima sprovedena veoma brutalna tortura koju su nad okrivljenima vršili pripadnici javne i državne bezbednosti Republike Srbije.

Tako se u izveštaju kao ilustrativan navodi slučaj K.br.29/1994 koji je vođen u Okružnom sudu u Prizrenu protiv okrivljenog Alije Pačarizija. Okrivljeni je na glavnom pretresu izjavio: "Istina je ono što sam rekao na današnjem glavnom pretresu, a do različitosti je došlo iz razloga što sam u prostorije bezbednosti uveden u utorak i tamo bio do petka vezan za radijator i posle četvrtog dana onako izmoren i gladan iz zgrade bezbednosti priveden kod istražnog sudije. Rekao sam da nisam u stanju da dam svoj iskaz koji sam dao pred inspektorima MUP, jednostavno sam rekao da njega prepisu."

Tokom 1995. godine pravni tim je pratio suđenje grupi od 44 lica albanske nacionalnosti koji su bili optuženi pred Okružnim sudom u Prizrenu zbog sumnje da su izvršili krivično delo iz glave 15. KZ SRJ: član 116, ugrožavanje teritorijalne celine i član 136, udruživanje radi vršenja neprijateljske delatnosti. Nakon završetka glavnog pretresa, pravni tim Helsinškog odbora u julu mesecu 1995. godine sačinio je izveštaj pod nazivom: "Policijska tortura na suđenjima Albancima u Prizrenu". U izveštaju sa suđenja je konstatovano:

"Nad svim okrivljenima primenjena veoma gruba tortura, a i pored toga, pritvorenicima nije ukazana adekvatna medicinska pomoć. Predsednik veća, koji je vodio glavni pretres, konstatovao da je evidentno da je nad okrivljenima primenjena tortura, ali on i pored toga nije doneo rešnje kojim bi iskaze koji su okrivljeni dali u istrazi izdvojio iz spisa. Ovakav zaključak suda, kada je reč o evidentnoj torturi, sud nije uneo u zapisnik. Istragu su vodili pripadnici resora državne bezbednosti Republike Srbije. Tortura uvek imala isti cilj, a to je svojevrsna priprema istražnog postupka. Ljudi bi se hapsili, zatim odvodili i zadržavali po

nekoliko dana u prostorijama SDB-a, u kojima je vršena "priprema istražnog postupka". U pripremi istražnog postupka, uz najbrutalnije metode fizičke i psihičke torture, iznuđivali su se iskazi koji su imali za cilj da "dokažu" umešanost okrivljenog i drugih lica u najteža krivična dela protiv države. U nekoliko slučajeva je SDB uzimala bliske srodnike okrivljenih kao taoce i zadržavala ih onoliko dugo koliko je okrivljenima bilo potrebno da se sami predaju službi. Indikativan je slučaj kidnapovanja okrivljenog Đeljalja Cansiba, makedonskog državljanina, koga je SDB Srbije kidnapovala u Makedoniji i dovela ga u Srbiju kako bi mu sudili."

Iste godine Helsinški odbor je uputio predlog predsedniku Republike Srbije Slobodanu Miloševiću da abolira okrivljene Albance u cilju uspostavljanja pravne države i vladavine prava, ali je ova inicijativa ostala bez ikakvog odgovora.

Tokom iste godine u izveštaju o radu pravne pomoći navode se slučajevi brutalne policijske torture koja je sprovedena nad Muslimanima iz Sandžaka. Tim Helsinškog odbora je pratio postupke koji su vođeni protiv Muslimana u Novom Pazaru u tzv akciji "Skupljanje oružija".

Tim pravne pomoći Helsinškog odbora radio je na evidentiranju i ispitivanju slučajeva nezakonite mobilizacije izbeglica. Ti slučajevi su kasnije procesirani pre nadležnim sudom u Beogradu, a Helsinški odbor je pružio advokatsku asistenciju u 130 slučajeva nezakonite mobilizacije. Kao ilustrativni slučaj u izveštaju o stanju ljudskih prava u Srbiji za 1995. godinu navodi se sledeći primer:

"Tokom septembra kidnapovanje Krajišnika je znatno intezivirano. Pripadnici MUP Srbije kupili su ih na svim javnim mestima, ili kućnim adresama, zatim odvodili na Zvezdaru (Volgina ulica) odakle su ih autobusima upućivali u Erdut u 'Centar za obuku'. Prema svim svedočenjima koje je Helsinški odbor imao, tretman ovih ljudi u Erdutu je više nego zabrinjavajući. Naime, svi su bili podvrgnuti svojevrsnoj torturi, uvredama i ponižavanjima. Nakon takve 'obuke' slati su na prve linije fronta u Bosni i Hercegovini. Svetski mediji su obilovali pričama o nehumanom ponašanju Arkanovih jedinica prema stanovništvu u Bosni, ali i borbama regrutovanim među Krajišnicima."

Kroz kvartalne izveštaje, tokom 1996. godine, konstatovane su najčešće povrede ljudskih prava. U izveštajima je konstatovano da se najveći broj građana žalio na dužinu, trajanje sudskih postupaka, na

(ne)delotvornu pravnu zaštitu, policijsku torturu, nacionalnu i versku diskriminaciju. Kao specifičan izdvojen je slučaj M.T. iz Kukujevca, kojoj je Helsinški odbor obezbedio kompletno advokatsko zastupanje pred nadležnim sudom:

"Slučaj M.T. iz Kukujevca (etnička Hrvatica i državljanka SRJ) je zaključila ugovor o zameni svoje kuće u SRJ za kuću izbeglog Srbina iz Hrvatske. Tek nakon odlaska u Hrvatsku, M.T. saznaje da kuća koja je bila predmet zamene ne postoji. M.T. pokreće postupak pred redovnim sudom, jer se u međuvremenu u njenu kuću u Srbiji uselio čovek sa kojim je sklopila ugovor. Sud ne uvažava njene argumente, već pred nju postavlja nemoguće uslove da dokaže da kuća u Hrvatskoj ne postoji. Na ovaj način sud pomaže legalizaciji prevarnih radnji koje su uzele maha naročito nakon vojne operacije 'Oluja' u Hrvatskoj".

Tokom 1997. godine režim u Srbiji pojačao je policijsku torturu nad političkim neistomišljenicima i demonstrantima. Policija je vrlo često, bez ikakvih konsekvenci, upotrebljavala najbrutalniju fizičku torturu nad demonstrantima. Demontsratni su prebijani na ulici, ili su kasnije privođeni u policijske stanice i tamo prebijani. Nakon mitinga koalicije "Zajedno" 02. februara 1997. godine i policijske blokade Brankovog mosta u Beogradu, Helsinškom odboru se obratilo petoro građana koji su pretrpeli teške oblike zlostavljanja od strane policije.

Iste noći između nedelje i ponedeljeka (2. i 3. februar) brutalno je pretučen student Filološkog fakulteta u Beogradu, iako je nosio vidno istaknutu oznaku Press. Helsinškom odboru se obratio otac, pošto je student zbog pretrpljenih povreda ležao u bolnici. Student je tučen od strane petorice policajaca pendrecima i gažen čizmama od čega je zadobio teške telesne povrede: polomljena nosna kost, izbijena dva prednja zuba, polomljena dva prsta na ruci, naprsnuće nadlaktice kao i posektoine po licu.

Tokom 1998. godine intezivirali su se postupci vođeni protiv nezavisnih glasila, novinara i članova nevladinih organizacija. Helsinški odbor je pružio pravnu pomoć u postupcima koji su vođeni protiv Tomislava Krsmanovića i Vojislava Sekelja.

Brojni građani su se obraćali Helsinškom odboru za pomoć, jer država nije bila u mogućnosti da im obezbedi osnovna socijalna davanja, niti da im pomogne u rešavanju egzistencijalnih problema. Ovo se

naročito ispoljavalo kod onih kategorija građana koji su zavređivali posebnu zaštitu države. U izveštaju HO o pravnoj pomoći za 1998. godinu navodi se sledeći slučaj kao ilustrativan:

“Tri sestre romskog etničkog porekla, nakon majčine smrti, ostale su bez roditeljskog staranja i bez nužnog smeštaja u opštini Voždovac. S obzirom da su živele u stambenoj jedinici bez pravnog osnova, opština je odlučila da pokrene postupak za njihovo iseljenje. Centar za socijalni rad opštine Voždovac je doneo odluku da najmlađu devojčicu, uzrasta 5 godina, smesti u dom za decu bez roditeljskog staranja, devojčicu, koja je stara 14 godina, su odlučili da smeste u vaspitni dom za maloletnike, a najstarija, uzrasta 19 godina je prepuštena da se stara o sebi. Helsinški odbor je pokrenuo medijsku kampanju u kojoj je tražio hraniteljsku porodicu koja će prihvatiti devojčice. Međutim, ova inicijativa je naišla na negativan odgovor, najverovatnije zbog romskog etničkog porekla devojčica. Na inicijativu HO, opština Vračar je ponudila sestrama stalno stambeno zbrinjavanje na teritoriji opštine. Opština Voždovac je ponudila nužni smeštaj na periferiji i posao za najstariju sestru. Advokati HO su uspeli od nadležnih organa izdejstvujaju rešenje kojim je najstarija sestra dobila strateljstvo nad najmađom”.

Režim Slobodana Miloševića je, uoči septembarskih izbora 2000. godine, intezivirao represiju prema političkim oponentima. Između ostalih, pravnici koje je Odbor angažovao, učestvovali su u postupcima koji su vođeni protiv Fljore Brovine i Miroslava Filipovića. Pored toga, HO je učestvovao u postupcima u kojima žrtve nisu imale veliki publicitet, ali su njihova prava bila na najbrutalniji način kršena. Jedan od takvih primera bio je slučaj Albanke Aferdite Zekaj, koji je opisan u izveštaju o pravnoj pomoći za 2000. godinu.

Aferdita Zekaj je bila zaboravljeni pritvorenik. Ona je pritvorena 08. 12. 1998. godine zbog sumnje da je sa još tri osobe počinila krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti i krivično delo terorizma. Pravosudni organi su potpuno izgubili iz vida da je Aferdita u pritvoru, pa je nadležni tužilac 03.08.1999. godine podigao optužnicu protiv Aferdite i još tri lica, konstatujući kako se optužni nalaze na slobodi. Tokom glavnog pretresa, nadležni sud konstatuje da ono što piše u optužnici nije tačno, tj. da se Aferdita nalazi u pritvoru od kraja 1998. godine i tek u maju 2000. godine donosi rešenje o produženju pritvora, godinu ipo

dana nakon njenog pritvaranja. Na osnovu Zakona o amnestiji, koji je usvojen u februaru 2001. godine, zajedno sa još 150 lica, Aferdita Zekaj je amnestirana i nakon toga je izašla iz pritvora.

Tokom 2001. godine i 2002. veliki broj građana se obraćao Helsinškom odboru, žaleći se na neefikasnost sudova, preduge postupke i nemogućnost izvršenja sudskih odluka. Iako je policijska represija bila mnogo manja nakon promena vlasti u oktobru 2000. godine, tortura nije nestala. Policija je, zahvaljujući neadekvatnim zakonskim rešenjima i lošim navikama, nastavljala sa torturom u cilju iznuđivanja iskaza, a u izveštaju pravne pomoći za 2002. godinu naveden je slučaj koji sledi:

“Predrag Banić je bio okrivljen da je izvršio krivično delo razbojništva i po rešenju istražnog sudije nalazio se u pritvoru. Dana 08. 08. 2002. godine Banić je izveden iz pritvora i odveden u selo u okolini Smedereva da bi pokazao mesto izvršenja krivičnog dela. Odveden u kuću svog strica i tamo je nekoliko policajaca nad njim izvršilo stravičnu torturu da bi ga naterali da prizna krivično delo razbojništva. Stavili su mu najlonsku kesu na glavu i dok se davio, udarali su ga palicama i drugim tupim predmetima sve dok nije počeo obilno da krvari. Nakon toga su ga odveli u dom zdravlja u Smederevu kako bi mu bila ukazana pomoć i da bi primio infuziju. Iako su lekari sugerisali da mu je hitno potrebna operacija, policajci su ga vratili u Okružni zatvor u Smederevu. Opreacija je naknadno izvršena, ali Banić je ostao trajni invalid i danas se kreće isključivo sa štakama. U decembru 2002. godine Banić je podneo prijavu protiv NN lica nadležnom tužiocu smederevskog suda. Tužilaštvo je uputilo dopis stanici milicije u Smederevu radi prikupljanja informacija o događaju. Ni posle šest meseci Banić nije dobio odgovor od tužilaštva da li će se krenuti sa postupkom. Pravni zastupnici Helsinškog odbora su preuzeli slučaj i 12. juna 2002. godine predali novu krivičnu prijavu, ali ovaj put je u njoj bilo navedeno šest lica, pripadnika MUP u Smederevu, uključujući i jednog inspektora. Međutim, nadležni tužilac je smatrao da nema mesta krivičnom gonjenju eventualnih počinilaca, pa je oštećeni kao tužilac morao da preuzme krivično gonjenje”.

Tokom 2003. godine, nakon uvođenja vandrednog stanja i tokom trajanja policijske opreacije “Sablja”, policija se nije libila da protiv lica koja su hapšena i zadržavana primeni torturu. Helsinškom odboru se javilo nekoliko osoba koje su tvrdile da su za vreme “Sablje” bile izložene

teškoj torturi. Jedan od slučajeva, čije smo zastupanje preuzeli, jeste slučaj Saše Stevića i njegovog oca Živorada Stevića.

Dana 26. 03. 2003. godine Saša je uhapšen po Rešenju o prinudnom dovođenju i zadržavanju ovlašćenog službenog lica SUP Kruševac. Proveo je nekoliko dana u istražnom zatvoru, a nakon nekoliko dana pripadnici SUP su došli po njega i izveli ga iz zatvora. Odmah su mu stavili lisice, kapu na glavu, stegli je slotejp trakom i preko svega toga su mu stavili najlon kesu. Vozili su ga 'maricom' jedan sat, a potom ga uveli u neku zgradu i balcili na betonski pod neke prostorije. Sve to vreme on je imao kapu i kesu preko glave. Ležao je u toj sobi neko vreme i slušao psovke i jauke iz susedne prostorije. Nakon nekog vremena, došli su po njega, izveli ga iz te sobe i odveli u neku drugu. Osetio je da su stavili najlon ispod njega. Odmah su počeli da ga tuku predmetom za koji je pretpostavio da je bejzbol palica i uz to su ga svo vreme šutirali. Tukli su ga po nogama, tabanima, leđima, bubrezima i po glavi i pitali ga da li nešto zna o Džerijevom ubistvu. On je rekao da ne zna ništa da je zbog tog ubistva već privođen i ispitivan. Mokrili su po njemu, gušili ga kesom a on se onesvešćivao. Tada bi ga polivali vodom i mučenje se nastavljalo. Pretili su da će ga ubiti, da će pobiti njegovu porodicu. Mučili su ga sve do trenutka dok nije pristao da pred tužiocem ispriča ono što su od njega tražili. Potom su ga odveli u SUP Kruševac, skinuli mu kesu i kapu sa glave i dali mu da popije vodu prvi put nakon odvođenja iz Okružnog zatvora.

Rekli su mu da ima pravo na advokata, ali mu nisu dozvolili da pozove one koje je on izabrao, već su mu oni odredili advokata. U prostoriju su došli advokati koje je MUP odredio. Jednog od njih, advokata Đorđevića, Saša je znao, ali sa njim nije bio u dobrim odnosima, a drugog nije poznavao. Advokatima je ispričao o torturi koju je preživeo, obojica su mu rekla da oni po tom pitanju ništa ne mogu da učine, da je došlo vreme i da policija ima neka prava, a da mogu da mu pomognu ako potvrdi priču koju je policija ispričala. Saši se činilo da se advokat Đorđević ponašao kao policijski islednik, a ne kao njegov branilac. I pored toga, Saša nije hteo da pristane na njihov predlog. Nakon toga je vraćen u Okružni zatvor. Sledeće več se ponovila identična procedura sa izvlačenjem iz zatvora, odvođenjem na drugo mesto, gde je sa kapom i kesom na glavi bio tučen i maltretiran. Uz to su mu ponavljali da njegov

otac isto ovo proživljava u susednoj prostoriji. Potom je jedan plicajac počeo da mu puca pored glave, ispalio je dva hica, a onda je rekao da će sledeći ispaliti u njega. Nakon toga je Saša počeo da ponavlja sve ono što su mu rekli da ponovi predhodne večeri. Kaže da mu nije bilo više ništa bitno sem toga da njega i oca ostave na miru.

Njegov otac Živorad Stević je uhapšen 30. 03. 2004. godine na pijaci gde je radio. Odveden je u MUP Kruševac, a lica koja su ga privela obratili su mu se rečima: "Žiko, mi sa tobom nemamo ništa, moraćeš da vidiš sa načelnikom Nešom." Nakon toga je Živorad ubačen u neku prostoriju, stavljena mu je kapa i preko nje oblepljena slotejp traka, stavljene su mu lisice. Kako je Živorad čovek punijeg statsa, zavrtnanje ruku na leđa i stavljanje lisica na ruke prouzrokovalo mu je teške povrede. Onda je ubačen u neko vozilo, on misli da je kombi, bačen na pod vozila i vožen oko sat, sat ipo u nepoznatom pravcu. Svo vreme, lica koja su bila u vozilu, su se izivljavao nad njim, sedeli su na njemu, tukli ga, šutirali. S vremena na vreme bi zastali, izveli ga iz kola, tukli i potom vraćali u vozilo. Kada su se konačno zaustavili, izveli su ga iz vozila i ubalcili u neku prostoriju. Onda su počeli da ga mlata nečim nalik na palice. Potom mu se obratio jedan od njih rečima: "Slušaj Stevoviću, tebe nema šta da pitamo, jer nemaš šta da nam kažeš. Ovo smo uradili, jer smo obećali tvom sinu Saši. Vidi i potrudi se da nam nešto završi, onda će sve biti u redu i idete kući obojica." Nakon toga je ponovo ubačen u kombi i odvežen u prostorije MUP Kruševac, gde su mu skinuli kapu i lisice. Potom su ga odveli u kancelariju načelnika Nebojše Milića koji mu je rekao da je sve ovo urađeno zbog njegovog sina Saše, a policajcima je naredio da ga vrata u pritvor.

Saša Stevović je pokrenuo postupak protiv NN lica, radnika SUP Kruševac dana 23. 09. 2003. godine, ali je tužilaštvo dana 15. 03. 2004. godine odbacilo krivičnu prijavu. Nakon ovoga su advokati Helsinškog odbora preuzeli krivično gonjenje u ime oštećenog. U ime Živorada Stevovića, advokati Odbora su dana 24. 03. 2004. godine podneli zahtev za sprovođenje istrage protiv Nebojše Milića i NN lica, radnika MUP, ali do sada nema nikakvog odgovora od strane tužilaštva.

U ime moralne obnove društva

Jedan od najznačajnijih projekata Helsinškog odbora za ljudska prava, za koji se može reći da na njemu radi praktično od osnivanja jeste projekat SUOČAVANJE. Reč je o nastojanju da se u srbijanskom društvu inicira otvorena i ozbiljna rasprava o uzrocima koji su doveli do krvavog raspada Jugoslavije. Samo uz iskreno suočavanje sa tim delom sopstvene prošlosti i počinjenim zločinima moguća je, po uverenju Helsinškog odbora, obnova (u prvom redu, moralna) srbijanskog društva, njegovo opredeljenje za modernost nasuprot konzervativizmu i neophodni tranzicioni zaokret ka savremenim evropskim društvenim, ekonomskim i političkim vrednostima i kriterijumima. Taj kurs u delovanju Helsinškog odbora prepoznatljiv je u svim njegovim akcijama od 1994 nadalje – manjine, izbeglice, pravna pomoć, apeli javnosti... Među ostalim, polazeći od te pretpostavke, Helsinški odbor je od samog početka podržavao osnivanje Međunarodnog krivičnog suda za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije (Haškog tribunala), smatrajući da individualizacija krivice za ratne zločine i sudska satisfakcija njihovim nebrojenim žrtvama vodi ka neophodnoj sopstvenoj katarzi i istovremeno, obnovi poverenja i, u krajnjoj instanci, pomirenju među narodima koji vekovima žive zajedno.

Do pada Slobodana Miloševića ta aktivnost Helsinškog odbora je, iz razumljivih razloga bila ne samo ignorisana i svesno marginalizovana, već i šikanirana i diskreditovana kao “izdajnička”, “neprijateljska” i “antisrpska”.

Smena vlasti početkom oktobra 2000. godine, dočekanu u svetu sa velikim olakšanjem, nažalost u ovom veoma važnom segmentu društvene obnove u Srbiji nije rezultirala suštinskim otklonom u odnosu

na decenijsku politiku režima Slobodana Miloševića. Poraz u četiri rata na prostoru bivše zajedničke države i posebno NATO bombardovanje 1999. godine, eliminisali su teritorijalne pretenzije Srbije prema okruženju, ali su na javnoj sceni ostali gotovo svi drugi faktori koji su do rata doveli: nacionalizam, netrpeljivost, netolerancija, odsustvo dijaloga, ksenofobija i, naročito, odsustvo volje da se objektivno i javno sagleda i razobličiti zločin počinjen u ime srpskog naroda i, navodno, u njegovom interesu. Nacionalni osećaj i dalje je dominantan, a u društvenoj realnosti nagoveštaji civilnog društva koje u centar stavlja individuu (građanina), a ne kolektivitet (naciju) postoje samo u tragovima.

Većina stanovništva, nakon dugogodišnjeg uticaja medijske i druge propagande smatra da je ishod nedavnih ratova nametnula međunarodna zajednica, odnosno, da je kao takav – nepravedan. Ne postoji svest o pogubnosti rata i njegovim katastrofalnim posledicama (ni četiri godine nakon pada Slobodana Miloševića u Srbiji nije učinjen ozbiljniji napor da se sačini bilans rata i, grubo rečeno, njegove cene, humanitarne i materijalne), niti pak spremnost da pojedinci odgovaraju za počinjene ratne zločine. Nacionalna homogenizacija je i dalje snažna, pa se, uz sve izraženije socijalne tenzije, zadržavaju sve karakteristike netrpeljivosti i neprijateljstva prema drugima.

U takvim okolnostima nema osnova za stabilan i trajan mir, povratak poverenja i saradnju Srbije sa međunarodnom zajednicom i, posebno sa njenim susedima, novostovrenim državama na postjugoslovenskom prostoru. Istini za volju treba reći, da su uglavnom sve (sa izuzetkom Slovenije) novostvorene države, bez obzira na to da li su u ratu bile označene kao agresori ili kao žrtve, po svom unutrašnjem ustrojstvu nerazvijene: sa dominantnom totalitarnom svešću, mukama sa tranzicijom, strahom od civilizacijskih standarda i poštovanja građanskih prava i sloboda, prava nacionalnih manjina i slobode medija. Veliku prepreku izlasku iz tog začaranog kruga predstavlja činjenica da su prethodne garniture vlasti kriminalizovale sve društvene strukture. Sve to što važi za druge, važi naročito za Srbiju.

Edicija Svedočanstva

Ogromni trud, napor i kapital koji je međunarodna zajednica uložila u stabilizaciju i saniranje ratne krize može biti doveden u pitanje ako ne dođe do promene u poimanju uzroka i posledica nedavnih zbivanja. Posebno u Srbiji koja je bila pokretač svih ratova na ovom prostoru u poslednjoj deceniji prošlog veka. Prevazilaženje tih teškoća može se postići “normalizacijom” Srbije koja nije moguća bez njenog suočavanja sa neposrednom prošlošću.

... “Sada, kada je faktički poražen društveni i nacionalni projekat, čije je izvođenje deceniju 1989-1999. učinilo najdramatičnijom u modernoj istoriji srpskog naroda zapretivši mu zatvaranjem istorijske perspektive – mi smo svi nagi i slabi. Spoznaja istine je bolna i uvek je sporija od događaja. Psihološki je svakome teško da je išao za pogrešno postavljenim ciljevima, da se dao obmanuti. To produbljuje bedu i očaj. Najlakše je sve objasniti ljudima koji su nas pogrešno vodili. Naravno, treba menjati njih, ali i program, sredstva, mišljenje. Nikoga ne uveravam u važnost preispitivanja, ali sama ne mogu a da se stalno ne preispitujem. Što to činim javno, znači samo da želim proveru vlastitog stanovišta”, zapisala je u napomeni uz drugo izdanje svoje knjige “Ljudi, događaji i knjige”, u septembru 2000. godine istoričar Latinka Perović, sažimajući jezgrovito i precizno suštinu ideje celog projekta “Suočavanja” Helsinškog odbora. Knjiga “Ljudi, događaji i knjige” inače, prva je u biblioteci “Svedočanstva” (objavljena u dva izdanja) koja je do jeseni 2004, narasla na reprezentativan broj od 21 knjige, gotovo isto tolikog broja autora.

Jedna od tri edicije (druge dve su “Helsinške sveske” i “Ogledi”), biblioteka “Svedočanstva” nastoji da, ostavljajući trajni i neizbrisiv pisani trag o tome, pokaže da su u Srbiji tokom svih godina “najdramatičnijih u modernoj istoriji srpskog naroda” koje su (krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog veka) počele u znaku nadmennog nacionalnog velikodržavnog projekta (“svi Srbi u jednoj državi”), a deceniju kasnije završile u znaku kolektivne frustracije, materijalne i moralne devastacije, idejne konfuzije i tereta počinjenog zločina prema onima sa kojima se sedamdeset godina živelo zajedno, postojali ljudi koji su mislili drugačije. Ta malobrojna, ali dosledna i hrabra alternativa svih se tih godina suprotstavljala masovnoj histeriji, propagandi, lažima,

suludom krvavom ratu... nudeći srbijanskom društvu civilizacijski pomak u pravcu evropskih vrednosti modernog doba; pišući i govoreći o tome javno. Taj krug ljudi obeležen etiketom "antisrba", "izdajnika", "stranih plaćenika", opstajavao je svo vreme, nastojeći da, sa društvene margine na koju je bio gurnut upozori na posledice bezumne politike koja je dominirala javnom scenom, da joj se suprotstavi argumentima i srbijanskom društvu obezbedi istorijski prolaz (ma koliko uzak bio) ka evropskoj budućnosti. Tekstovi koji su se u izdanju Helsinškog odbora poslednjih godina pojavili kao knjige, prethodno su već bili objavljeni negde drugde, ali time nisu izgubili na vrednosti. Naprotiv. Sažeti u knjigama biblioteke "Svedočanstva", u sadašnjem vremenu mučnog oporavka i društvene samorehabilitacije, dragoceno su i gotovo nezamenjivo štivo upravo u kontekstu potrebe sučavanja sa bliskom prošlošću i sopstvenom odgovornošću za nju.

* * *

"Riječnik i rukopis kojima se manipulativno ispisuju najnovije stranice kosovske drame, u širokom dosluhu vlasti i opozicije, uz udarno i agresivno poentiranje dirigovanih medija, toliko su bezočni u izvrtanju činjenica i zamjeni teza da traže prethodno dešifrovanje radi uočavanja stvarne sadržine poturenih klišeja. Gotovo horski odzvanja sveopšti zahtjev, upućen odgovornim predstavnicima kosovskih Albanaca, da osude terorizam koji se ispoljio na Kosovu. Pri tom sasvim izostaje bilo kakav pokušaj objašnjenja što je dovelo do toga da u narodu skoro cijelu deceniju opredeljenom za pasivni otpor, slijedeći politiku tih istih vođa, najednom dolazi do posezanja za oružjem. Da bi se to protumačilo neophodno je priznati kontinuitet policijskog, sudskog i upravnog terora lokalnih i središnjih vlasti nad Albancima na Kosovu. A žestina i trajanje tog terora morali su na kraju da dovedu do radikalizacije rastućeg broja mladih ljudi rješeni da se od nasilja brane oružjem.

Mnogi odgovorni predstavnici albanskog naroda na Kosovu izjašnjavali su se, a to čine i danas, protiv primjene nasilja, izražavajući uvjerenje da samo politički proces može dovesti do rješenja. Smije li se, međutim, od njih zahtjevati da kao teroriste označe porodice Ahmeti, Sediju i druge, sve od reda civile, među njima i djecu, starce i žene,

masakrirane prošlog vikenda na prostoru Drenice..." pisao je u martu 1998. godine (na stranicama "Naše borbe") Novak Pribičević.

Tada, kao i tokom prethodnih godina poslednje decenije prošlog stoleća ovaj vrsni diplomata bivše SFRJ, je u predvečerje poslednje epizode srpske avanturističke ratne politike, javno govorio o suštini srpskog nesporazuma sa najbližim okruženjem. Činio je to i kada je bila riječ o ratu u Hrvatskoj (otkuda je Pribičević bio poreklom), i o trogodišnjem ratu u Bosni i Hercegovini. U nastojanju da što više doprinese razumevanju situacije u bivšoj Jugoslaviji i uzroke njenog raspada na najbrutalniji način, kao i da aktivno doprinese borbi protiv rata i nacionalizma Pribičević je svo to vreme delovao na različitim projektima i učestvovao u svim akcijama – između ostalog bio je i član Helsinškog odbora – koje su to smatrale svojim prioritetom. Njegova javna zalaganja i tumačenja suštine jugoslovenske drame sabrana su u knjizi "Ima li rezonance", koju je kao drugu knjigu u biblioteci "Svedočanstva" priredila Latinka Perović. Knjiga je izašla u jesen 2000. godine, nažalost, kada Novak Pribičević više nije bio među živima.

* * *

Kao naučni radnik koji se više decenija bavio međunarodnim pravom i međunarodnim odnosima, aktivno politički angažovan u zemlji i na međunarodnom polju, priznati i uvaženi ekspert u međunarodnim pravnim krugovima, dr Milan Šahović od 1990 (a taj angažman traje i sada), piše i govori, suprotstavljajući se znanjem i argumentima manipulacijama koje dominiraju srbijanskom političkom i društvenom scenom. Rečju, racionalno i trezveno objašnjava genezu događaja koji su doveli do oružanih sukoba i raspada SFRJ, onemogućavanja mirnog razlaza i rešavanja spornih pitanja, nesprovođenja preuzetih međunarodnih obaveza, uništavanja privrede, prekida saradnje sa evropskim i ostalim državama, Ujedinjenim nacijama i drugim međunarodnim organizacijama... "Opsesija usmerena na očuvanje vlasti po svaku cenu, uz žrtvovanje interesa naroda i zemlje, i težnja za ostvarenjem uskih, nacionalističkih, tradicionalnih, danas arhaičnih ciljeva, zastupljeni u najširim političkim i intelektualnim krugovima, onemogućile su mirno, političko i demokratsko rešavanje pitanja

bivše jugoslovenske federacije. Stavovi koje objavljujem u ovoj knjizi predstavljali su antitezu takve orijentacije i bili pokušaj predočavanja ovakvih rešenja..." zapisao je u uvodnoj napomeni treće knjige biblioteke "Svedočanstva", "Hronika međunarodne izolacije" dr Milan Šahović. Ovo štivo koje se bavi bitnim elementima jugoslovenske krize, pitanjem kontinuiteta, perspektivi prevazilaženja posledica rata, kažnjavanjem počinilaca ratnih zločina, međusobnim priznavanjem država naslednica bivše SFRJ i drugim relevantnim temama i sada je veoma aktuelno, jer su mnoga pitanja kojima se dr Šahović bavi(o) i dalje predmet manipulacija, neznanja, nerazumevanja promena u svetu i u međunarodnim odnosima, kao i svesnog kontinuiteta sa ponašanjem iz poslednje decenije prošlog veka.

* * *

"Za Srbe je dobro da njen istorijski slobodni pad bude prekinut, da se odrekne iluzija, da doživi svoju katarzu, da fokusira svoju svest na ono što jeste i što može. Takav 'poraz' bio bi možda najkonstruktivnije istorijsko iskustvo srpskog naroda", zapisao je u jednom od svojih tekstova poznati beogradski "disidentski" advokat Srđa Popović. Iako dramatičnu poslednju deceniju prošlog veka Srđa Popović nije proveo u Beogradu, njegovo interesovanje, kao i potreba analize i tumačenja srpskog zaokreta prema arhaičnoj prošlosti ("ovde je doživeo poraz čitav jedan kulturni obrazac, patrijarhalan, epski, ksenofobičan, tradicionalistički anahron, slep i gluv za drugog i za vreme u kome živi..."), nije prestala. Ti njegovi javni istupi, koji su ga u radnom gradu svrstavali među istaknutije "nacionalne izdajnike", koji je (od međunarodne zajednice) tražio 'bombardovanje Beograda' sabrani su u 4. knjizi edicije "Svedočanstva", "Put u varvarstvo".

Polazeći od činjenice da je svojom prvenstveno profesionalnom – odbrana političkih optuženika u socijalističkoj Jugoslaviji – ali isto tako i javnom aktivnošću značajno doprineo artikulisanju ljudskih i naročito, političkih prava, Helsinški odbor je objavio i trotomno delo "Poslednja instanca" (edicija "Svedočanstva", broj 17) u kome su sabrana dokumenta najznačajnijih političkih procesa, vođenih pred različitim sudovima u SFRJ od 1968. do 1990. godine. U njima je je kao branilac optuženih (jednom i

sam kao okrivljeni) nastupao ovaj i u međunarodnim krugovima poznati beogradski pravnik. Odnosno, kako je u predgovoru ovog izdanja zapisao njego novosadski kolega, Slobodan Beljanski, "Srđa Popović spada u red retkih advokata koji su, sa gotovo idealnim spojem obrazovanja, mudrosti, retoričkog umeća i hrabrosti, imali sposobnost i spremnost da se prihvate odbrane optuženih za krivična dela čiji su zaštićeni objekti bili država, vlast i njihove sakralizovane vrednosti ili personifikacije. Srećemo se sa staloženim i upornim pravnim analitičarem, koji koristi sve mogućnosti da bi, u granicama prava, logike, istorije, doktrine i prakse, sa punom profesionalnom odgovornošću i odvažnošću, bez poštode i ustupaka, ukazao na slabosti, ne samo optužbi i sudskih odluka, nego i političkog sistema." Izuzetna vrednost ove knjige sadržana je i u činjenici da dokumenti ovakve vrste i pravn(ičk)i komentari politike, pokazuju da se o bitnim karakteristikama jedne epohe, njenih istorijskih korena i projekcija, može uspešno suditi na osnovu pozitivnog prava i pravne patologije političkih sudskih procesa".

* * *

"Dužan sam da s punom odgovornošću skrenem pažnju Predsedništvu SFRJ da bi sankcije – imajući u vidu nepovoljan odnos snaga i okruženje naše zemlje – mogle obuhvatiti: uskraćivanje svih kredita i finansijskog angažovanja, kao i garancije za kredite ili komercijalne poslove; suspenziju ekonomske, dakle trgovinske, tehnološke i svake druge saradnje; bojkot roba jugoslovenskog ili srpskog porekla; otkazivanje vazdušnog saobraćaja i bojkot jugoslovenskih brodova u stranim lukama; zaplenu jugoslovenskih ili srpskih sredstava u inostranstvu; grubu diskriminaciju naših građana u inostranstvu; itd, itd..." pisao je polovinom oktobra 1991. godine, znači, sedam i po meseci pre nego što je Savet bezbednosti UN (31. maj 1992) tadašnju SRJ stavio pod međunarodne sankcije, Milivoje Maksić. Pismo adresirano na tadašnje "krnje" Predsedništvo raspadajuće zemlje, dugogodišnji diplomata poslao je sedam dana nakon što je pismeno zatražio razrešenje sa mesta saveznog sekretara za inostrane poslove. Prvi put u javnosti ovaj upozoravajući dokument koji svedoči o tome da su i među srpskim predstavnicima tadašnjeg jugoslovenskog rukovodstva postojali ljudi koji su, vođeni

profesionalnom i ličnom savešću otvoreno ukazivali na katastrofalne poteze srpsko-jugoslovenskog rukovodstva (primalac pisma formalno je bio Branko Kostić, potpredsednik Predsedništva SFRJ) i njihove moguće posledice, pojavio se, zajedno sa drugim tekstovima Milivoja Maksića, u knjizi "U raskoraku sa svetom", edicije "Svedočanstva".

U ovom pismu, pisanom u vreme kada su u srbijanskoj javnosti gotovo jednodušno i jednoglasno napadane tzv. avnojevske granice, koje su, navodno nepravedno "isparcelisale" srpski narod i, što je još važnije, bile navodno, samo administrativne, Maksić ističe i sledeće upozorenje: .. "Za mene i mnoge druge koji se profesionalno bave međunarodnim odnosima nema nikakve sumnje da su zemlje KEBS u celini, a one podrazumevaju dve supersile i četiri stalna člana Saveta bezbednosti, rešene da i jednostrane promene unutrašnjih granica, mimo pregovora i dogovora, tretiraju u našem slučaju kao nasilje nad priznatim međudržavnim granicama..."

* * *

"Slobodan Inić je portretisao svoje junake materijalom koji su mu oni sami davali: posmatrao ih je u dužem vremenskom razdoblju; citirao ih... Budući istoričar, koji će sve posmatrati sa odstojanja, zaključice da je Inić bio, možda strog, pa i nepravedan prema nekim ljudima. Ali, on će mu biti zahvalan za kritičko viđenje važnih intelektualnih, političkih, vojnih činilaca – dva podjednako pogubna ideološka projekta: komunističkog i velikosrpskog..." zapisala je, između ostalog u uvodu sedme knjige biblioteke "Svedočanstva", "Portreti", publiciste Slobodana Inića, Latinka Perović. Ovaj izuzetno angažovan i plodan pisac kratkih esejičkih formi koji se u poslednjim godinama sopstvenog kratkog života strastveno bavio i likovima "zaslužnim" za istorijski poraz srpskog naroda na kraju XX veka, ispisujući njihove portrete (znatni broj ovih eseja objavljen je u glasilu Helsinškog odbora "Helsinška povelja") ostavio je i jedan mogući ključ za razumevanje tog vremena i tadašnjih događaja vredan dublje sociološko-antropološke analize. Dobrica Ćosić, Mira Marković, Vojislav Šešelj, Biljana Plavšić, Vuk Drašković, Vojislav Koštunica, Momčilo Krajišnik, Milan Milutinović... koji defiluju stranicama ove knjige, svojom rečju i delom kao da ispisuju hroniku

banalnosti zločina. Grotesknost, ponekad i karikaturalnost ovih likova ne relativizuje nadrealnu stvarnost Srbije osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka. Naprotiv. Takođe, paralelno potretisanje onih koji drže poluge vlasti i onih koji se iz opozicije (politički) bore protiv njih, ilustruje njihovu suštinsku ideološku (velikodržavnu) bliskost i gotovo proročanski predviđa ono što će se događati nakon sklanjanja Slobodana Miloševića sa vlasti: "Samo opstankom Republike Srpske, Srbija će ostati sa oba plućna krila. Bez zapadnih zemalja, Srbija bi postojala kao invalid, sa samo jednom stranom pluća..." citira Inić reči Vojislava Koštunice izgovorene 1995. godine, dodajući: "Računajući, vjerovatno, na masovnije prihvatanje takvih ili sličnih besmislica, da Srbija poput kakvog živog stvora, ne može valjda živeti i disati bez oba, ili drugog plućnog krila, Koštunica je jedan od onih koji su doprinijeli da joj se danas dođe glave zbog tog famoznog drugog plućnog krila. Ali, u isto vrijeme to su oni pravi uzroci... zašto Srbi "van matice postase izbeglice, a u matici gladni i poniženi".

* * *

Doktor pravnih nauka Ljubivoje Aćimović ide u red malobrojnih srpskih intelektualaca koji su razarajući pohod velikosrpskog nacionalizma na Jugoslaviju, intimno doživljavali i kao sopstveni lični poraz i ličnu tragediju. Taj duboko emotivni odnos, Ljubivoje Aćimović je u tekstovima koje je objavljivao od početka krize, pretakao u racionalnu analizu uzroka sudara Srbije sa svetom i aktuelnim međunarodnim procesima. Njegova tumačenja i objašnjenja, proizašla iz njegovog dugogodišnjeg naučnog i praktičnog delovanja u oblasti odnosa Istok-Zapad, blokovskih konfrontacija i detanta, mirnog rešavanja sporova, međunarodne i posebno evropske (KEBS-OEBS) bezbednosti, itd. sabrana su u knjizi "Svet i jugoslovenska kriza", objavljenoj u ediciji "Svedočanstva" pod rednim brojem 7. Sadašnji čitalac ove vredne knjige (koja bi se mogla smatrati i udžbenikom za buduće generacije diplomata i drugih profesionalaca koji se bave međunarodnim pravom i međunarodnim odnosima), može se uveriti sa koliko je poznavanja i razumevanja međunarodnih prilika i dramatičnih promena (kraj hladnog rata i blokovske podeljenosti sveta, te brodolom evropskog komunizma) u njemu, Ljubivoje Aćimović

osporavao autizam tadašnje srpsko-navodnojugoslovenske spoljne politike i diplomatije koja ju je nužno vodila u raskorak sa svetom: kada je reč o pitanju kontinuiteta (sa bivšom SFRJ), na primer, odnosima sa Organizacijom za evropsku bezbednost i saradnju, Ujedinjenim nacijama, pitanju prava na samoopredeljenje, Međunarodnom krivičnom sudu za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije u Hagu, tzv. novom svetskom poretku i nizu drugih."... Novonastala (posthladnoratovska – prim. pr) situacija na planu raspodele svetske moći i sistema međunarodnih odnosa, po prirodi stvari, značajno utiče na delovanje svetskog poretka Ujedinjenih nacija, ali ga svakako suštinski nije izmenila ili ukinula i nadomestila nekim novim poretkom. U toku jugoslovenske krize, prema tome, SR Jugoslavija nije došla u sukob s nekim novim svetskim poretkom, već sa svetskim poretkom Ujedinjenih nacija, jedinim važećim globalnim poretkom u savremenom svetu. SR Jugoslavija je određenim postupcima povredila bazični normativni sistem poretka Ujedinjenih nacija (pre svega načela mirnog rešavanja sporova i nepribegavanja sili), oglušila se o zahteve Saveta bezbednosti kao institucionalno nadležnog tela u poretku Ujedinjenih nacija u pitanjima međunarodnog mira i bezbednosti i izložila se dejstvu mehanizma i mera predviđenih odredbama Glave VII Povelje UN za slučajeve ugrožavanja međunarodnog mira i bezbednosti" – piše dr Aćimović, osporavajući propagandnu halabuku o zlom novom svetskom poretku i "nepravедnim sankcijama". Ti retki glasovi razuma, pa tako i ovaj, u ovoj su sredini ostajali bez odjeka, ali ih je, u ime budućnosti, utoliko važnije sačuvati.

* * *

U osmoj izdatoj knjizi, "Katarza i katarakta" Miodraga Stanisavljevića edicija "Svedočanstva" načinila je prvi "esejistički izlet". Tekstovima koje je objavljivao u beogradskoj "Republici", pesnik Stanisavljević je u drugačijoj izražajnoj formi, u nizu predočavao hronologiju događaja koji su "pak sumorna podloga jedne socio-političke i psiho-socijalne rasprave koja je, po lucidnosti i neumoljivosti zaključka bez premca u onome što bi se moglo nazvati 'kritičkim diskursom' na ovim prostorima" (Mirjana Miočinović u predgovoru za ovu knjigu). Nit koju kao vezivno tkivo krvavog pira devedesetih, sledi autor "Katarze

i katarakte" polaznu tačku ima vrhunac stepenovane tiranije (dosegnut u drugoj polovini XX veka). Taj "tip vladavine proizveo je određenu vrstu podanika i opstajao je odgovarajući samo na 'potražnju' tih takvom vladavinom formiranih bića; nacionalizam je osnovna 'filozofska' matrica jedne vulgarno jednostavne i sasvim transparentne političke prakse koja, međutim, ima zaludujuće, pomamljujuće dejstvo (verovatno kao posledicu ponavljanja i gradacije istih radnji i istih reči) i ima svoje borbene čete u svim slojevima društva. Stanisavljević razlaže tu paklenu političku mašineriju s veštinom znalca i s hrabrošću amatera..." (takođe, M. Miočinović).

* * *

"Da sam oćutao, živeo bih danas mirno i sramno. Ali, oćutati se nije moglo. Šifra je bila suviše jasna" – moto je (izbor priređivača, L. Perović) pod kojim je objavljen izbor tekstova Bogdana Bogdanovića u knjizi "Glib i krv" ("Svedočanstva", br. 9). Među malobrojnim predstavnicima beogradskog intelektualnog kruga koji su se žestoko opirali zaglušujućem pohodu nacionalizma krajem osamdesetih godina prošlog veka, malo ko je bio izložen tolikoj provali mržnje, javne šikane, uvreda, pa i poniženja, kao što je to slučaj sa arhitektom, profesorom Beogradskog univerziteta, graditeljem, piscem i filozofom, Bogdanom Bogdanovićem. Možda zbog toga što je Bogdanović dolazeće potonuće, najpre u (šovinistički) glib, a potom i u krv, dešifrovao još na Osmoj sednici Centralnog komiteta SK Srbije, ujesen 1987. godine Otada je Bogdanović neumrno i veoma precizno objašnjavao suštinu jugoslovenske drame, u autorskim tekstovima i još više, u brojnim intervjuima, ne odustajući ni onda kada je odlučio da se iz srpske prestonice, kojoj je svojevremeno bio i gradonačelnik, odseli i trajno nastani u Beču. To je za njega bilo i ostalo elementarno pitanje doslednosti i morala: ..."Uzroke znamo, uzroci su u nama. Ne vidim treba li mnogo pameti da se to dokaže. I sve to za fikciju jedne Srbije ni na nebu ni na zemlji, koj se, razume se, nikad ne može ostvariti. U to ime pokrenut je jedan težak točak, jedan zamajac banalnosti, zamajac emocionalne vulgarnosti... Biti protiv toga nije lako. Skače se u žrvanj. Ali reči – hteti, smeti, a pre svega umeti reći veliko NE - stvar je morala, stvar je stila života, ali je i stvar samoodržanja..."

* * *

Lična i politička tragedija Ivana Stambolića više je od paradigme srpskog sunovrata na kraju XX veka: njegov politički pad (1987) je na njegovom početku, a njegova monstruoza fizička likvidacija zbila se u trenutku kada se Srbiji, kada se činilo, da se tom mračnom "vremenu zločina" nazire kraj (avgust 2000. godine). Knjigu njegovih tekstova "Koren zla" (za štampu ih je priredila Latinka Perović), Helsinški odbor je (u ediciji "Svedočanstva" pod brojem 10) objavio 2002. godine, pre nego što je istina o ovom prvorazrednom političkom zločinu uopšte bila poznata. Ivan Stambolić se još dok je obavljao visoke političke dužnosti pribojavao srpskog nazionalizma, smatrajući ga istinskim krenom zla. Najpre samo razmišljajući, a kasnije i javno govoreći i pišući o tome, nastojao je da iskorači dalje i dublje u suštinu fenomena koji je razorio Jugoslavju, postavljajući i sebi i drugima ključno pitanje: zašto smo tu gde jesmo i gde je leglo inicijalnog zla. U poslednjem intervjuu koji je dao neposredno uoči likvidacije, Stambolić je, između ostalog rekao i sledeće: "Dok god budemo odbijali da sebi postavimo istinska pitanja, uočimo zlo, pogledamo u oči svojoj ne tako davnoj prošlosti, nećemo se moći izvući. Nije dovoljno lišiti vlasti Slobodana Miloševića. Pitanje odgovornosti nije akademsko i pravno pitanje, naša budućnost je stavljena na kocku. Potrebno je da razumemo kako smo dovdle došli..." Iz sadašnje perspektive taj iskaz zvuči proročanski, jer Stambolićevo, gotovo testamentarno zaveštenje i dalje je bez pravog odjeka u srpskoj javnosti, bez pravih pitanja i bez pravih odgovora.

Helsinški odbor za ljudska prava je, takođe na inicijativu Odbora za oslobađanje Ivana Stambolića u svojoj ediciji "Helsinške sveske" objavio zbornik dokumenata, apela, pisama, domaćih i međunarodnih reagovanja ove građanske inicijative koja je tokom više od 1000 dana duge potrage za Ivanom Stambolićem nastojala da, animiranjem domaće i međunarodne javnosti, njegov nestanak ne postane deo opštedruštvene amnezije. Taj napor, nalik na svojevrsnu hroniku užasa i pisani trag o njemu, u knjizi "Slučaj Ivan Stambolić", istovremeno je i dokaz ravnodušnosti i bivšeg, i režima koji ga je nasledio, prema toj ljudskoj i političkoj tragediji.

* * *

Uporno odbijanje iskrenog suočavanja sa nedavnom prošlošću, što čini dominantnu tendenciju društveno-političke scene i pune četiri godine nakon pada režima Slobodana Miloševića, važi i za matricu tumačenja uloge međunarodne zajednice tokom jugoslovenske krize. Potiskivanje u zaborav, odnosno svesno falsifikovanje činjenica u vezi sa najrelevantnijim događajima, važi i za jedan od najznačajnijih, koji se odigrao na samom početku – ujesen 1991. godine, kada je očuvanje zajedničkog državnog okvira još bilo moguće, odnosno, u najgorem slučaju, razlaz je mogao biti miran uz pretpostavku da se međurepubličke granice ne menjaju nasilnim putem. Reč je o Međunarodnoj konferenciji koju je u Hagu sazvala Evropska unija, za koju je Aranžmane za opšta rešenja pripremio lord Piter Karington. Aranžmani su obuhvatali sledeće elemente: suverene i nezavisne republike s međunarodnim subjektivitetom za one koje to žele; slobodna asocijacija sa međunarodnim subjektivitetom kako se predviđa aranžmanom; sveobuhvatni aranžman, uključujući mehanizme nadzora u cilju zaštite ljudskih prava i specijalni status za pojedine grupe i oblasti; evropsko angažovanje gde je to pogodno; u okviru opšteg rešenja priznanje nezavisnosti u okviru postojećih granica, osim ako se ne postigne drugačiji dogovor onih republika koje to žele. Karingtonov plan je u Hagu odbio jedino srbijanski predsednik Slobodan Milošević. Kao i prilikom nekih drugih međunarodnih inicijativa koje je s lakoćom odbijao (Konferencija u Rambujeu povodom kosovske krize, osam godina kasnije, na primer), Milošević je imao jednodušnu podršku srpske političke (Skupština), i intelektualne elite. Kao podsećanje na svesno propuštenu priliku, i kao odbranu od naknadnih proizvoljnih tumačenja i krivotvorenja Helsinški odbor je u ediciji "Svedočanstva" (pod brojem 11) objavio dosije Haške konferencije (sa svim dokumentima) pod naslovom "Poslednja šansa Jugoslavije".

* * *

Sledeća knjiga u biblioteci "Svedočanstva" (broj 12) je zbornik tekstova – izlaganja stotinak učesnika, serija tribina održanih u organizaciji Beogradskog kruga početkom devedesetih godina, prethodno objavljenih u dve knjige, "Druga Srbija" i "Intelektualci i rat". U izdanju

Helsinškog odbora knjiga je objavljena pod naslovom prve, jer je i izraz "druga Srbija" svojevremeno bio "identifikaciona kartica" intelektualne grupe koja se sastajala svake subote, podižući glas protiv tadašnjeg dominirajućeg javnog diskursa u Srbiji, ne pristajući na, i ne mireći se sa zločinom: "Apsolutno je bilo nemoguće, duboko ponižavajuće, ćutke trpeti nacionalistički teror... Ovo je bio otpor. I to otpor usamljenika. Veoma potreban i veoma opasan: protiv nas je bila vlast krvavog režima, ali i većinska opozicija, ogrezla u nacionalizmu. I još više: susedi, rodbina, čak i dojučerašnji prijatelji, od kojih su mnogi prestali da mi se javljaju na ulici...", svedoči deset godina kasnije Radomir Konstantinović, prvi predesednik Beogradskog kruga, čije su reči pretočene i u predgovor knjige "Druga Srbija". Kao i u ostalim slučajevima, intencija Helsinškog odbora je i ovom prilikom bila da sačuva od zaborava (prvobitno objavljene knjige više se nigde ne mogu naći) ovo svedočanstvo o ličnoj hrabrosti i moralu jednog dela srpske intelektualne elite.

* * *

Iskusni diplomata prethodne Jugoslavije Ilija Đukić je već u prvim godinama Miloševićevog režima "prešao u opoziciju". Razumevajući svet i svu složenost međunarodnih odnosa Đukić je, bez obzira na limitiranu mogućnost javnog delovanja, kao i niz njegovih kolega i prijatelja, sve do smrti (2002. godine) neumorno pisao i govorio u nastojanju da do onih koji su odlučivali o sudbini drugih i sopstenog naroda dopre bar zrnce razuma. Iz njegove zaostavštine, Helsinški odbor je ("Svedočanstva", broj 13) u knjizi "Kosovo: realnost i mit" objavio izbor tekstova, izjava i intervjuova vezanih za temu Kosova, prostora za koji je Đukić lično bio duboko vezan i čiju je kompleksnost izuzetno dobro poznao, nastalih u periodu od maja 1996. do jula 2000. godine. Reč je, znači, o postdejtonskom razdoblju kada je, već na početku propuštena, kako je Ilija Đukić verovao "poslednja šansa da se spreči da kosovski problem postane regionalno i evropsko krizno žarište i poprište novih oružanih sukoba..." Jer, kriza traje i dalje: "Sva nastojanja da se pitanje i problem Kosova objasni 'vekovnom mržnjom' i nemogućnošću zajedničkog ili uporednog života, jednostranim tumačenjem istorijskih ili etničkih prava – sve su to uglavnom opravdavanja maksimalističkih zahteva i ciljeva

jedne ili druge strane, a prečesto olako prihvatana od trećih faktora ovog kriznog žarišta Balkana i Evrope... Zato se, zbog balkanskog poimanja društvenih i političkih promena i posebno zbog načina njihovog 'izvođenja', danas njegovi prostori nalaze pod međunarodnim protektoratom (Bosna i Hercegovina i Kosovo), ili pod međunarodnim nadzorom različitog stepena (Srbija, Crna Gora, Albanija), odnosno pod međunarodnim patronatom (Makedonija, Bugarska, Rumunija). U sve tri varijante sa istim ciljem: stabilizacija ukupnog prostora i njegovo priključivanje magistralnim pravcima razvoja u 'ostatku' Evrope. Za balkanske prostore i njihove ljude, naročito za Srbe i Albance, još nije završen ni XIX, a kamoli XX vek", zapisao je Ilija Đukić u aprilu 2000. godine.

* * *

Novosadski advokat Slobodan Beljanski pripadnik je zaista male grupe ljudi koji su, ne samo imali hrabrosti da kritički govore o javnim poslovima i njihovom i tragičnom i, istovremeno, farsičnom smeru u Srbiji, već su od samog početka dalekovidno prognozirali kuda sve to vodi ("hoće li moralni dug koji su nam napravili moralni rasipnici naše časti, uopšte biti otplativ" – pitao se Beljanski još 1991. godine). U knjizi "Hronika uzaludnog otpora" ("Svedočanstva", broj 14) sabran je izbor njegovih tekstova od 1989. do 2003, njih ukupno 115. "Među njima ima i takvih prema kojima danas imam kritički odnos. Pisani su i objavljivani od trenutka kada sam uvideo da bi nedopustivo bilo ćutati, uprkos postepenom učvršćivanju uverenja da sve manje ima smisla govoriti. Ta dvostrukost objašnjava i paradoks iz naslova: hroničnu potrebu za otporom, koju ne poništava, nego čak i pothranjuje svest o uzaludnosti", zapisao je predajući tekst izdavaču sam autor. "Škrt na rečima", dodaju u uvodnom tekstu Dimitrije Boarov, "sa informacijama od 'čvrstog materijala', sa suverenom pismoenošću, uvek široko obavešten, nikad rasplinut i raspojasan, sa prezirom prema ignorantima, fanaticima i ulizicama, Beljanski je u našim novinama govorio gotovo kao 'stranac u svetu raspusnog nacionalizma i fašizma' i kao usamljenik, držeći se onoga što je i sam zapisao još 1989. godine – da 'između stvaralačke osame i javne vlasti postoji trajno nepoverenje."

* * *

Knjiga "Srpska krhka vertikala" objavljena u ediciji "Svedočanstva" pod brojem 15, istinski je autorski i izdavački poduhvat. Nije reč samo o ekskluzivnosti objavljenih tekstova - najveći deo knjige sadrži interna (manji deo, javna) istupanja Marka Nikezića, koji se u periodu od 1968n do 1972. godine nalazio na čelu Saveza komunista Srbije, nastalih u razgovorima sa privrednicima i stručnjacima, naučnicima, novinarima, studentima i mladim ljudima, sudijama, visokim oficirima, policajcima... Više od toga, reč je o naporu objektivnog vrednovanja i valorizacije jednog izuzetno izazovnog i dinamičnog razdoblja u Savezu komunista i u ondašnjoj Jugoslaviji, koje se u Srbiji ignoriše kao da ga uopšte nije bilo: "Marko Nikezić je bio izdanak one, vazda manjinske tendencije u modernoj istoriji Srbije, koja je kontinuirano osuđivana, prećutkivana i krivotvorena", piše u uvodnoj studiji knjige Latinka Perović. Priređujući rukopise Marka Nikezića za štampu, Latinka Perović, njegov u to vreme najbliži saradnik, o tom, za potonji razvoj događaja koji su dvadesetak godina kasnije kulminirali "obračunom" Srbije sa Jugoslavijom, prelomnom vremenu, svedoči sa distance; bez ličnih emocija i sa objektivnošću istoričara. Iskazi Marka Nikezića i prateća uvodna studija čine od "Srpske krhke vertikale" nezaobilazno štivo za proučavanje, tumačenje i objašnjenje ne samo uzroka, već i načina na koji se Jugoslavija raspala, sažetih u oporom zaključku da je Srbija sedamdesetih godina XX veka sama izabrala put... "kojim je nepovratno išla prema kraju veka".

Za razliku od drugih unutrašnjih struja (ibeovci, dilasovci, rankovićevci, maspokovci) koje su se javljale u Partiji tokom njene poluvekovne vlasti i bivale eliminisane u interesu njenog revolucionarnog jedinstva, oznaka "liberalizam", za Nikezićevu koncepciju sadržavala je u korenu ideju izvorno suprotnu ideji komunizma. Liberalizam je implicirao građansko društvo i privrženost vrednostima zapadnoevropske civilizacije (Nikezić je otvoreno sumnjičen kao "zapadnjak"), kao i anticentralizam i, naročito, antinacionalizam. Ovo poslednje je od prvorazrednog značaja, jer deligitimiše većinsko shvatanje srpske elite (političke, intelektualne, vojne) o Jugoslaviji, koje je i tada, a pogotovo kasnije (od polovine osamdesetih godina prošlog veka) personifikovao Dobrica Ćosić. Nikezić je razumevao opasnost koju je po opstanak Jugoslavije nosio u sebi srpski

nacionalizam, jer je bio "formiran kao koncepcija, bez obzira na varijante", pa je za njega borba sa srpskim nacionalizmom u suštini bila borba za novu koncepciju. Politički i državnički instikt i spoznajno utemeljenje, Nikezića navode na gotovo nevorovatno anticipiranje budućnosti, kada kaže: "Postoji opasnost da se obnovi jedan trend 'Srbi na okup', koji je uvek živ, i koji se pokušava realizovati protiv nas srpskih komunista, ali nacionalisti ne bi imali ništa protiv da ga realizuju sa nama, gradeći se da su uz nas. Siguran sam da bi nacionalisti više voleli da se vežu uz naša kola. Prvo što je lakše, veća je zabuna. Da ne kažem da postoji jedna državotvorna tradicija kod srpskih nacionalista – biti uz državnu partiju ipak je za njih najsigurniji način. Jer kad se pomešaju karte, onda je pitanje ko vodi" – izgovorio je Marko Nikezić u novembru 1970. godine u razgovoru sa direktorima i glavnim urednicima srbijanskih medija.

* * *

"Ponekad pomislim da nikad neću otići iz Dunavske ulice, da ću večno ostati ovde, dreždeći kao neki zaboravljeni stražar koji je i sam zaboravio lozinku, a i to, šta zapravo treba da čuva, njegovo stražarenje je nepotrebno, ali on ipak ostaje na svom mestu jer nema gde da se povuče; ne rukovodi se osveštenim lokalpatriotizmom, jer svojom besciljnom privrženošću on u sebi samo utvrđuje svest o uzaludnosti. Osmatram i čekam. Osećam se zapravo kao stranac poput mnogih drugih koji besciljno stražare..." piše u prologu zbirke sopstvenih eseja književnik Laslo Vegel ("Svedočanstva", broj 16). Osim što se i u ovoj knjizi Helsinški odbor, neobičajeno u odnosu na većinu ostalih knjiga ove edicije, opredelio za tekstove pisane u književnoj formi, ono što "Ispisivanje vremena u međuvremenu", takođe bitno određuje je i činjenica da su napisi – dnevničke beleške – odnose na dvogodišnje razdoblje, 2000-2002. Znači, poslednje dane raspadajućeg Miloševićevog režima i prve mesece nove vlasti. Blaga ironija sugerije skepsu sa kojom Vegel proživljava to "novo doba" izneverenih nada: "... Sedi pred sudijama, međutim, ne osećam skoro nikakvu satisfakciju. Suđenje Slobodanu Miloševiću počelo je u Hagu 12. februara 2002. godine. Sedim ćutke ispred televizijskog ekrana, nedugo zatim premeštam se za svoj sto, ponavljajući sebi kako moram da radim. Gledam kroz prozor barokni toranj Almaške pravoslavne crkve,

isto kao i devedesetih godina, kada sam pleo svoje dnevničke eseje pod naslovom 'Vitgenštajnov razboj'... Malo je tada bilo opozicionara, ali se tačno znalo ko su ti ljudi. Danas se ne zna ko je u opoziciji, ko nije. Sve se izmešalo. Sve se promenilo, samo su duše ostale iste. Neki prijatelji su me upozorili da bi sada bilo bolje da ćutim. Nije dobro ako jedan Mađar stalno zanoveta..."

* * *

U naslovu knjige "Srbija na Orijentu" (edicija "Svedočanstva", broj 18) simbolično je sažeta osnovna poruka autora, Sonje Biserko, osnivača i predsednika Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji. Izbor njenih tekstova, iskaza i javnih nastupa svedoči o suštini antimodernog, anticivilizacijskog projekta koji je na tragu njenog permanentnog 200-godišnjeg kolebanja i raspinjana između prozapadne (evropske) i anahrone orijentalne koncepcije, u pravilu, na štetu one prve, na kraju XX veka Srbiju "izbacio iz istorije": "Prebacivanjem odgovornosti za srpske promašaje krajem XX veka na 'neoimperijalističku i hegemonističku politiku Sjedinjenih Američkih Država i njihovih evropskih satelita', koji nisu naklonjeni srpskom narodu, pa ga zato 'surovo kažnjavaju za sve zablude, greške i krivice', srpska elita se jasno opredelila protiv Zapada zbog suštinskog nesporazuma i nepoimanja zapadnih vrednosti. Raspad Jugoslavije je do kraja ogolio sukob Srbije za Zapadom, što je promaklo svim zapadnim analitičarima, a delom i samoj eliti u Srbiji koja se deklarativno zalaže za saradnju sa Zapadom... pored sličnosti i suštinski istog stava Srbije i Rusije prema Zapadu, Srbija ima još jednu komponentu u svom identitetu, koja nije tako transparentna, pa zbog toga promiče svim analitičarima. Reč je o onoj orijentalnoj... Ove dve komponente srbijanskog identiteta – pravoslavni kao tlapnja i, anahroni orijentalni kao realnost - trajno Srbiju odvrćaju od Zapada, jer su u suštini obe antizapadne. Živeći u Jugoslaviji čitav XX vek, Srbi su živeli svoju virtuelnu istoriju..."

Prateći hronološki, prvenstveno kroz uvodnike u glasilu Helsinškog odbora "Helsinška povelja" (koji u knjizi čine posebni separat), "ogoljavanje Srbije", Biserko je dešifrovala kontekst i ključ za razumevanje uzroka tog istorijskog promašaja koji je za sobom ostavio besprimernu

ljudsku i materijalnu pustoš. Tamna anhrono-nacionalistička matrica uticajne srpske intelektualne elite, sprema sa vlastohlepnom ambicijom partijskog aparatčika, odabranog da uz pomoć moćne vojne mašinerije i uz podršku navodno raznobojne političke elite, sprovodi u delo antimodern program "stvaranja države", glavni je krivac za masovna kršenja ljudskih prava na ovom prostoru: prava na život, na slobodu, na elementarnu egzistenciju i prava na izbor. Ratni zločin, etničko čišćenje, progoni i besomučno razaranje samo su logična posledica tog fatalno pogrešnog izbora.

* * *

"Proces demokratizacije Jugoslavije ne ide u pravcu političkog, već pre etničkog pluralizma. Individualni građanin je sveden na nacionalnu dimenziju, dok su političke institucije prožete nacionalističkom sadržinom umesto demokratske supstance i time odlažu demokratsku integraciju zemlje... Nacionalistička platforma je posebno osnažena kad se poveže sa militantnim antikomunističkim i verskim fanatizmom. Radi se o totalnom diskontinuitetu sa nasleđenim 'istorijskim materijalom', o potpunoj negaciji čak i onih dostignuća koja su u Jugoslaviji ostvarena kao oblik pobune protiv staljinističkog birokratskog totalitarizma..." upozoravao je u predvečerje jugoslovenske drame (1990. godine) Živorad Kovačević. Ljudi takvih kvaliteta – visokog i svestranog obrazovanja, velikog unutrašnjepolitičkog iskustva i izuzetnog diplomatskog umeća – kakav je Živorad Kovačević, tada su već bili gurnuti na marginu, jer Srbiji Miloševićevog režima nisu bili potrebni. U grupi beogradskih intelektualaca koja je proteklih godina neumorno delovala u okviru datih mogućnosti, preko nezavisnih medija i u nevladinom sektoru (naročito u Evropskom pokretu i Forumu za međunarodne odnose), Živorad Kovačević spada u izuzetno plodne "aktiviste". Njegovi javni iskazi, intervjui, autorski tekstovi, nastupi na različitim skupovima, sadržinski prvenstveno orijentisani na međunarodne odnose i njihovo poražavajuće nepoznavanje onih koji su o sudbini Srbije odlučivali više od 10 godina sabrani su u knjizi "Srbija i svet – Između arogancije i poniznosti" u ediciji "Svedočanstva" pod brojem 19. Kada je reč o odnosima sa svetom i međunarodnim odnosima, ni smena režima u Srbiji nije donela koreniti

zaoket, pa su ličnosti, poput Kovačevića, koje u nevladinom sektoru misle "politički" i dalje kreativno delatni, naročito kada je reč o celovitom i iskrenom suočavanju sa nedavnom prošlošću, ili o (ne)saradnji sa Haškim tribunalom.

* * *

Pod brojem 20 u ediciji "Svedočanstva" objavljena je knjiga "Milošević vs. Jugoslavija" koja prati proces koji se protiv Slobodana Miloševića vodi pred Međunarodnim sudom za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije u Hagu. Odnosno, intencija ove knjige je da preko tog procesa osvetli ratove vođene na ovom prostoru od 1991. do 1999. godine. Reč je dokumentaciji koja se sastoji od ekspertskih izveštaja, svedočanstava Srba "insajdera", pre svega, koji su i sami učestvovali u projektu, te presretnutih telefonskih razgovora glavnih protogonista rata. Reču, prikupljena je i obuhvaćena građa dragocena za ozbiljnije promišljanje jugoslovenskih ratova, njihove suštine i glavnih uzroka, koja će budućim istraživačima služiti kao autentični izvor koji je, s obzirom da se oslanja isključivo na činjenice, lišen (često nepouzdanog) emotivnog pristupa.

"Jugoslavija se raspala u neofašizmu nastalom u raspadu komunizma. U tom raspadu glavnu reč su, kada je u pitanju Srbija, imali generali JNA, Srpska akademija nauka i umetnosti, Srpska pravoslavna crkva, mediji i mnoge druge nacionalne institucije. Oni su pripremali rat celu deceniju unapred, od trenutka kada je, nakon Titove smrti, bilo jasno da je u toku borba za Titovo nasleđe. Humanistička elita u Srbiji je, umesto zalaganja za demokratizaciju insistirala na rešavanju srpskog nacionalnog pitanja, tvrdeći da je ono preduslov za razvoj demokratije. I sada je proces demokratizacije na početku, jer je očigledno da određene strukture još nisu odustale od ovog projekta. Ustav iz 1974 je, reklo bi se, traumatska tačka srpske elite. Godine 1977. se pojavljuje 'Plava knjiga' koja je tražila promenu Ustava, za šta nije bilo podrške u drugim republikama. Na tom poslu su se kasnije našli dogmati iz partije, nacionalisti svih vrsta, na čelu sa Dobricom Ćosićem... Veštim meandriranjem između vlasti i opozicije (po vlastitom iskazu, jezgro te beogradske i srbijanske opozicije bili su on, Ljuba Tadić, Mihajlo Marković i Svetozar Stojanović) oni su

opredelili Srbiju protiv Jugoslavije, a za pravljenje srpske države prema Moljevićevom programu 'Homogene Srbije'. Zato je Srbija tako lako odbila ponudu lorda Karingtona na Haškoj konferenciji 1991. godine, koja je bila optimalno rešenje za sve jugoslovenske narode, posebno za Srbe zbog činjenice da su živeli u svim republikama bivše Jugoslavije", zapisala je u uvodu ove izuzetno vredne knjige njen priređivač, Sonja Biserko.

* * *

Izbeglištvo je jedan od najtraumatičnijih "pratilaca" svakog rata. Masovni progoni, ili "dobrovoljni" odlazak u strahu za ličnu bezbednost i imovinu, tragični su fenomen sa kojim je čovečanstvo ušlo i u novi milenijum. Sa tim bolnim iskustvom koje za sobom ostavlja duboke posledice, na prostoru bivše Jugoslavije sućilo se više miliona ljudi, a sa više desetina hiljada njih, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji tokom poslednjih deset godina radio je i neposredno, pokušavajući da im pomogne u nastojanju da bar delimično reše lične, porodične, imovinske i druge probleme koje im je izbeglištvo donelo. Svojevrsni omaž sudbini tih unesrećenih ljudi je i knjiga "Izbeglice – žrtve etničkog inženjeringa" koja je u ediciji "Svedočanstva" izašla pod brojem 21.

Osim obilja informativnog materijala o brojnom stanju, statusu, pravnoj regulativi, međunarodnim dokumentima o izbeglicama i drugom, knjiga na uverljiv način razmatra kontekst prošlih ratova na jugoslovenskom prostoru, podastirući uverljive dokaze o tome da je masovni egzodus stanovništva u ovom slučaju bio deo smišljene ratne politike. Svedočenje Milana Babića, bivšeg predsednika tzv. Republike Srpske Krajine u haškoj sudnici, kao ispovest jednog od aktivnih učesnika velikosrpskog projekta, pokazuje kako je projekat bio pripreman u institucijama sistema, odnosno, da je etničko čišćenje bilo cilj rata – u funkciji stvaranja etničke (srpske) države – a ne njegova posledica.

"U traganju za odgovorom na pitanje zašto se Srbija na kraju XX veka opredelila za stvaranje etničke države, koja nije moguća bez etničkog čišćenja i masovnih ratnih zločina, neophodno je definisati karakter balkanskih država", zapisala je u uvodu knjige Sonja Biserko: "Suština razumevanja moderne države na Balkanu jeste koncept etničke države

koja po definiciji podrazumeva zločinačke metode u njenom ostvarivanju. Nakon kolapsa komunizma, zbog pomanjkanja demokratskog potencijala neophodnog za funkcionisanje i transformaciju kompleksnih državnih zajednica došlo je do raspada socijalističkih federacija (ČSSR, SSSR i SFRJ). U vakuumu do kojeg je došlo, pre svega u identitetu pojedinih naroda, nacionalizam je imao važnu mobilizirajuću ulogu u periodu tranzicije, ali je u pojedinim slučajevima delovao kao okidač sukoba. Srpski nacionalni program je bio okidač ratova u Jugoslaviji, jer su srpski nacionalisti smatrali da je došao trenutak da Srbi najzad zaokruže svoju nacionalnu (etničku) državu.“

Edicija Ogledi

Sa istim staretškim ciljem, objektivno promišljanje i tumačenje stanja srbijanskog društva, njegovih potencijala i nedostataka, bez čega nije moguće celovito razumevanje uzroka propasti jugoslovenske države i ključne uloge Srbije u tome, Helsinški odbor je pokrenuo i ediciju “Ogledi”. Tematski bliska biblioteci “Svedočanstva”, edicija “Ogledi” razlikuje se od nje po tome što je u ovom slučaju reč o autorski celovitim rukopisima na određene teme. Većina do sada objavljenih knjiga u ovoj biblioteci, prvi put se pojavljuje u ovdašnjoj publicistici.

* * *

Prva knjiga u izdavačkom serijalu “Ogleda” bila je delo “U tradiciji nacionalizma, ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o ‘nama’ i ‘drugima’”, istoričara Olivera Milosavljević koja predstavlja dragoceni doprinos istraživanju balkanskih nacionalizama koji su, kako kaže autor, u XX veku “zatvorili krug”. “Pri tom”, ističe dalje Olivera Milosavljević, “ne podrazumevam nikakav ciklični tok istorijskih zbivanja, već, naprotiv, jedno neizgrađeno, atavističko i nezrelo stremljenje, koje je samo sticajem političkih okolnosti i mnogostrukih uticaja isklizavalo iz ušančene matrice i povremeno se pretvaralo u kratkotrajni napredak ili, češće, privid napretka...” Osnovna teza koju O. Milosavljević razvija i u uz pomoć stereotipnih “mudrosti” koje se prenose s generacije na generaciju,

uspešno pokazuje je mitološka pozadina velikih nacionalizama malih balkanskih naroda, u osnovi, društava veoma malih međusobnih razlika (“ni najpažljiviji posmatraoci, koji bi od Beograda do grebena Matapana sišao, ne bi umeo kazati u čemu se razlikuju Srbi od Bugara, Albaneza, Rumeljota, Peloponezaca i Majnota”, citira O. Milosavljević austrijskog konzula u istočnoj Grčkoj, Hana iz XIX stoleća). Tema ove knjige nisu istorijska zbivanja, već dominantna uverenja jednog dela srpske intelektualne elite u različitim vremenskim periodima i različitim istorijskim, političkim i društvenim okolnostima. Glavni “junak” ove knjige je ideja, a ne pojedini autori: “... U centru interesovanja su nacionalni stereotipi kao univerzalna kategorija, koja, kako se pokazalo, nadilazi ideološke, političke, pa i naučne razlike među intelektualcima, a povezuje ih čak i kada oni to ne bi želeli, na nivou nacionalizma. Jer, danas komunizam i monarhizam, četnička i partizanska uverenja, seljačko i građansko poreklo, akademska zvanja i nedovršene škole... nisu nikakva prepreka da se intelektualci okupe oko istog stereotipa o sopstvenoj naciji, da poveruju u njega i da ga zajednički istaknu kao ratni poklič...”, naglašava u uvodu ovog značajnog i, za čitanje izuzetno zanimljivog i poučnog naučno-istraživačkog poduhvata, autor.

* * *

Dramatična zbivanja krajem XX veka na evropskom tlu – slom socijalizma i okončanje hladnog rata i blokovske podele sveta u mnogome su promenile i društvenu svest i teorijska promišljanja društva. Ovim dinamičnim i izuzetno interesantnim fenomenom u Evropi i naročito, u našoj sredini bavi se istoričar Todor Kuljić u knjizi “Prevladavanje prošlosti”, čiji je podnaslov “Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka”, takođe objavljenoj u ediciji “Ogledi”. Ta “epohalna izmena svesti”, proistekla iz promenjenog odnosa prema socijalizmu, uticala je i na promenu odnosa prema fašizmu, a ovo opet, na promenu mnogih službenih mitova o antifašizmu. Ta intelektualna konverzija, odnosno promena identiteta, na Balkanu je zbog građanskog rata i nacionalizma, kako ocenjuje Kuljić, bila ekstremna: “Ovde je prerada komunističke prošlosti u vlastitim biografijama najviše uticala na misao o društvu i političko samopojmanje novih antitotalitarnih intelektualaca.

Stari misaoni obrasci napušteni su, a novi nekritički prihvaćena. U tom kontekstu Kuljić posebno prati "svest" o antifašizmu i antikomunizmu (antitotalitarizmu) i jasno predočava svoju poziciju: "Opredeljenje pisca su u teorijskom pogledu oblikovala dosadašnja vlastita sociološkoistorijska istraživanja, a u idejnopoličkom pogledu vreme u kom je sazrevalo. Bilo je to doba podela sveta između kapitalizma i socijalizma s jedne, i fašizma i antifašizma, s druge strane. Može se učiniti da na stranicama ove knjige moralizam pomenute druge podele nije prevladan. Antifašizam, a ne antitotalitarizam, ovde je shvaćen kao teorijski postulat i moralopolitička vertikala XX veka... Teorijski osmišljeni antifašizam pretpostavlja kritiku društvenoekonomskih izvora nacionalizma, dok antitotalitarizam ovu kritiku zamagljava i preusmerava. Zato treba 'militantnim prosvetavanjem' sprečavati zaborav fašizma, odnosno razvijati strategije protiv razaranja sećanja na sistem zla..."

* * *

S obzirom na značaj lista "Politika" u Srbiji, koja je tokom svoje, za balkanske prilike, duge istorije, izrasla u jednu od svojevrsnih nacionalnih institucija i postala važnim delom mehanizma oblikovanja društvene svesti, unutrašnja previranja u njoj, njeni profesionalni usponi i padovi, deo su korpusa ne samo povesti srpskog novinarstva, već i gotovo stogodišnjih društvenih tokova sa mnogim burnim i prelomnim događajima. Te dve komponente uspešno se prepliću u knjizi "POLITIKA i politika" novinara i publiciste Miodraga Marovića, takođe objavljene u ediciji "Ogledi". Jedan od motiva izdavača za objavljivanje ovog objektivnog, dobro dokumentovanog štiva treba tražiti, među ostalim, i u činjenici da je u njemu sa posebnom pažnjom obrađen i gotovo 15-godišnji period, od 1987. godine, odnosno od uspona Slobodana Miloševića, koji se, ne samo u "Politici", još uvek prećutkuje. Nije reč samo o upamćenoj rubrici "Odjeci i reagovanja", već o ukupnoj uređivačkoj politici, koja je propagandno-medijskom smislu pripremala "argumente" za rat, a tokom njegovog višegodišnjeg trajanja služila kao poligon tzv. patriotskog novinarstva: "U ovom vremenski najdužem, a po posledicama najstrašnijem stradanju sa jugoslovenskih prostora, "Politika" je odigrala najsravniju ulogu u čitavoj svojoj dotadašnjoj žurnalističkoj istoriji.

Činila je to, zahvaljujući sluganstvu svog nečasnog i neprofesionalnog vođstva... Ali i doprinosom najvećeg dijela njenog, u tom trenutku prisutnog novinarskog kadra, sastavljenog od preostalih poslušnika i regrutovanog neprofesionalnog mnoštva slijedbenika zvanične politike" - stoji u predgovoru autora knjige Miodraga Marovića.

* * *

U ovoj ediciji Helsinškog odbora objavljena je i publikacija "Srpska konzervativna misao" čiji je priređivač publicista Mirko Đorđević, knjiga se može smatrati i svojevrsnim pionirskim poduhvatom u srpskoj publicistici. Za razliku od srpske liberalne ili socijalističke misli (kasnije naročito, marksističke) koja je, naime, bila relativno dobro sistematizovana, srpska konzervativna (organicistička) misao ostala je nekako po strani kada je reč o njenom sistematskom izučavanju. Bez obzira na taj "nedostatak" u poslednjoj deceniji XX veka organicistička misao je u Srbiji doživela renesansu, kao izraz ideološke potrebe "za stvaranje nove ideologije i vođenje konkretne politike". Kako dalje naglašava priređivač ove izuzetno značajne "kolekcije" iskaza najistaknutijih srpskih predstavnika organicističkog poimanja društva, od Ilije Garašanina, preko Nikolaja Velimirovića, Dimitrija Ljotića, Justina Popovića, do još uvek aktuelnih i veoma aktivnih, poput Dragoša Kalaića, ili vladike Atanasija Jevtića, organicistička misao najčešće se smatra 'našom nacionalnom mišlju' i da je ona, shodno tome, "ono najvrednije u nacionalnoj baštini". Ta "nova ideologija" i nova "konkretna politika", precizira Mirko Đorđević, koja zagovara 'okupljanje inteligencije i svih ostalih staleža' u cilju ostvarenja 'nacionalne revolucije' nema ničeg zajedničkog sa modernim društvenim promišljanjima i društvenom teorijom, počev od Francuske revolucije nadalje. Ona je utemeljena u Srednjem veku (otkuda, primerice, potiče i reč "stalež") i srednjevekovnom poimanju društva – simbol za to je organizacija života u manastiru – što ne korespondira ni sa savremenošću ni sa realnošću. To zagovaranje "sabornosti" srpskog naroda, pravoslavno-monarhističke države i "domaćinske Srbije", kao ideala društveno-državne organizacije konkuriše modernim liberalnim idejama i potkopava i onako skroman (ideološki) potencijal za istinsku transformaciju i tranziciju srbijanskog društva u pravcu savremenih evropskih vrednosti.

* * *

Medijskom propagandom na specifičan način bavi se još jedna knjiga objavljena u ediciji "Ogledi", sa "Radničkom štampom" kao saizdavačem. Iskusni profesionalac koji se godinama bavio istraživačkim radom u novinarstvu, Mihailo Bjelica je autor knjige "Srpski ratovi rečima". Ponukan zastrašujućom hukom reči početkom devedesetih godina prošlog veka, Bjelica je, poređenja radi, analizirao srpsku (medijsku) ratnu propagandu, praktično od nastanka moderne srpske države i srpske štampe u XIX veku. Kratki prilozi i fragmenti poređani hronološkim redom čine zanimljiv mozaik koji navodi na nekoliko interesatnih zaključaka. Najpre na to da je srpska štampa vrlo često, gotovo u pravilu, služila politici, tim više ako je reč (bila) o ratovima. Drugo, da je srpska štampa agilno sledila onu nit srpske politike koja je, težeći ujedinjenju "svih Srba pod jednim državnim krovom", opsesivno verovala u moć prekrajanja granica i teritorijalnog širenja. U Bjelicinoj knjizi sačuvani citati demantuju mnoge, uključujući i glavnooptuženog u Haškoj sudnici Slobodana Miloševića, koji tvrde da je početkom devedesetih srpski režim hteo samo da od separatista "sačuva Jugoslaviju": "U slučaju ako se ne želi federacija Jugoslavije, pitanje granica Srbije je otvoreno političko pitanje", rekao je u Skupštini Srbije 25. juna 1990. godine Slobodan Milošević, a preneo NIN.¹

Edicija Helsinške sveske

Helsinški odbor za ljudska prava ima takođe i posebnu ediciju (u njoj je do sada objavljen gotovo isti broj publikacija kao i u ediciji "Svedočanstva") "Helsinške sveske". Ta edicija uglavnom korespondira sa aktivnostima Odbora na promociji i zaštiti ljudskih prava, sa pojedinim konkretnim projektima, ali sadrži i zanimljiva istraživanja o pojedinim temama relevantnih autora za koje Odbor smatra da su od šireg društvenog značaja. Konkretno, u ediciji "Helsinške sveske"

¹ Mihailo Bjelica, "Srpski ratovi rečima, 1844-2000", str. 75, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji i Radnička štampa, Beograd, 2003.

objavljeni su naslovi "Individualna i kolektivna prava manjina", "Manjine i izbeglice u Vojvodini", "Tranzicija i manjine", "Prošlost kao izazov pravu" (zajedničko izdanje sa Centrom za unapređenje pravnih studija), "Vlasi i Rumuni iz Istočne Srbije i 'Vlaško pitanje'", "Nacionalne manjine i pravo", "Kako do evropskih standarda "(zatvori u Srbiji 2002-2003). Sve ove teme bile su, ili predmet istraživanja Helsinškog odbora na osnovu donatorskih projekata, ili se o njima raspravljalo na okruglim stolovima i tribinama. U istraživačkim radovima i raspravama pojedinih autora (ili grupa autora) objavljenih u "Helsinškim sveskama" polazilo se od intencije da se omogući uvid u pojedine značajne društvene institucije. Motiv za to treba tražiti u činjenici da je generalno u Srbiji ponekad teško naći zadovoljavajuće analize za introspekciju i samorefleksiju opšteg stanja u društvu, što je neophodno za proces tranzicije. Pogotovo, imajući u vidu činjenicu da je u poslednjoj deceniji prošlog veka jedna anahrona politika razorila srbijansko društvo, uništila institucije, deprofesionalizovala ih i učinila nesposobnim za promociju i zaštitu ljudskih prava. Tako su se u ovoj ediciji – sve publikacije objavljene su dvojezično, na srpskom i na engleskom – pojavili naslovi "Srpska elita" (studije o Srpskoj akademiji nauka, Srpskoj pravoslavnoj crkvi i Univerzitetu), "Potencijal za promene", "Rusija, Srbija i Crna Gora", "Otpor – više ili manje od politike", "U trouglu državne sile – vojska, policija, paravojska", "Nenaučena lekcija" (o srednjevropskoj ideji i srpskom nacionalnom programu), "Balkanski rašomon" (istorijsko i literarno viđenje raspada SFRJ)... kao i još neki koji se spominju u kontekstu drugih tematskih celina iz desetogodišnje aktivnosti Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

Ostala izdanja

Bogata izdavačka delatnost Helsinškog odbora, naročito intenzivna nakon 2000. godine, inicirana je znatno ranije kao refleksija pojedinih dramatičnih zbivanja u Srbiji, uvek sa nastojanjem da se, osim "pisanog traga" o njima, osvetli i njihov društveno-politički kontekst. Tako je još 1995. godine objavljena publikacija "Govor mržnje i sloboda govora", 1996. knjiga posvećena izbeglicama i njihovim problemima "U ime humanosti", kao i, na istu temu, "Srpsko-hrvatski odnosi i problem

izbeglica"; u knjizi "Lex, pištaljke i laži" (1997), dokumentovano je medijsko praćenje višemesečnih protesta građana Srbije povodom poznate krađe lokalnih izbora, koja je, paralelnim prikazom izveštavanja državnih i medija izvan kontrole vlasti, autentično svedočenje o razmerama medijske i manipulacije sa javnošću autoritarnog režima Slobodana Miloševića. Kao samostalno izdanje, 1997. godine objavljena je i knjiga Janje Beč, "Pucanje duše", zbirku autentičnih, potresnih svedočenja o ličnim i porodičnim tragdejama žena –bosanskih Muslimanki koje su doživele i preživele traumatično iskustvo bestijalnosti srpskih vojnih i paravojnih formacija u Bosni tokom ratnih godina.

Značajni deo izdavačke delatnosti čini i biblioteka "Dokumenti" u kojoj se redovno objavljuju godišnji izveštaji o radu Helsinškog odbora. Osim toga, i zbirke drugih važnih dokumenata koji, ne samo što daju presek delovanja HO, nego svedoče i o stalnom nastojanju da se za sve aktuelne društvene rasprave obezbedi relevantna analitička sadržina bez pristrasnosti i predrasuda. U ovoj su ediciji tako objavljene knjige "Radikalizacija društva u Srbiji" (1998), zbornik radova i dokumenata o kosovskoj krizi (videti deo o Kosovu), "Građanin u pravnom sistemu SRJ" (1999), "Radnici i sindikati u Srbiji" (2000), "Manjine u Srbiji" (2000), "Ka svetlu bez mina" (2000) i "I Jugoslavija konačno protiv mina" (2001) – u sklopu jugoslovenske kampanje za zabranu antipersonalnih mina, "Izbeglice u Srbiji" – između integracije i mogućeg povratka i, konačno, "Vojna tajna" Vladana Vlajkovića (2004), koju je vojna policija zaplenila u prostorijama Helsinškog odbora; knjiga još nije vraćena, iako je postupak protiv autora pred (ne)postojećim Vojnim sudom obustavljen.

Glasiilo Helsinška povelja

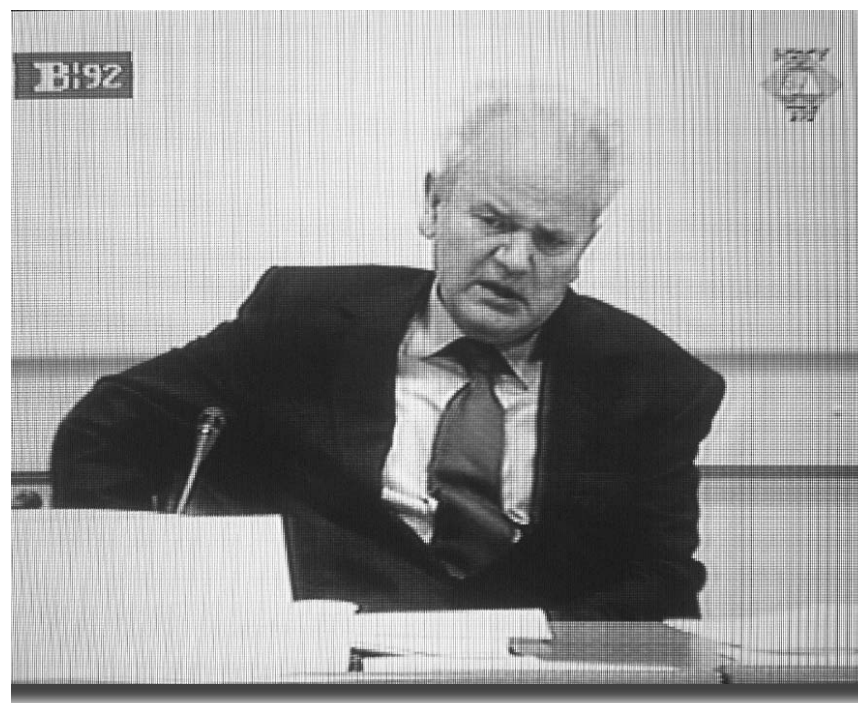
Konačno, važni segment ukupne izdavačke delatnosti Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji je glasiilo "Helsinška povelja". Zamišljen u početku kao bilten preko koga bi se distribuirale osnovne informacije o aktivnostima Odbora, ovaj projekat je relativno brzo nadišao tu osnovnu funkciju, iako je nije zapostavio. Na stranicama "Povelje" i dalje se nalaze priloge koji prate svestranu delatnost Helsinškog odbora: okrugle stolove, tribine, panele... o najaktuelnijim društvenim temama. Takođe, prati

aktivnost Helsinškog odbora na velikim projektima i objavljuje delove izveštaja (ili izveštaje u celini) o njihovom sprovođenju. Među njima su, na primer, višegodišnji projekat za repatrijaciju izbeglica "Hoću kući", položaj izbeglica u Srbiji, pojedine manjinske zajednice (Mađari, Vlasi, Bugari), stanje u Sandžaku, na jugu Srbije gde živi najveća albanska zajednica izvan Kosova i druge.

Baveći se na analitički način relevantnim društvenim temama i angažujući na tome široki krug saradnika –osim istaknutih profesionalnih novinara, za "Povelju" pišu ugledna stručna i profesionalna imena, pogotovo ona angažovana na alternativnoj sceni –"Povelja" se profilisala kao istinski magazin. Njen značaj, kao i interesovanje za nju, porasli su naročito nakon pada režima Slobodana Miloševića. Tada je, naime, na medijskoj sceni Srbije nestala, do tada veoma oštra razlike između režimskih i medija izvan državne kontrole. Ozbiljnoj medijskoj analizi "promaklo" je bavljenje suštinskim problemima nasleđa Miloševićevog režima u Srbiji, vezanih prvenstveno sa iskreno suočavanje sa nedavnom prošlošću, ratnim zločinima, haškim procesima. Takođe, i bavljenje tranzicionim potencijalom Srbije, spremnošću društva da iskoraci u pravcu modernih evropskih civilizacijskih vrednosti, ne samo kada je reč o tržištu, kapitalu i ekonomskoj transformaciji, već i evropskim moralnim standardima, kriterijumima i vrednostima, kada je reč o korpusu ljudskih prava (manjine, izbeglice, zločini). Površno "preslikavanje" zbivanja na društveno-političkoj sceni Srbije doprinelo je daljnjoj deprofesionalizaciji (karakterističnoj naročito za tzv. državne medije u vreme Miloševićevog režima) medija i povećanju konfuzije u javnosti oko izbora strateških pravaca Srbije na putu ka evropskim integracijama. Tu prazninu u medijskoj "ponudi" "Povelja" popunjava relevantnim sadržajima koji se odnose na fenomen nacionalizma, svetovne – političke ambicije Srpske pravoslavne crkve, odnose u Državnoj zajednici, problem Kosova, odnose sa susedima. Prostorno i sadržinski "Povelja" posvećuje veliku pažnju suđenjima u Hagu, naročito procesu protiv Slobodana Miloševića. Osim redovnog uvodnika-kolumne koji, u pravilu, profiliše tematsku orijentaciju svakog pojedinog broja, "Povelja" ima i niz stalnih rubrika, od, na primer, "Tereta zločina", "Srbija i tranzicija", do kraćih, veoma popularnih, poput "Povelja na licu mesta", "Kutak za kulturu", "Sport i propaganda", ili "Malo poznata istorija".

Osim što u Beogradu i Srbiji "Helsinška povelja" uživa ugled u širokom krugu stalnih čitalaca (a pomno je prate i takođe brojni kritičari njenog i delovanja Helsinškog odbora u celini), glasilo Helsinškog odbora je u regionu (naročito u državama bivše Jugoslavije, Bosni i Hercegovini, Sloveniji, Hrvatskoj i Makedoniji), kao i u mnogim međunarodnim institucijama i organizacijama koje se bave problemima Balkana, steklo reputaciju pouzdanog i relevantnog izvora, ne samo informacija, već i analitičkih procena i prognoza.

H a š k i t r i b u n a l

Satisfakcija za žrtve – individualizacija krivice

Instituciju Međunarodnog krivičnog suda za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije (Haški tribunal), Helsinški odbor za ljudska prava smatra izuzetno važnom za budućnost naroda koji su sedam decenija živeli zajedno, i za njihove međusobne odnose, višestruko značajnom. Prvi ad hoc sud na evropskom tlu, nakon Njberškog (1945), osnovan je sa idejom da kažnjavanjem najtežih zločina, uključujući i zločin genocida, pruži bar delimičnu satisfakciju žrtvama sa jedne, i individualizuje krivicu njihovih počilaca, sa druge strane. Ta težnja za pravodom i njenim, bar delimičnim sudskim zadovoljenjem, na početku je dugotrajnog procesa suočavanja sa odgovornošću i katarze, neophodne za moralnu obnovu u srbijanskom društvu – strane, najodgovornije za ratove i krvavi raspad Jugoslavije, kao i za postepenu obnovu poverenja i normalizaciju odnosa sa novostvorenim državama i njihovim narodima koji su tokom desetgodišnjeg ratovanja bili najveće žrtve.

Takvo shvatanje odgovorne i složene funkcije Tribunala, svih ovih godina određivalo je i sve aktivnosti Helsinškog odbora u vezi sa ovom institucijom. Raznovrsne po obimu i sadržaju, one su se uglavnom kretale u dva osnovna pravca: onaj koji se odnosi na komunikaciju sa Sudom i njegovim organima (Tužilaštvom, u prvom redu), i onaj koji se odnosi na “komunikaciju” sa domaćom javnošću, fokusiran na objašnjavanje suštine ideje i prakse Tribunala, polazeći od stava da ova međunarodna pravosudna institucija deluje u interesu srpskog naroda, a ne protiv njega. Iz razumljivih razloga, težište aktivnosti Odbora bila je na ovom drugom.

Kada je reč o stalnim kontaktima sa Haškim tribunalom, oni se prvenstveno odnose na materijale, lična svedočenja i dokumenta do kojih je Odbor u svom radu došao, a za koja, s obzirom na njihov karakter, postoji i interes međunarodne pravosudne institucije. Imajući u vidu činjenicu da je Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji jedna od malobrojnih (ako ne i jedina) nevladinih organizacija koja je, analizirajući ovdašnje ratove i zločine počinjene tokom njih, konstantno ukazivala na to da ratovi u bivšoj Jugoslaviji nisu izbili "spontano" kao reakcija na burne događaje u Evropi krajem osamdesetih godina prošlog veka. Naprotiv. U njihovoj, na prvi pogled nedovoljno transparentnoj pozadini stoje dugogodišnje sistematske pripreme koje su počele već sa prvim znacima borbe za Titovo nasleđe (znači, krajem sedamdesetih godina). Njihov centar bile su najznačajnije nacionalne institucije – Srpska akademija nauka i umetnosti, Srpska pravoslavna crkva, Udruženje književnika, "Politika..." i njihovi najistaknutiji pojedinci, uglavnom akademici, čije se javno – kroz medijsku i drugu propagandu široko prihvaćeno – tumačenje zasnivalo na tvrdnji da su Srbija i srpski narod u Jugoslaviji višestruko degradirani i, u odnosu na druge narode, "neravnopravni". Okosnicu te opake nacionalističke teze činile su republičke granice, pežorativno nazivane "tzv. avnojevskim granicama", za koje je srpska elita tvrdila da su nepravedne, jer su veliki deo srpskog naroda ostavile izvan njih (u prvom redu u Bosni i Hercegovini, ali svakako, i u Hrvatskoj), a da su, s obzirom da su navodno, samo "administrativne" mogu promeniti, odnosno, primena sile za ostvarenje tog cilja, po ovom stanovištu bila je potpuno legitimna. Ulogu glavnog izvršioca tog strateškog zadatka preuzela je na sebe Jugoslovenska narodna armija, koja se u tim dramatičnim događajima opredelila za jednu, srpsku stranu. Konačno, u istoj funkciji bila je instrumentalizacija Srba u drugim delovima Jugoslavije, naročito u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, gde su se pripreme odvijale na dva nivoa: sa jedne strane, svesno je i sistematski obnavljano sećanje na stradanje Srba u Drugom svetskom ratu sa podtekstom da se to u novim okolnostima može ponoviti (pobedom na izborima desnih stranaka sa nacionalnim predznakom u Hrvatskoj i BiH), a sa druge, pripremom Srba za "samoodbranu" njihovim naoružavanjem, što su na sebe preuzeli bezbednosni organi JNA i srbijanske policije. Organi Haškog tribunala su u izdavačkoj delatnosti Helsinškog odbora, prikupljenim materijalima

i analizama, kao i ličnim pogledima, našli najrelevantnijeg tumača tog konteksta zbivanja na bivšem jugoslovenskom prostoru. Taj "predtekst" koji je mnogobrojnim međunarodnim akterima, involviranim u jugoslovensku krizu i njen raspad izmicao iz vidokruga (zbog dramatike zbivanja na "terenu", ili zbog suštinskog nepoznavanja predistorije jugoslovenskog raskola), od velike je važnosti haškim pravosudnim organima za razumevanje ideologije i brutalne izvedbe "zajedničkog zločinačkog poduhvata", na čemu se temelji optužnica protiv Slobodana Miloševića i njegovih ostalih projekatata i aktera.

Znatno složeniji i delikatniji posao Helsinški odbor za ljudska prava imao je svih ovih godina na domaćoj sceni. Prihvatanje odgovornosti za počinjene zločine podrazumeva i prihvataje odgovornosti za ratove vođene u poslednjoj deceniji prošlog veka, što je u neskladu sa ovdašnjim opšteprihvaćenim stavom o odgovornosti "secesionističkih" republika za raspad Jugoslavije, o građanskom ratu (u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini), o zločinima koji su činjeni na svim stranama, o neprijateljskom raspoloženju međunarodne zajednice prema Srbiji i Srbima ("izgubljeni medijski rat"), o navodnoj "kolektivnoj odgovornosti srpskog naroda" koja se "dokazuje" u Haškom tribunalu i drugo. Svemu tome se od početka principijelno i argumentovano suprotstavljao Helsinški odbor; bez obzira na to što je takvim delovanjem stekao reputaciju "neprijateljske", "antisrpske", "izdajničke" organizacije, HO je ustrajao na poziciji da se samo kažnjavanjem počinitelaca, sa naroda kao kolektiviteta skida teret kolektivne krivice, kao i da se jedino na taj način stvaraju pretpostavke za obnovu poverenja i normalizaciju odnosa među novostvorenim državama u regionu.

Upravo u vezi sa ovim pitanjima, tumačenjem i razumevanjem značaja Haškog tribunala prvenstveno za srpski narod, na alternativnoj sceni u Srbiji došlo je do veoma specifične diferencijacije nakon pada režima Slobodana Miloševića. Naime, naročito u poslednjim godinama njegovog trajanja (nakon intervencije NATO 1999. godine) antimiloševićevski front u Srbiji postajao je sve širi i sve masovniji i, osim političkih stranaka obuhvatao je i veliki broj nevladinih organizacija, uključujući i one koje su od početka bile na antiratnoj poziciji. Obaranje režima, koje istovremeno nije značilo i stvarni diskontinuitet sa njegovim "tekovinama", rezultiralo je ogoljavanjem suštinskih razlika koje su među antiratnim aktivistima

postojale i ranije. Taj otvoreni raskol koji se prelamao upravo na pitanju odnosa prema ratnim zločinima, Haškom tribunalnu i njegovoj percepciji u ovdašnjoj javnosti, pokazao se najtransparentnije u polemici vođenoj nekoliko meseci na stranicama nedeljnika Vreme, demonstrirajući svu krhkost istinskog građanskoj potencijala u Srbiji i još jednom potvrđujući dubinu društvene krize koja je Srbiju i srpski narod dovela u sukob sa civilizacijskim dometima savremene Evrope i sveta.

Učestvujući na jednom od međunarodnih skupova na ovu temu, predsednik Helsinškog odbora Sonja Biserko formulisala je suštinu ovdašnjeg otklona od ove delikatne teme: "Želim da ukažem na dva problema s kojima se suočavamo skoro svakodnevno: jedan je uopštavanje i relativizacija zločina i drugi je odnos prema Haškom tribunalu. Kako zločin postaje sve očigledniji i kako su dokazi sve dostupniji, srbijansko društvo, ili da budem preciznija, njegova elita, sve organizovanije čini napor da se zločin ne samo relativizuje već i deetnifikuje. Način na koji se ta nova istina plasira - naročito preko tzv. nezavisnih medija, kao što su B 92 ili Vreme – jednako je totalitaran kao i nacionalizam koji je svojevremeno pokrenuo ratnu mašineriju. Totalitarni način mišljenja je, nažalost, u srbijanskom društvu sada glavna opstrukcija demokratizaciji društva, što se najbolje vidi kroz interpretaciju bliske prošlosti. Sada se govori o građanskom nacionalizmu, o kulturnom i nekulturnom nacionalizmu, a svaki pokušaj da se otvori pitanje ratnih zločina tretira se kao 'revolucionarna pravda'. Zato se umesto suočavanja, zahteva argumentovana javna refleksija koja treba da pokaže šta se ustvari desilo. Jer svaki zločin, kako kaže jedan član državne Komisije za istinu i pomirenje, ima svoju 'prošlost i budućnost'. Postavlja se pitanje da li je i holokaust imao svoju prošlost kako bi se njome opravdalo šest miliona ubijenih Jevreja..."

Ovaj deo izlaganja S. Biserko preneo je splitski nedeljnik Feral tribjun i pokrenuo polemiku, tokom koje je, od 1. avgusta do 28. novembra 2002. godine objavljeno 78 tekstova, pedesetoro autora. Ustajući u odbranu uređivačke politike lista, glavni urednik Vremena, Dragoljub Žarković je u tekstu pod naslovom "Dehelsinkizacija Sonje Biserko" napisao, između ostalog da se Vreme ne može prepoznati ni u jednoj kvalifikaciji kojima Sonja Biserko opisuje stanje duha u Srbiji, "osim što sebe prepoznavamo u nastojanju da deetnifikujemo zločin. Mi radimo u najboljem uverenju

da zločinci imaju ime i prezime i da je totalitaran svaki način mišljenja koji je spreman da čitav jedan narod optuži za zločin. Tako se, verovatno brzopleto dajući podosta konfuznu izjavu, Sonja Biserko predstavila kao Poslednji Mohikanac one škole mišljenja koja se zalagala za denacifikaciju svih preživelih Srba, gazeći, recimo, moje ljudsko pravo da budem nevin dok ne dokaže da sam kriv..."

Linijom tih početnih, suprotstavljenih pozicija tekla je cela polemika u kojoj su se, na obe strane, predstavila poznata novinarska i druga imena javnih delatnika na ovdašnjoj sceni. Ceneći značaj činjenice da je u srbijanskom društvu takva otvorena rasprava uopšte pokrenuta, Helsinški odbor je sve tekstove objavljene u Vremenu objedinio u jednoj od edicija "Helsinške sveske", pod naslovom "Tačka razlaza" (knjiga se, zbog velikog interesovanja više ne može dobiti ni u Helsinškom odboru). Dobar deo polemike odnosio se na i inače, jednu od najspornijih tema u ovdašnjoj javnosti, načinu medijskog praćenja haških procesa, u prvom redu suđenja Slobodanu Miloševiću. Jedan od osnivača Vremena, advokat Srđa Popović koji je u raspravi učestvovao sa najvećim brojem tekstova (9), dobrim delom se upravo bavio ovom temom, kritikujući medijsku poziciju Vremena, ističući da, apsolutizacija presumpcije nevinosti optuženih u Hagu, zanemaruje njihove žrtve čije se stradanje cinično zaobilazi. Osim novinara Vremena (S. Cerović, M. Milošević, N.Lj. Stefanović) u polemici je, braneći uređivačku politiku lista, kada je reč o izveštavanju iz Hagana sudelovala i novinarka Ljiljana Smajlović (sada u redakciji NIN) koja se može smatrati jednim od najuticajnijih promotera načina prezentacije haških procesa u ovdašnjim medijima.

"Značaj polemike, pored osnovnih tema koje je pokrenula i ispoljena dva dijametralno suprotna stanovišta o počinjenim zločinima, je i u sastavu učesnika u njoj. Većina njih bili su nekadašnji istomišljenici iz jezgra 'druge Srbije', malobrojne, usamljene i tokom Miloševićevih ratova, od većine prokažene grupacije. Polarizacija među njima pokazala je da je prevladalo uverenje da 'druga Srbija' mora da nestane da bi se ono većinsko (i jedino) što opstane prikazalo kao ostvarenje i njenih ideala, odnosno, da bi se današnja postmiloševićevska Srbija oslobodila balasta kritičkog mišljenja", zapisala je u predgovoru "Tačke razlaza" njen priređivač, Olivera Milosavljević. I još dodala: "Pri tom, nema se utisak da su u pitanju 'dve škole mišljenja', kako su pojedinci voleli da

naglašavaju. Reč je o dva međusobno isključujuća odnosa prema bliskoj prošlosti, konkretnije, prema počinjenim zločinima i značaju njihovog rasvetljavanja za sadašnjost i budućnost srpskog društva.”

Helsinški odbor za ljudska prava je svih ovih godina ulagao ogromni napor da u srbijanskoj javnosti promeni percepciju Haškog tribunala kao “antisrpskog suda”. Osim saopštenja i javnih nastupa, predstavnici Odbora učestvovali su u mnogim javnim raspravama vođenim u Srbiji na tu temu. Neke od njih organizovao je i sam. Reagujući na prvu međunarodnu presudu za ratni zločin (i prvu uopšte, za “etničko čišćenje”) na evropskom tlu nakon Ninberških procesa (1945. godine), koju je Haški sud 1997. godine izrekao Dušanu Tadiću za zločine počinjene u Prijedoru i okolini 1992. godine, Helsinški odbor je organizovao okrugli sto uz učešće istaknutih stručnjaka za međunarodno i krivično pravo i drugih javnih delatnika. Presuda Dušanu Tadiću, za kršenje humanitarnog prava i običaja rata, osim što je tada predstavljala presedan bila je višestruko značajna i zbog drugih aspekata. Najpre zbog objektivnosti haške sudske instance (u srbijanskoj javnosti stalno optuživane za pristrasnost), koja je optužnicu Dušanu Tadiću od ukupno 30 tačaka, svela na 9 utvrđenih krivičnih dela za koja je Tadić proglašen krivim i osuđen. Osim toga, suđenje D. Tadiću prvi put je dovelo u vezu delovanje vojske tadašnje samoproklamovane Republike Srpske na području Bosne i Hercegovine sa Vojskom Jugoslavije, što značajno opredeljuje karakter sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije, kao i odgovornost za rat i ratne zločine glavnih aktera jugoslovenske krize.

U ediciji “Helsinške sveske”, 2001. godine objavljena je i knjiga “Haški tribunal: naš nesporazum sa svetom”, dvojice autora: jednog od domaćih najuglednijih eksperata za međunarodno ratno pravo dr Milivoja Despota i sociologa Vladimira Ilića.

“Po nekoj tamnoj i neshvatljivoj logici, najglasnija su mišljenja mnogih političara i nekih ljudi iz pravne struke, da Haški tribunal nije pravosudna ustanova, već politički instrument inostranstva za suđenje Srbima, da se ‘povremeno povampiri’, da ga treba prezreti i njegove organe nipodaštavati”, zapisao je u uvodu publikacije jedan od autora, dr Milivoj Despot. Kako dalje kaže, Haški sud je ustanovljen kao “mjerodavan odgovor organizovane međunarodne zajednice na drastično kršenje međunarodnog prava”, za šta postoji individualna odgovornost ne samo

pred domaćim vlastima, već i pred međunarodnim. “Neoboriva pravna pretpostavka je da Haški tribunal deluje kao nadležni ad hoc međunarodni krivični sud i da njegove odluke treba da učvršćuju poštovanje ljudskih prava, mir i međunarodnu pravdu. Njegov Statut, Pravila o postupku i dokazivanju, njegovi zahtjevi koje upućuje članicama Ujedinjenih nacija čiji je on pravosudni organ, i obaveza država da izvršavaju te zahtjeve, u skladu su sa međunarodnim pravom. Spoznajom prava da počinio zločina moraju biti privedeni Haškom tribunalu, pravna pretpostavka ustupa svoje mjesto istini”, zaključuje dr Despot.

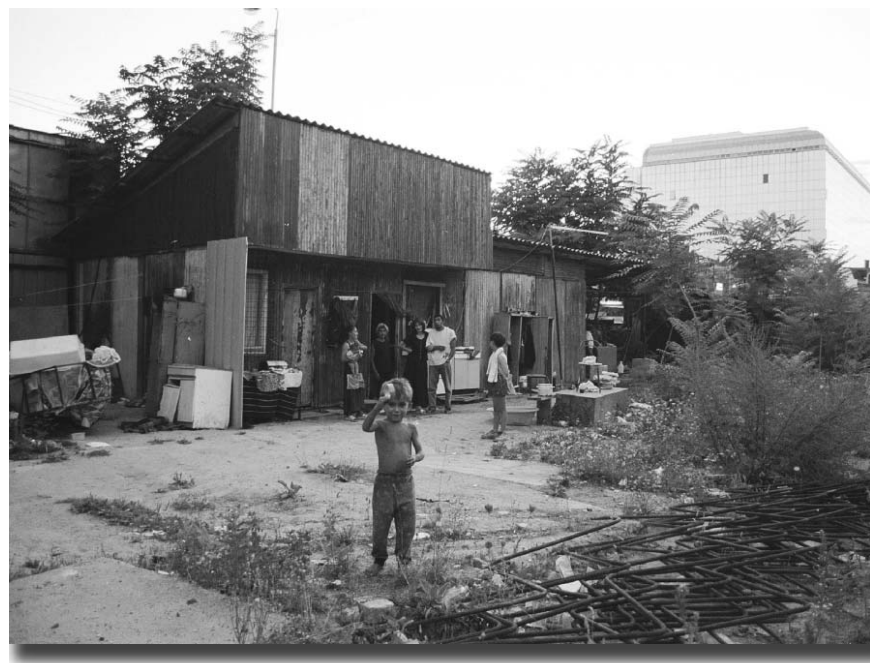
Temom “odbacivanja” Haškog suda od strane srpske javnosti iz drugog ugla – kroz pisanje medija – bavi se sociolog dr Vladimir Ilić. Vrednost njegovih zapazanja sadržana je u činjenici da se odnose na razdoblje nakon 5-oktobarskog prevrata u Srbiji, kada je autoritarni nacionalizam zamenjen “demokratskim”, “liberalnim”, odnosno “umerenim”. “On (nacionalizam) se otkriva kao novi oblik etničkog nacionalizma, autentičniji od Miloševićevog i znatno bliži Šešeljevom, mada... prisiljen da promeni retoriku... no, etnički nacionalizam čeka svoje vreme i svoju misiju, a ona znači poistovećivanje etničkih i državnih granica. Zbog toga su vođeni prethodni ratovi: moglo se videti kakve plodove takva koncepcija donosi na Balkanu”, kaže u zaključku svoje studije dr Ilić.

Deo korpusa ukupnog delovanja Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji kada je reč o Haškom tribunalu je svakako i poduhvat izdavanja svedočenja u procesu protiv Slobodana Miloševića, objedinjenih u knjizi “Milošević vs. Jugoslavija” u ediciji “Svedočanstva”, kao i dosad prikupljeni dokazi o zločinu u Srebrenici koji se pripremaju za štampu u istoj ediciji.

Razumevanje značaja Haškog suda za ovdašnju sredinu Helsinškog odbora na svojevrsan način prelama se i kroz pismo koje je predsednica Odbora Sonja Biserko uputila premijeru srpske vlade dr Zoranu Đinđiću nakon transfera Slobodana Miloševića u Hag: “U ime Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji i u svoje lično ime želim da Vam čestitam na ličnoj i političkoj odlučnosti. Odlazak Slobodana Miloševića bio je neophodan kako bi se Srbija okrenula svojoj budućnosti. Helsinški odbor je svih ovih godina radio u tom pravcu kako bi Srbija, posle deset godina velikosrpske politike, našla svoje mesto u Evropi.

Odlazak Miloševića sa političke scene, i sada u Hag, je put ka moralnoj, političkoj i ekonomskoj rehabilitaciji društva koja će pomoći Srbiji da ostvari svoju konstruktivnu ulogu u regionu za dobrobit svojih građana i suseda. Nadam se da ćete svojom leaderskom umešnošću i političkom hrabrošću i dalje delovati u najboljem interesu Srbije, odnosno razvoja demokratskog i pravednog društva u kojem će svi građani biti jednaki pred zakonom i ostvariti svoje pravo da žive u miru i dostojanstvu.”

N a c i o n a l n e m a n j i n e

Stalno u fokusu

Nacionalne manjine i njihov položaj bile su u protekloj deceniji jedan od prioriteta Helšinskog odbora, budući da je sa pojavom nacionalizma krajem osamdesetih nastala i kriza manjinskih prava u inače izrazito multietničkoj Srbiji.

Pored uobičajenih reagovanja na ugrožavanje manjinskih prava i međunacionalne ekscese, Helsinški odbor je redovno pravio istraživanja među pripadnicima nacionalnih manjina o različitim aspektima njihovog položaja. Na osnovu tih istraživanja, 2000. je izdao knjigu "Manjine u Srbiji" u kojoj je detaljno opisano stanje međunacionalnih odnosa i iznet veliki broj dovoljno pouzdanih podataka o svim relevantnim etničkim zajednicama u tadašnjoj Jugoslaviji. U knjizi nije obuhvaćena albanska zajednica jer, je o njoj dve godine ranije, 1998, objavljena posebna knjiga "Međunarodna zajednica i Kosovo".

U knjizi "Nacionalne manjine" dati su podaci o broju i teritorijalnoj distribuciji pojedinih nacionalnih manjina u Srbiji i izložene njihove istorijske, demografske, političke, ekonomske, socijalne, obrazovne i kulturne karakteristike. Posebna pažnja je posvećena problemima u oblasti ostvarivanja pojedinih kolektivnih i individualnih prava pripadnika nacionalnih manjina – obrazovanje, školstvo, kultura, mediji, učešće u vlasti.

Helsinški odbor je ukazivao da su dramatične teritorijalne promene u bivšoj Jugoslaviji od 1991. uticale na veličinu srpske populacije, etničku strukturu i stepen koncentracije individualnih manjinskih i etničkih grupa u pojedinim delovima Srbije. U tom kontekstu posebno je ukazivano na situaciju u Vojvodini, gde je došlo

do najvećeg priliva izbeglica, uglavnom etničkih Srba, dok se iz te pokrajine istovremeno iselio značajan broj pripadnika nacionalnih manjina, uglavnom Mađara i Hrvata.

Helsinški odbor je 2001. izdao posebnu svesku "Manjine i izbeglice u Vojvodini" u kojoj se tim pitanjima bavi u sklopu etnonacionalističke radikalizacije. Uz podsećanje da je u Vojvodini smesten najveći broj izbeglica, postavljeno je pitanje da li toj pokrajini preti opasnost da postane etnički homogeno područje i zaključuje da je u pitanju realan trend sa mogućim fatalnim posledicama. Upozorava se da su Srem i južni Banat već uveliko suštinski etnički homogena područja i da to u doglednoj budućnosti mogu da postanu i južna Bačka i srednji Banat.

U svojim godišnjim izveštajima, Helsinški odbor je uvek jedan deo posvećivao nacionalnim manjinama, predstavljajući i sondaže koje su stručnjaci pravili među manjinama. Tako je u izveštaju iz 1997. prezentirano jedno takvo istraživanje koje je sprovedeno u Vojvodini, Sandžaku i na Kosovu, među Albancima, Mađarima, Slovacima, Rumunima, Muslimanima, Hrvatima i Rusinima. Istraživanje se odnosilo na mišljenje pripadnika nacionalnih manjina u Srbiji o jednakosti i stavu Srba prema nacionalnim manjinama.

Helsinški odbor se oštro suprotstavljao diskriminaciji i maltretiranju pripadnika nacionalnih manjina, čega je bilo posebno u vreme kada je ultranacionalistička Srpska radikalna stranka učestvovala u vlasti Slobodana Miloševića i kada je njen lider Vojislav Šešelj bio predsednik opštine Zemun. Kulminacija je bio zločin nad romskim dečakom Duškom Jovanovićem, koga su usred Beograda na smrt pretukli mladi "skinhedsi".

Helsinški odbor je stalno ukazivao na diskriminaciju Roma i podcenjivački odnos prema njima, na njihovu ekonomsku i socijalnu situaciju i zalagao se za ostvarivanje njihove pune nacionalne ravnopravnosti u zemlji. Posebno je ukazivao na položaj Roma koji su, pored Srba, bili najbrojnija etnička zajednica izbegla sa Kosova posle vojne intervencije NATO i koji su, prema oceni Odbora, bili najugroženiji deo stanovništva Srbije.

Mnogi građani koji ne pripadaju srpskoj nacionalnosti dolazili su u Helsinški odbor za ljudska prava, žaleći se na povredu svojih prava.

O Albancima i Bošnjacima u Srbiji

Helsinški odbor je ukazivao i na položaj Albanaca u Srbiji, a posebno tokom i posle NATO intervencije 1999. Upozoravao je da je ta intervencija poslužila kao pokriće srpskom režimu za masovno etničko čišćenje Albanaca (oko milion, većina se kasnije vratila) na Kosovu. Takođe je ukazivao na progone Albanaca koji su živeli u ostalim delovima Srbije (Vojvodini, Beogradu, jugu Srbije) i u knjiizi "Manjine u Srbiji" izneo konkretne primere uništavanja radnji, iseljavanja, ranjavanja i ubistva Albanaca tokom NATO intervencije.

"Ponašanje prema Albancima u Srbiji neminovno ubrzava trend njihovog iseljavanja, što je u funkciji zaokruživanja etničkih teritorija, kako na Kosovu, tako i na jugu Srbije", zaključio je Helsinški odbor novembra 1999. i vlastima SRJ i Srbije preporučio da se ukine represija u svim oblicima prema Albancima i ostalim manjinama u Srbiji, da se obezbedi ozbiljan pristup povratku Srba na Kosovu, kao i ostanak onih koji se već nalaze na Kosovu i da se donese Zakon o manjinama, kako bi se regulisala ta oblast.

U Izveštaju iz 1999. Helsinški odbor je izneo brojke iz raznih izvora o broju Albanaca u zatvorima u Srbiji i izneo niz konkretnih slučajeva suđenja Albancima.

Helsinški odbor je godinama pre intervencije ukazivao na položaj Albanaca na Kosovu, na represiju srpskog režima prema njima i upozoravao da je, istorijski gledano, status Kosova i Albanaca u državi u kojoj su Srbi većina, stalni izvor konflikata i nestabilnosti.

Takođe je markirao položaj Bošnjaka iz Sandžaka za vreme intervencije NATO i ukazao da rastuća politička napetost između Beograda i Podgorice povećava uznemirenost stanovnika Sandžaka, posebno Bošnjaka. Sandžak ima 11 opština, šest u Srbiji i pet u Crnoj Gori i njegovi stanovnici strahuju da bi eventualno osamostaljenje Crne Gore dovelo do podele tog regiona na srpski i crnogorski deo.

Helsinški odbor je međunarodnoj zajednici istovremeno ukazao da su neophodni dodatni naponi kako bi se sprečilo iseljavanje Srba i drugih nealbanskih manjina sa Kosova, kao jedan od načina da se preduprede destruktivni procesi koji prete širem regionu, uključujući i Makedoniju.

Helsinški odbor se u izveštaju za 1999. nije bavio statusom kosovskih Albanaca i ostalih nesrpskih etničkih zajednica na Kosovu budući da je vojna intervencija NATO bitno izmenila status Kosova i da savezne i republičke vlasti praktično nemaju nikakve ingerencije u toj pokrajini.

Diskriminatorske zakonske odredbe

I posle promene vlasti i nakon priključenja Državne zajednice Srbija i Crna Gora Savetu Evrope, što je protumačeno kao priznanje da je SCG postigla određene minimalne standarde na planu zaštite manjinskih prava, Helsinški odbor je ukazivao na opasnost od nepoštovanja i tih minimalnih standarda. Uoči vanrednih parlamentarnih izbora (krajem 2003.) podsetio je da izborni zakon sadrži diskriminatorske odredbe (visoki izborni cenzus od pet odsto isključivao je mogućnost ulaska u parlament neke od manjinskih stranaka) i da unutar vladajuće koalicije nije bilo političke volje da se izborna pravila usaglase sa evropskim načelima.

U kontekstu položaja nacionalnih manjina, Helsinški odbor je izražavao zabrinutost i jačanjem desnice i usponom kandidata ultranacionalističke Srpske radikalne stranke na neuspešnim predsedničkim izborima 2003. Osuđivao je svaki ispad prema manjinama i šovinističke poruke koje su se tokom te godine pojavljivale, posebno u Vojvodini i bile upućene vojvođanskim Mađarima.

U zaključcima iz 2003, Helsinški odbor navodi da je uočljiv napredak u naporima da se popravi položaj nacionalnih manjina, ali više u normativnoj sferi nego u samom društvu. Uspon desnice, do koga je došlo nakon ubistva premijera Zorana Đinđića i serije neuspešnih predsedničkih izbora, ne pogoduje ostvarivanju manjinskih prava i nastavku reformi u društvu. Zabrinjava visok stepen netolerancije i etnocentrizma kod mladih. Nespremnost države da do kraja rasvetli zločine počinjene nad pripadnicima manjina kruni njen ionako krhki legitimitet i usporava demokratsku konsolidaciju društva, zaključio je Odbor.

Helsinški odbor je 2003. preporučio da se donese nov ili izmeni postojeći izborni zakon, kako bi se obezbedilo prisustvo manjina u parlamentu. Takođe, da se obezbede finansijska i sva druga potrebna

sredstva za rad manjinskih reprezentativnih tela, kao i da se donese zakon kojim će se regulisati izborna pravila o izboru nacionalnih saveta. Nadležnim državnim institucijama je preporučeno da u cilju zaštite manjinskih prava pravovremeno reaguju, naročito kada se radi o ispoljavanju nacionalne i verske mržnje i netrpeljivosti.

K o s o v o

Ključ regionalne stabilnosti

Kao tačka koja i simbolično i stvarno označava početak jugoslovenske krize i njen konačni rasplet, kao i politički uspon i pad Slobodana Miloševića i njegovog režima, Kosovo je bilo jedna od najznačajnijih tema kojima se Helsinški odbor bavio. U prvim godinama (sopstvenog delovanja) najčešće kao pomoć i podrška dvema najznačajnijim organizacijama za ljudska prava na Kosovu, Helsinškom odboru i Odboru za zaštitu ljudskih prava, javnim apelima i protestima protiv šikaniranja, progona, političkih procesa, otpuštanja sa posla i drugih oblika masovnog kršenja elementarnih ljudskih prava albanskog stanovništva na Kosovu. Takođe, izražavajući i solidarnost sa mirnom društvenom i političkom samoorganizacijom kosovskih Albanaca.

Nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma kosovska kriza dobila je novu dinamiku. Bez obzira na činjenicu da je spoljnim zidom sankcija SAD, SR Jugoslavija na svojevrstan način obavezana da počne sa rešavanjem problema Kosova (koji nije bio obuhvaćen Dejtonskim sporazumom), to se nije dogodilo. Naprotiv, tenzije su i dalje rasle, jer je i albanska zajednica nakon višegodišnjeg terora počela da gubi strpljenje i nadu da kriza može biti rešena mirnim putem. U međuvremenu je došlo i do kolapsa albanske države, kada je tokom višemesečnog haosa iz vojnih i policijskih magacina pokradeno oružje i municija. Deo tog naoružanja završio je na Kosovu, gde su se već 1997. godine mogli naslutiti znaci dolazeće eskalacije. U odgovor na policijsku i vojnu represiju beogradskog režima, samoorganizacija Albanaca dobila je i vojno-gerilsku dimenziju, pa je stalno prisutna napetost u Pokrajini sve češće bivala obeležena i oružanim incidentima.

Sa do tada stečenim značajnim iskustvom dramatičnog suočavanja sa posledicama teritorijalne ekspanzije, nasilnog menjanja granica i etničkog čišćenja kao ratnog cilja, što je rezultiralo masovnim progonima i velikim brojem izbeglica, Helsinški odbor je pokušao da u ovom slučaju deluje preventivno. Uz ogromni organizacioni napor i otvorenu opstrukciju od strane režima, u Ulcinju je u junu 1997. godine održan prvi srpsko-albanski dijalog na tlu SRJ od početka jugoslovenske krize. U uverenju da su izgradnja mera poverenja između Srba i Albanaca, a potom i definitivnog rešenja kosovskog pitanja mogući samo kroz takve i slične zajedničke akcije, Helsinški odbor je, zajedno sa partnerskim organizacijama iz Srbije i sa Kosova (Beogradskim krugom i Odborom za zaštitu ljudskih prava i sloboda) i uz sponzorstvo Saveta za međunarodne odnose Sjedinjenih Država, okupio relevantnu grupu ljudi dobre volje sa obe strane.

Konkretno, sa srpske strane u radu ovog skupa učesće su uzeli Janja Beč, Sonja Biserko, Živan Berisavljević, Nenad Čanak, Ivan Đurić, Ilija Đukić, Nataša Kandić, Žarko Korać, Milenko Marković, Miša Nikolić, Jelica Minić, Novak Pribičević, Obrad Savić, Dragan Veselinov i Lazar Stojanović, a sa albanske Adem Bajri, Mahmut Bakali, Gazmend Bakija, Behlulj Bečaj, Zenun Celjaj, Adam Demaći, Zejnulah Gruda, Bajram Keljendi, Ekrem Kjeziju, Behdžet Šalja, Abdulah Karjagdiu, Bajram Kosumi, Ismet Salihu, Mark Krasnići, Ilijaz Kurteši, Pajazit Nuši, Gazmen Pulja i Azem Vlasi. Ovom susretu prisustvovali su i, takođe učestvovali u njegovom radu i slično misleći ljudi iz Crne Gore, Sandžaka i Makedonije, kao i brojni posmatrači iz inostranstva. Integralna izlaganja sa ovog skupa Helsinški odbor je objavio kao dvojezičnu knjigu (na srpskom i albanskom) "Srpsko-albanski dijalog".

Rezultanta dvodnevnog dijaloga, tokom koga je u punoj meri izražena svest o težini i kompleksnosti kosovskog pitanja, je i zajednički dokument, Ulcinjsko saopštenje koje odslikava političku mudrost i osećaj za njegovo rešavanje, pa ga i ovom prilikom objavljujemo u celini:

1. Učesnici srpsko-albanskog dijaloga, održanog od 23. do 25. juna 1997. godine u Ulcinju (Republika Crna Gora), u organizaciji Odbora za zaštitu ljudskih prava i sloboda u Prištini, Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji i Beogradskog kruga, konstatovali su da je kosovsko pitanje veoma ozbiljan i težak problem koji zahteva neodložno rešenje. Represija

koju aktuelni režim Srbije sprovodi na Kosovu opterećuje situaciju i predstavlja stalni izvor nestabilnosti u regionu.

2. U tom smislu, učesnici su sa zabrinutošću konstatovali da aktuelne vlasti u Srbiji, negirajući čak i postojanje kosovskog problema, koji je, inače, već i internacionalizovan, otvaraju mogućnost da se situacija dalje pogoršava, radikalizuje i time pretili da dovede do eskalacije nasilja.

3. Učesnici dijaloga podržavaju put mirnog razrešenja kosovskog pitanja u skladu sa osnovnim principima opšteg međunarodnog prava i relevantnim međunarodno priznatim dokumentima. Oni su uvereni da ovaj stav uživa razumevanje i podršku demokratskih snaga na Kosovu, Srbiji, Crnoj Gori i šire u regionu, kao i u međunarodnoj zajednici i njenim relevantnim institucijama.

4. Konstatovana je neophodnost otvaranja političkog dijaloga i u tom smislu posebna odgovornost vlasti u Srbiji da otpočne dijalog sa legitimnim predstavnicima albanoskog naroda na Kosovu. Da bi se mogao uspostaviti dijalog, neophodno je odmah ukinuti sve oblike represije i nepravdi na Kosovu.

5. Poučeni tragičnim iskustvom u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, učesnici se zalažu za mnogo konkretnije prisustvo međunarodne zajednice i za njenu konstruktivnu ulogu, što podrazumeva i organizovanje međunarodne konferencije za rešavanje kosovskog pitanja.

6. Učesnici su se saglasili da treba nastaviti sa dijalogom za šta će se postarati organizatori skupa.²

Kao i o mnoge druge inicijative HOPS, i o ovu su se oglasili, ne samo organi vlasti, već i šira javnost u Srbiji, a događaji na Kosovu nastavili su da idu sve zloslutnijim tokom.

U rano proleće 1998. godine situacija na Kosovu došla je do ivice eksplozije. U akciji policijskih snaga u Drenici, ubijena je cela porodica Jašari, njenih ukupno 28 članova, uključujući i tek rođene bebe. Taj tragični događaj bio je zamajac potonjih zbivanja, koja su, uprkos ozbiljnim naporima međunarodne zajednice da privoli beogradski režim i Slobodana Miloševića na odustajanje od primene vojno-policijske sile i mirno rešenje, vodili do masovnog progona Albanaca (u leto 1998. godine, više od 300.000 ljudi bilo je proterano iz svojih domova), prekomerne upotrebe

² "Srpsko-albanski dijalog – Ulcinj, 23-25. jun 1997", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 1997.

sile, stradanja civilnog stanovništva, kao i pogibije policajaca i vojnika u sukobima sa sve brojnijom i organizovanijom OVK, sve do propalih mirvnih pregovora u Rambujeu i konačno, vojne intervencije NATO.

U vrtlogu tih događaja, Helsinški odbor za ljudska prava nije odustajao od napora da i domaćoj i međunarodnoj zajednici uverljivo pokaže da je, uprkos svemu, dijalog, a time i mirno rešenje krize, moguće. Krajem novembra 1998. godine u Beogradu je održan Okrugli sto, kada je, po drugi put na jugslovenskom tlu održana relevantna rasprava prominentnih srpskih i albanskih ličnosti. Kao i u Ulcinju, i u Beogradu se pokazalo da je, na tragu obnove međusobnog poverenja, razgovor između Srba i Albanaca moguć. I više od toga. Jedna od najuglednijih i politički najuticajnijih ličnosti među kosovskim Albancima, Fehmi Agani je i tada u Beograd došao sa ponudom da se za kosovsku krizu traži i nađe mirno rešenje. "... Mi smo svi zainteresovani za rešenje problema Kosova. Albanci su zainteresovani za rešenje i uvek kad postoji mogućnost da se konstruktivno razgovara o problemima Kosova i o rešenju tog problema, naravno, Albanci su spremni da u tome učestvuju... Sada bih izneo ukratko sadržaj jednog dokumenta koji su izradili Albanci. To bi bio predlog sledeće sadržine: da Kosovo prihvati da određeno vreme funkcioniše kao asocirani entitet, bilo kod formalnog određenja, u okviru Jugoslavije, sa položajem ravnopravnim sa drugim federalnim jedinicama, što je uostalom i bio status Kosova u prethodnom ustavnom ustrojstvu. To bi važilo za određeni period, tokom kojeg bi se videlo da li takva zajednica može da funkcioniše. Ukoliko bude funkcionisala, naravno da će je prihvatiti svi..."³

I ovaj mudri, otvoreni poziv srpskoj strani, jednostavno je ignorisan. Kao i celi skup koji je, uzimajući slučaj Kosova samo kao povod, na osnovu relevantne dokumentacije – tri publikacije – "Samoopredeljenje između autonomije i otepljenja" (štampane i na albanskom jeziku), "Kosovo: pravo i politika – Kosovo u normativnim aktima pre i posle 1974. godine" (štampane i na engleskom jeziku) i "Međunarodna zajednica i Kosovo, zbirka relevantnih dokumenata" (takođe štampana i na engleskom), vodio ozbiljnu raspravu uz učešće i zainteresovanih međunarodnih predstavnika, u srbijanskoj javnosti prećutan.

³ "Srpsko-albanski dijalog – Beograd 21-22. novembar 1998", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 1998.

Potom je usledila vojna intervencija NATO i, kako je poznato, potpuno nova realnost. U prvoj fazi, Helsinški odbor je javnim angažmanom (saopštenjima, apelima, obraćanjem relevantnim domaćim i međunarodnim činiocima..) nastojao da se iz srbijanskih zatvora što pre oslobode zatvorenici koji su iz zatvora na Kosovu još tokom NATO intervencije prebačeni u Srbiju. Među zatvorenicima su bili i intelektualci osuđivani na političkim procesima (ili čak i bez ikakvih formalnih sudskih procesa) koje je beogradski režim smišljeno organizovao sa ciljem da diskredituje novonastajuću albansku elitu i emancipaciju albanske nacionalne zajednice. To prvenstveno važi za ličnosti poput lekara-pesnika Flore Brovine i lidera studentskog pokreta kosovskih Albanaca Albina Kurtija, za čije su se oslobađanje iz srbijanskih zatvora zalagali i uticajni međunarodni faktori.

U uverenju da su obnova poverenja i, dugoročno, pomirenje srpske i albanske zajednice ključ regionalne stabilnosti u ovom delu Evrope, Helsinški odbor je takođe, vrlo brzo nakon što je Kosovo izuzeto iz političko-pravnog sistema Srbije i stavljeno pod međunarodni protektorat, pokrenuo inicijativu od suštinskog značaja za ostvarenje spomenutog cilja. Naime, već u januaru 2000. godine, u Skoplju je, uz učešće predstavnika nekih nevladinih organizacija (Beogradski krug, Građanski parlament iz Čačka, Trag iz Niša..) i predstavnika nekih političkih partija (mladi članovi Socijaldemokratske unije.) i medija (Danas, Vreme) održan okrugli mladih Srba, Albanaca i Makedonaca sa temom – obnova međusobnog poverenja. Tom prilikom neki mladi učesnici iz Srbije rekli su da su učinili sve što je u njihovoj moći da spreče ono što se kasnije dogodilo kosovskim Albancima, ali, pošto nisu uspeli u tome sada mogu da kažu samo "žao nam je". Albanski predstavnici su, sa svoje strane, kritikujući svoje sugrađane srpske nacionalnosti koji tokom decenijske represije beogradskog režima nisu stali u odbranu svojih albanskih komšija, izrazili negativni stav prema albanskim nacionalističkim izgredima protiv malobrojnih Srba (u Prištini se u to vreme nije smelo govoriti srpski na ulici) koji su ostali na Kosovu. Na ovom skupu predloženo je da se organizuje niz seminara prvenstveno za mlade ljude koji bi se bavili problemima nacionalizma, ksenofobije, identiteta i drugim, za obnovu međusobnog poverenja, relevantnim temama.

Već u aprilu iste godine u Ohridu je održan drugi sastanak mladih iz Srbije, Makedonije i sa Kosova takođe na temu "Mere izgradnje poverenja između Srba i Albanaca" na kome se okupilo četrdesetak učesnika – Srba, Albanaca sa juga Srbije, kosovskih Albanaca, Turaka, Srba i Roma, kao i Makedonaca i makedonskih Roma, kao i više predstavnika međunarodnih nevladinih organizacija. U okviru dotaknutih tema – identitet, nacionalizam, globalizacija, ljudska prava na Kosovu u novim okolnostima, uloga medija u pripremanju ratova u bivšoj Jugoslaviji – izdvojićemo samo neke karakteristične izjave: "Ovakvi seminari su važni za budućnost, možda to sada i nije jasno, ali su oni sada važni za budućnost (Albanac, student arhitekture iz Prištine). "Ovo je izvanredno iskustvo, dobro je da smo počeli da komuniciramo, komunikacija je jako važna za sve nas, to mora da se dogodi i bolje da to bude pre nego posle" (Albanac, studentkinja arhitekture iz Prištine). "Žao mi je što nije došlo više ljudi sa Kosova. Mi hoćemo da organizujemo kurs učenja albanskog jezika u Nišu i da nam nastavu delimično drže naši vršnjaci, Albanci sa Kosova" (Srbin, student iz Niša). "Meni je ovde najdragocenije iskustvo to što sam pričao sa ljudima sa Kosova, ja ih nikada ranije nisam sreo" (Srbin, student iz Kragujevca). Nedugo potom, u julu, u Ohridu je održan još jedan skup, sličan i po obrađivanim temama i po sastavu učesnika.

U novembru 2000. godine, četvrti susret mladih iz regiona Zapadnog Balkana, sa temom "Pakt stabilnosti za Jugoistočnu Evropu kao okvir za rešavanje problema na Balkanu", održan je u Skoplju. Njemu se odazvalo pedesetak učesnika sa Kosova i iz Srbije koji su razmenili mišljenja o nizu aktuelnih problema, kao pretpostavke budućih odnosa albanske i srpske etničke zajednice. Osim Pakta stabilnosti i mogućnosti koje taj projekat pruža za saradnju i oporavak regiona, razmatrana je i uloga medija kao faktora izgradnje poverenja, a dotaknuta su i druga pitanja poput simbola, suočavanja i sećanja. Razmenjena su različita iskustva mladih, njihovi pogledi na prošlost sadašnjost i budućnost. Ono oko čega su se svi učesnici složili jeste da im je ovaj seminar omogućio, mnogima po prvi put u životu, da se sretnu sa mladima sa "druge strane", što im je, istovremeno, razbilo i brojne predrasude koje su do tada imali: "... ja bih stavio još više tzv. škakljivih tema, kao što je nezavisnost Kosova, suočavanje sa odgovornošću, mislim da je to možda najbolje, ta katarza, to suočavanje je smisao svega ovoga..." (Miloš Jovanović iz Niša). "Nisam

očekivao ono što sam video ovde, pa ipak, svidelo mi se. Ovo nije bio dijalog na kome se donose odluke. Ovo je bila prilika da iznesemo svoja osećanja i mišljenja i čujemo šta drugi misle. Srećan sam da čujem druge ljude koji misle različito, posebno u odnosu na ono što su mislili pre ovog sastanka. Za mene to znači da mogu i da su spremni da shvate..." (Genc Domi, Priština).

U okviru projekta Helsinškog odbora "Mere izgradnje poverenja između Srba i Albanaca" u Skoplju je i u januaru 2001. godine održan seminar za mlade sa temom "Ljudska prava na Kosovu i južnoj Srbiji", koja je, s obzirom na aktuelnost (u to vreme je na jugu Srbije, gde većinu stanovništva čine predstavnici albanske zajednice, došlo do velike napetosti) izazvala veliko interesovanje. Kao i na prethodnim sastancima tema je, takođe, poslužila i kao okvir za tretiranje različitih pitanja od suštinske važnosti za budućnost ovog dela Balkana.

U januaru 2001. godine i u Beogradu je održan značajni skup koji se bavio stanjem na jugu Srbije. Suorganizator ovog skupa sa Helsinškim odborom za ljudska prava u Srbiji bio je američki Institut za mir iz Vašingtona. Podsećanja radi, treba reći da je tom prilikom tadašnji potpredsednik srpske vlade Nebojša Čović predstavio domaćoj i međunarodnoj javnosti plan Vlade Srbije (u tri faze) za rešavanje krizne situacije na jugu Srbije koji je, potom, uspešno i realizovan: lokalnu vlast (i odgovornost) preuzeli su predstavnici većinske zajednice, za bezbednost na tom području brinu multietničke policijske snage, život je postepeno normalizovan, što je za posledicu imalo i vraćanje jedinica Vojske Jugoslavije (SCG) u "tampon" zonu, u pojasu između Kosova i juga Srbije, odakle su morale da se povuku nakon ulaska trupa NATO na Kosovo (u junu 2000. godine).

Helsinški odbor počeo je realizaciju projekta "Beograd – Priština: koraci ka izgradnji poverenja i međusobnog razumevanja" čiji je cilj da doprinese razumevanju složenog kosovskog pitanja i razvije mogućnosti za konačno rešenje statusa. Projekat uključuje predstavnike kosovskih Albanaca i kosovskih Srba, kao i ljude iz Srbije: ekspertske krugove, intelektualne elite, političare, uticajne ljude i posebno mlade političke lidere.

U okviru projekta na proleće će biti održana konferencija o statusu Kosova, a do tada su planirane četiri debate u Prištini koje

treba da budu priprema za konferenciju. Deo projekta je i objavljivanje publikacije u kojoj će biti razrađena različita pitanja u vezi sa statusom Kosova. Prva debata održana je u Prištini početkom novembra na temu: Kosovo i regionalna bezbednost, a prisustvovali su joj eksperti, političari i predstavnici kosovskih i Albanaca i Srba. Teme narednih debata biće: decentralizacija i evropski standardi, pitanje manjina, izgradnja mera poverenja, otklanjanje prepreka za dijalog.

Cilj projekta je i da utre put za međusobno razumevanje, pomirenje, razbijanje etničkih stereotipa i razotkrivanje pogubne prirode nacionalizma i ekstremnih trendova.

Partner Helsinškog odbora u realizaciji ovog projekta je prištinski Centar za humanističke studije "Gani Bobi". Pokrovitelj projekta je američki Institut za mir.

M e d i j i

Izazovi slobode govora

Helsinški odbor je redovno analizirao medije, bio njihov žestoki kritičar, posebno u vreme gole propagande državnih medija, ali se istovremeno beskompromisno stavljao na stranu medija kada su njihova prava bila ugrožena.

Odbor je preko saopštenja ili izjava za javnost uvek reagovao kada su mediji, svojim pisanjem, manipulacijama ili skrivanjem činjenica, doprinosili kriznim situacijama u Srbiji.

Helsinški odbor je medije označavao kao jednog od glavnih krivaca i okidača za međunacionalne sukobe na terenu bivše Jugoslavije. Godinu dana po osnivanju, 1995. izdao je knjigu "Jezik mržnje kao sloboda govora" (Hate speech as freedom of speech) u kojoj je, pored ostalog, izneto istraživanje grupe analitičara o radu najuticajnijih srpskih medija i udarne informativne emisije (Dnevnik), u to vreme najuticajnijeg medija, Radio televizije Srbije (RTS) .

Medijske manipulacije

U knjizi je navedeno da je tadašnji režim (Slobodana Miloševića) izabrao Politiku, najstariji i nekada ugledni dnevnik, da tumači tzv srpski nacionalni program za dnevno-političke potrebe vlasti. U praksi, taj list je u vreme nasilnog ukidanja autonomije Kosova, promovisao jezik mržnje i imao katastrofalni uticaj na javno mnjenje.

Slično je konstatovano i za RTS za koju se navodi da je uloga njene informativne emisije Dnevnik u 19.30, kao i ostalih informativnih i dokumentarnih programa, bila da propagira politiku režima i ubedi

javnost u njenu ispravnost, umesto da ponudi pravovremenu i istinitu informaciju o stvarnim događajima od interesa za građane i javnost Srbije.

U knjizi se navode primeri korišćenja jezika za propagandni rat, "ubijanja informacija", odnosno nepominjanja važnih događaja i manipulacija informacijama čiji je cilj bio da se srpska javnost ubedi u navodnu pravednost svih poteza režima i svaljivanje krivice za ratove (u Hrvatskoj i BiH) na drugu stranu.

Helsinški odbor je sredinom devedesetih redovno štampao press izveštaje, u kojima je iznosio kako su srpski mediji izveštavali o raznim društvenim aspektima i važnim događajima – o ljudskim pravima, Kosovu, manjinskim pravima, događajima oko Srebrenice (BiH), događajima u Krajini (Hrvatska), Zapadnoj Slavoniji (Hrvatska), navodeći da je državna štampa prenosila sliku tih događaja i pojava u skladu sa slikom koju je režim želeo da plasira čitaocima, a da je odjek nezavisnih medija u to vreme bio veoma slab.

Početak 1997, Helsinški odbor je izdao zapaženu knjigu "Lex, pištaljke i laži", u kojoj je izneo hronologiju građanskog i studentskog protesta (novembar 1996. – februar 1997) koji su prvi put poljuljali do tada neprikosnovenu vlast Miloševica. U toj knjizi Odbor se takođe bavi i medijima, iznoseći opise izveštavanja Politike i državne agencije Tanjug, kao i udarnog dnevnika RTS, koji su tri meseca minimizirali proteste, skrivajući prave brojke okupljenih, nazivajući demonstrante "izdajnicima" ili, najblaže, "šačicom slučajnih prolaznika" i demonizujući tadašnje lidere opozicije.

U knjizi se takođe objašnjava srpski etnički narcizam i nacionalna ksenofobija kao posledica jezika mržnje i u tom sklopu položaj nacionalnih i drugih manjina u Srbiji i Crnog Gori.

O represiji nad medijima

U nizu saopštenja koje je tokom protesta izdao Helsinški odbor, i u kojima se vlast pre svega poziva da prizna rezultate lokalnih izbora od 17. novembra 1996, zbog čije su krađe protesti i započeli, Odbor osuđuje i represiju prema medijima koji su tokom protesta nastojali da objektivno i pravovremeno informišu javnost i čije je inserte izveštaja u knjizi takođe preneo.

U knjizi "Radikalizacija društva u Srbiji" (decembar 1997), Helsinški odbor je dao medijski prikaz tadašnje predizborne kampanje (jul-septembar 1997) za parlamentarne i predsedničke izbore na kojima su Srpska radikalna stranka i njen lider Vojislav Šešelj (kao predsednički kandidat) bili najveći dobitnici. U knjizi su navedeni listovi i citati ili delovi komentara koje su mediji navodili, uz konstataciju da se ta kampanja vodila u okviru "već viđenih šema i šablona".

Kroz najuticajnije medije, koji su istovremeno pod režimskom kontrolom (RTS, Politika, Tanjug), apsolutno je favorizovana vladajuća leva koalicija i to dvostrukom prezentacijom – kroz opširno izveštavanje o dnevnim aktivnostima njihovih čelnika i kroz njihove "klasične" predizborne aktivnosti. Opozicija je, kao i u prethodnim kampanjama, diskreditovana. U celini gledano, medijski prostor je profesionalno veoma niskog kvaliteta, što je izraz opšte iscrpljenosti i nespremnosti za otvaranje pravih tema, dok izuzetak čine Naša borba, Vreme i, sve češće, Danas, navodi se u knjizi.

Helsinški odbor je posebno analizirao i posledice "Uredbe o posebnim merama u uslovima pretnji oružanim napadima NATO pakta" koju je srpska vlada donela u oktobru 1998, a kojom je, pored ostalog, bilo zabranjeno objavljivanje "defetističkih" tekstova, a tv i radio stanicama preuzimanje programa i tekstova stranih medija. Odbor je naveo da je posledica primene te Uredbe, koja je bila samo uvod u donošenje zloglasnog Zakona o informisanju (oktobar 1998), bila prvenstveno upozorenje onim medijima koji joj se ne povinuju, a potom i njihova zabrana.

Zakon o informisanju, naveo je Helsinški odbor u godišnjem izveštaju iz 1999, ne samo da je ograničio slobodu izražavanja već ju je drastičnim kaznama praktično ukinuo. U tom izveštaju nabrojane su (drastične) kazne koje su mnogobrojni mediji iz tzv. korpusa nezavisnih, bili prinuđeni da plate i zbog kojih su neki finansijski bili uništeni. Takođe su izneti primeri krivičnog progona novinara, upada raznih inspektora i pripadnika policije u medije, te gašenja medija. Posebno se ukazuje na pritiske na elektronske medije (ometanje Radija B92, zatvaranje TV Studija B), i činjenicu da je Savezno ministarstvo za komunikacije imalo potpunu vlast u odlučivanju kome će dodeliti frekvencije za emitovanje, a kome ne.

U tom izveštaju izneti su i primeri korišćenja medija za propagandu i diskreditaciju neistomišljenjika – citati tadašnjih političkih čelnika i delovi izveštaja tadašnjih udarnih “medijskih pesnica” režima.

Dugotrajnu represivnu praksu srpskog režima nad medijima i njihovo disciplinovanje, Helsinški odbor svrstao je u nekoliko grupa: povreda prava na rad, poništavanje registracija medija, ukidanje započete ili već obavljene svojinske transformacije, oduzimanje frekvencija, zabrana rada medija, privođenje i zadržavanje u pritvoru urednika, uvođenje cenzure (u vreme intervencije NATO), krivično gonjenje novinara. Takođe se kao posledica takvog stanja navodi i nerazjašnjeno ubistvo vlasnika prvog privatnog lista Dnevni telegraf, Slavka Churuvije.

O medijima nakon promene vlasti

Promena vlasti nakon 5. oktobra 2000. pozitivno je uticala na medijsku scenu Srbije koja je do tada bila podeljena na dva suprostavljena fronta: prorežimske i nezavisne medije, ocenio je u godišnjem izveštaju iz 2000, Helsinški odbor. Navodeći da su tokom oktobarskih događaja prorežimski mediji promenili stranu i otvoreno podržali novu vlast, Odbor dodaje da je to bila njihova šansa da prežive i prođu nekažnjeno u novim političkim okolnostima.

Uz konstataciju da su mediji nakon 5. oktobra startovali predstavljajući realističniju sliku domaćih i međunarodnih događaja, Helsinški odbor je primetio da veliki napredak nije bio načinjen na planu kvaliteta i relevantnog pokrivanja događaja. Bivši prorežimski mediji, radeći čitavu deceniju po instrukcijama vlasti i praveći “virtuelnu stvarnost”, platili su cenu gubljenjem profesionalnosti, dok su nezavisni mediji takođe nekritički prenosili projekat Velike Srbije. Nijedan medij se nije bavio pitanjima od ključne važnosti za oporavak srpskog društva i njegovu demokratizaciju, represivna politika i stalni pritisci prethodnog režima teško su oštetili i moralno devastirali novinarsku profesiju, ocenio je Helsinški odbor.

Analizirajući ukupnu medijsku scenu, Helsinški odbor je ukazivao i na zakonsku regulativu i ekonomski položaj medija kao neke od uzroka niske profesionalnosti. U izveštaju iz 2002. navodi se da je od 5. oktobra 2000. donet samo Zakon o radiodifuziji, ali da se i on ne primenjuje, dok

se jos cecka donošenje Zakona o javnom informisanju, telekomunikacijama i slobodnom pristupu informacijama.

U istom izveštaju se navodi da zbog izuzetno niskih zarada novinari nisu motivisani za ozbiljnije zadiranje u određene teme, a da su mnogobrojni mediji, posebno elektronski, već duže vreme suočeni sa neizvesnošću daljeg opstanka, jer će se primenom novog zakona broj tv i radio stanica praktično prepoloviti.

Takođe se ukazuje na to da se borba za tržište odvija u neravnopravnim uslovima, s obzirom da su neki mediji (TV Pink) stekli veliki kapital zahvaljujući izuzetno bliskim vezama sa prethodnim režimom.

Zbog nepostojanja pravne regulative u medijskoj sferi, nastavljeni su sudski procesi protiv medija i novinara, a posebno zabrinjava činjenica što su realizovane neke tužbe iz vremena pre 5. oktobra 2000, a koje su pokrenuli pripadnici bivšeg režima iz političkih razloga, konstatovao je Helsinški odbor u izveštaju 2002 godine.

Analizirajući oblike političkog uticaja i pritisaka na medije, Helsinški odbor je u istom izveštaju konstatovao da su oni obično u formi “davanja” ekskluzivnih informacija i otvaranja određenih afera preko javnih glasila u kojima se iznose vrlo ozbiljne optužbe na račun državnih institucija i pojedinih visokih državnih funkcionera.

Mediji i Haški tribunal

Posebnu pažnju Helsinški odbor je poklanjao medijskom tretiranju bliske prošlosti i Haškog tribunala, navodeći da se u tome, nakon pokušaja posle 2000, nije daleko otišlo. Odbor je ukazao da je državna RTS brzo ukinula direktan prenos sa suđenja Slobodanu Miloševiću u Hagu, na kojima su iznošeni primeri ratnih zločina nad nesrpskim stanovništvom.

Pokazalo se da su radio i tv prilozi i tekstovi o pronalasku masovnih grobnica u Srbiji bili samo u funkciji dobijanja podrške javnog mnjenja za izručenje bivšeg jugoslovenskog predsednika Haškom tribunalu. Političari i elite opredelili su se za povlađivanje javnom mnjenju, pre nego za njegovu promenu, na osnovu čega su i gotovo svi nezavisni mediji procenili da je u borbi za frekvenciju, reklame ili tiraž, odnosno publiku, bolje povlađivati većini koja ne želi da se suoči sa

ulogom srpskih političara u ratovima u bivšoj Jugoslaviji, konstatovao je Helsinški odbor.

U Izveštaju "Ljudska prava u senci nacionalizma – Srbija 2002", Odbor navodi da mnogi nezavisni mediji nisu potpuno odustali od "suočavanja sa prošlošću" u svojim programskim konceptima, ali se pokazalo da u njihovom pristupu tom problemu ima niz manjkavosti i nerazumevanja.

Ukazuje se da je prisustvo te teme u javnosti od izuzetnog značaja ne samo iz moralnih razloga, već u cilju istinskog diskontinuiteta sa režimom Slobodana Miloševića u celini. Ukazivano je da nije dovoljno baviti se samo konkretnim zločinima i njihovim počiniocima, već razumeti i objasniti procese koji su do njih doveli.

U analizama medija, Helsinški odbor je često ukazivao da se medijsko pokrivanje "ratnih zločina" svodi uglavnom na izveštavanje iz sudnice Haškog tribunala, i to isključivo prenošenje onoga što se čuje u sudnici. Događaje u sudnici, za medije najčešće komentarišu učesnici procesa – advokati optuženih, svedoci nakon završetka suđenja i tužilaštvo. Znatno manje prostora davano je komentarima i ocenama nezavisnih eksperata.

Helsinški odbor je upozorio i na "novu propagandu" koju je vlast tokom 2000, pre 5.oktobra, nametnula u paničnom strahu od promena i obračunavajući se sa političkim protivnicima nazivajući ih "petom kolonom", "izdajnicima", "stranim plaćenicima" itd, što su režimski mediji revnosno prenosili. Takođe je naveo i primere pritisaka na nezavisne medije, zabranu rada njihovih novinara u parlamentu i drugim telima, što je inicirala Srpska radikalna stranka koja je tada učestvovala u vlasti.

Helsinški odbor već godinama pravi redovne mesečne analize glavnih srpskih medija u kojima prati kako se tretira široka lepeza pitanja iz domena ljudskih prava – nacionalne manjine, verska pripadnost, hendikepirani, govor mržnje, Haški tribunal, Kosovo, odnosi Srbije i Crne Gore itd. Te izveštaje objavljuje londonski Instut za izveštavanje o ratu i miru (IWPR).

Monitoring zatvora

Prvi put u istoriji Srbije

Totalitarni režim Slobodana Miloševića i njegovih sledbenika, više od decenije zatvorio je vrata zatvora prema javnosti. Uvid u stanje ljudskih prava zatvorenika i uslove u kojima su izdržavali kazne bilo je isključiva privilegija neposredno involviranih državnih struktura, ili pak pojedinica i institucija koji su se ovim pitanjima bavili na naučnoistraživačkoj osnovi. S druge strane, ratovi, zločini, teška ekonomska situacija i svakodnevna kršenja ljudskih prava i sloboda građana u periodu do 5. oktobra 2000. godine, potpuno su marginalizovali pitanje ljudskih prava zatvorenika. Za mnoge osuđene, odlazak na izdržavanje zatvorske kazne nije značio samo lišavanje slobode na određeni vremenski period, već i početak surove borbe za opstanak u mraku bezakonja, korupcije, torture i nehumanih uslova života.

Zatvor kao institucija, po pravilu ne privlači previše društvene pažnje. Mediji, političari i javnost postojanja ove ustanove postaju svesni tek kada se dogodi nešto loše, na primer, kada dođe do pobune, ili kada se desi neko spektakularno bekstvo.

Shodno pravilu, tek velika pobuna u zatvorima u Srbiji u novembru 2000. godine, konačno je skrenula pažnju vlasti i javnosti na uslove u kojima zatvorenici izdržavaju kazne. Preko saopštenja pobunjenih zatvorenika, na površinu su izbili nezadovoljavajući i nehumani uslovi koji vladaju u kazneno-popravnim zavodima i zatvorima u Srbiji. U saopštenjima grupa zatvorenika u toku pobune, kao i prema pojedinačnim izjavama zatvorenika, ukazivalo se da su uslovi u zatvorima daleko ispod standarda predviđenih međunarodnim pravom i zatvorskim pravilima predviđenih unutrašnjim zakonodavstvom.

Zatvorenici su bili izloženi grubim povredama telesnog i psihičkog integriteta, ponižavajućem i degradirajućem tretmanu, neopravdanom kažnjavanju i uopšte arbitrarnom postupanju zatvorskog osoblja. Između ostalog, u protestima zatvorenika navedeni su slučajevi mučenja batinjanjem, nedostatak minimalnih uslova za ličnu higijenu, neprimerne ishrane, neadekvatnog medicinskog tretmana i slučajevi korupcije na svim nivoima zatvorske uprave.

Održavanju i umnožavanju nehumanih uslova u zatvorima doprinela je i višegodišnja izolacija zemlje, zbog koje ni jedna međunarodna organizacija osim Međunarodnog Crvenog krsta, nije imala pristup zatvorima. Isti slučaj je bio sa domaćim NVO, koje su imale sporadičan i vrlo limitiran uvid u stanje u zatvorima.

Katastrofalno stanje u srpskim zatvorima delimično su potvrdili i nadležni iz Ministarstva pravde, pa su kao jedan od vidova satisfakcije za krajnje nezadovoljavajuće uslove u zatvorima predložili, kasnije usvojeni, savezni (26. februar 2001) i republički (13. februar 2001), Zakon o amnestiji. S druge strane, svest o činjenici da prijem u članstvo Saveta Evrope i druge međunarodne organizacije delimično zavisi i od uslova pod kojima osuđena lica izdržavaju kazne zatvora i da u cilju dobijanja realne slike o zatvorima javnost mora imati mogućnost uvida u njih, ukazivala je na neophodnost uvođenja monitoringa zatvora, koji bi se sprovodio od strane neke nedržavne i nezavisne organizacije.

Nakon prezentacije ideja i ciljeva projekta "Monitoring zatvora u Srbiji" i nekoliko meseci pregovora sa Ministarstvom pravde, te uz svesrdnu pomoć Misije OEBS u SCG, Helsinški odbor je maja meseca 2001. godine, dobio dozvolu da posećuje ustanove za izvršenje krivičnih sankcija.

Po prvi put u istoriji ove države jedna nevladina organizacija je dobila mogućnost da po prethodnoj najavi i uz dozvolu Ministarstva pravde, nesmetano obilazi pritvorske, zatvorske i zavodske ustanove. Dozvola je podrazumeva/la da tim Helsinškog odbora ima pravo da: pregleda i obilazi prostorije i zgrade ustanove, po sopstvenom izboru; razgovora sa zatvorenicima, po sopstvenom izboru i bez prisustva stražara i uprave; i da razgovora sa osobljem (upravom, čuvarima, stručnim osobljem) koje je zaposleno u ustanovi, takođe, po sopstvenom izboru.

Posete zatvorima, sastav tima i metodologija rada

Postojeći normativni okvir ne predviđa mogućnost da nevladine organizacije imaju pravo da posećuju ustanove u kojima se nalaze lica lišena slobode, između ostalog i zato što još uvek ne postoji zakon o nevladinim organizacijama u Srbiji. Zbog nemogućnosti formalizovanja odnosa između HO i Ministarstva pravde Republike Srbije kao nadležnog ministarstva, uspostavljen je neformalni odnos sa Upravom za izvršenje zavodskih sankcija (Uprava), kao nadležnog tela u okviru ministarstva. Ovaj neformalni odnos, zapravo predstavlja "džentlmenki sporazum", prema kome HO najmanje sedam dana unapred pismeno traži dozvolu za posetu ustanovi, a onda Uprava takođe pismeno, odobrava posetu.

Drugo ograničenje s kojim se tim HO susreo, je pravilo prema kome osobe koje se nalaze u pritvoru mogu ostvarivati kontakt isključivo uz pismenu dozvolu sudije koji vodi postupak.

U praksi, to znači da HO mora pismeno od predsednika nadležnih Okružnih sudova da traži dozvolu za posetu pritvorskog dela okružnih zatvora i to dozvolu koja se odnosi samo na pregled prostorija pritvorskog dela. Takođe, to znači da HO nema mogućnosti da razgovara sa pritvorenim licima, jer je nemoguće unapred znati ko su pritvorena lica, da li ona žele da razgovaraju sa nama i ko su postupajuće sudije.

Od juna 2001. do septembra 2004. godine, tim Helsinškog odbora (HO) obavio je 37 poseta ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija. Od ukupno 28 ustanova (11 zavodskih ustanova i 17 okružnih zatvora) na teritoriji Srbije bez Kosova, tim HO je obišao sve zavodske ustanove i 12 okružnih zatvora. Najveće i najznačajnije ustanove kao što su KPZ Požarevac – Zabela, KPZ Sremska Mitrovica, KPZ za žene u Požarevcu, OZ u Beogradu, KPD Bolnica u Beogradu i posećeni su i po tri puta.

Tokom poseta obavljani su razgovori sa više od 500 zatvorenika i sa više od 150 zaposlenih u zatvorskim upravama.

Sve posete su obavljene od strane tima sastavljenog od dva pravnik, specijalnog pedagoga i lekara. Posete su bile organizovane i sprovedene na sledeći način:

- sastanak celog tima sa upravnikom i načelnicima zatvorskih službi;

- odvojeni i pojedinačni razgovori članova tima sa upravnicima, načelnicima službi i osobljem službi;
- obilazak ustanove od strane svih članova tima;
- nemonitorovani razgovori članova tima sa zatvorenima koji su se sami prijavili prilikom posete, koji su nasumično izabrani sa spiska zatvorenika ili koji su pismeno ili preko telefona tražili razgovor pre nego što je ustanova posećena;
- završni razgovor članova tima sa upravom i zatvorskim osobljem.

Potreba za komparacijama različitih ustanova nalagala je standardizaciju postupka procene, zbog čega su prilikom svake posete korišćeni standardizovani upitnici za upravu, osoblje i zatvorenike, registri opservacija i standardizovani upitnici za unos drugih relevantnih podataka.

Prilikom svake posete posmatrano je 6 dimenzija za koje smatramo da daju potpunu sliku uslova pod kojima zatvorenici izdržavaju kazne: kvalitet i uslovi života (arhitektonsko-tehnički uslovi, opremljenost, ishrana i medicinska zaštita); bezbednost; zakonitost postupanja u okviru ustanova; resocijalizacija; kontakti sa spoljnim svetom i osoblje ustanova).

Po prikupljanju i sistematizaciji svih relevantnih informacija nakon svake posete, Upravi za izvršenje zavodskih sankcija Republike Srbije i upravnicima ustanova, upućuje se pismo sa osnovnim nalazima i preporukama tima HO za poboljšanje stanja u posećenoj ustanovi, a za svaku ustanovu pišu se celoviti i detaljni izveštaji.

Osim Upravi i upravnicima, ovi izveštaji dostavljaju se i drugim državnim organima i institucijama, INGO i lokalnim NGO, kao i kancelarijama OEBS, Saveta Evrope (uključujući i Komitet za prevenciju torture - CPT), UNHCR, Međunarodnog Crvenog krsta i dr. organizacijama za koje ovakvi izveštaji mogu biti od značaja za rad i uticaj na poboljšanje situacije u ovoj oblasti.

Svi dosadašnji izveštaji objavljeni su u publikacijama HO pod nazivom "Kako do evropskih standarda: Zatvori u Srbiji 2002-2003" i "Zatvori u Srbiji: april 2003 – april 2004". Navedeni izveštaji nalaze se i na web stranici HO i dostupni su svakom zainteresovanom građaninu ili organizaciji.

Pravna pomoć, postignuti rezultati i planovi za budućnost

U poslednjih godinu dana, angažman HO u ovoj oblasti se realizuje u okviru regionalnog projekta pod nazivom "Prevenција torture – podrška rehabilitaciji žrtava torture". Osim nas, u ovom trogodišnjem projektu učestvuju i helsinški odbori iz Bugarske, Mađarske, Makedonije, Poljske, Rusije i Međunarodna helsinška federacija.

Osnovni ciljevi ovog projekta su: prevencija i zaštita od torture, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja; podrška promeni negativne prakse u postupanju policije, zatvorskih službi i sudova; podrška zakonodavnim reformama koje bi doprinele usklađivanju domaćeg zakonodavstva sa relevantnim međunarodnim standardima i ratifikovanim ugovorima i podizanje svesti građana o postojanju i reagovanju na torturu i nečovečno postupanje policije, zatvorskog osoblja, ili zbog uslova u kojima su smeštena lica lišena slobode.

Osim redovnih poseta zatvorima, jedan od bitnih kvaliteta projekta su predviđene posete ustanovama zatvorenog tipa u svim navedenim zemljama od strane internacionalnog tima sastavljenog od predstavnika timova helsinških odbora i Međunarodne helsinške federacije. Osim što omogućavaju uvid u stanje u zatvorenim ustanovama u regionu, njihove probleme i način na koji su ih rešile ili ih rešavaju, ovakve posete daju mogućnost neposredne komparacije, razmene i obogaćivanja iskustava. U toku 2004. godine, realizovane su posete zatvorenim ustanovama u Rusiji, Makedoniji i Bugarskoj.

Drugi, veliki kvalitet projekta je mogućnost davanja besplatne pravne pomoći potencijalnim žrtvama torture. Praktično svake nedelje kancelarija HO dobija po nekoliko pisama i telefonskih poziva građana ili zatvorenika koji traže zaštitu ili savet, bilo u vezi sa prijavom potencijalne torture, uslovima u kojima izdržavaju kazne ili sudskim postupkom koji se vodi protiv njih.

Osim više od stotinu pravnih saveta koje su pravници HO dali usmeno, pismeno ili preko telefona svima koji su ovakvu vrstu pomoći tražili, HO je shodno raspoloživim materijalnim sredstvima u 5 slučajeva preuzeo i kompletno pravno zastupanje pred sudom.

U tri slučaja radi se krivičnim postupcima koji su pokrenuti protiv pripadnika policije zbog zlostave u službi i nanošenja telesnih povreda, dok se u dva druga radi o postupcima pokrenutim protiv pripadnika službe obezbeđenja u zatvorima zbog istih krivičnih dela.

Indikativno je da su u svim postupcima, javni tužioci nakon višemesečnog nepostupanja i pored nekoliko urgencija koje je HO uputio nadležnim ili višim tužilaštvima, procenili da nema mesta krivičnom gonjenju od strane ovog državnog organa. To znači da advokat HO mora sam da preduzme gonjenje u svim zastupanim slučajevima, što znatno otežava položaj žrtve torture, tj. njenog zastupnika u postupku pred sudom.

S druge strane, u svim pokrenutim postupcima očigledna je, ili pasivnost suda, ili takvo postupanje koje ide u prilog zaštite okrivljenih, a ne žrtve, tj. utvrđivanja istine.

Upravo ovakva situacija u domaćem pravosuđu, ukazuje na nizak stepen svesti i znanja pravosudnih organa o pojmu torture, ali istovremeno naglašava značaj i neophodnost našeg rada na ispunjavanju osnovnih ciljeva ovog projekta.

Smatramo da je naš dosadašnji rad u ovoj oblasti imao uspeha u nekoliko segmenata:

- radom HO, konačno je omogućen uvid široj javnosti u uslove i način života u zatvorskim ustanovama;

- činjenica da je HO jedina domaća NVO u Srbiji koja se kontinuirano bavi monitoringom zatvorenih ustanova i jedna od retkih koja pruža besplatnu pravnu pomoć u slučajevima torture, najrečitije govori o značaju ovog projekta za građane Srbije;

- poziv Uprave za izvršenje zavodskih sankcija za učešće HO u radu i rad u Radnoj grupi za ljudska prava i uslove u zatvorima zajedno sa Savetom Evrope, OEBS, UNHCR i dr., omogućio je direktnu saradnju i uticaj na najrelevantnije faktore odlučivanja i delovanja u ovoj oblasti;

- na poziv Uprave za izvršenje zavodskih sankcija, predstavnik HO je učestvovao u izradi novog Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, gde je dao svoj doprinos da se u njega inkorporiraju relevantni međunarodni standardi i da se normativno obezbede mehanizmi njihove zaštite s obzirom da je 1. jula 2004. godine stupila na snagu Evropska konvencija za sprečavanje mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni i postupaka;

- neke od vrlo konkretnih preporuka koje je HO dao republičkoj Upravi i upravnicima pojedinih ustanova u smislu poboljšanja uslova života zatvorenika su vrlo uspešno implementirane u praksi;

- sprovođenje projekta imalo je i ima preventivnu funkciju u smislu smanjenja slučajeva torture ili drugih oblika nehumanog i ponižavajućeg ponašanja državnih organa;

- pružanjem pravne pomoći i zastupanjem slučajeva torture pred domaćim sudovima od strane advokata HO na najdirektniji način štite se prava i interesi žrtava torture;

- izveštaji i iskustva HO korišćeni su kao osnova za trening koji je Misija OEBS u SCG u saradnji sa ekspertima iz OSCE-ODIHR početkom aprila 2004. organizovala pod nazivom "Civilno društvo i nadzor nad zatvorima".

Planovi za budućnost

- Izrazita pažnja će biti posvećena produblivanju saradnje sa Upravom za izvršenje zavodskih sankcija kao i sa kancelarijama Misija OEBS, Saveta Evrope i UNHCR u pravcu zajedničkog lobiranja i advocacy u cilju uvrščivanja torture kao posebnog krivičnog dela u domaće zakonodavstvo, kao i mogućnosti dobijanja dozvole za posete pritvorenicima bez izričite dozvole postupajućeg sudije;

- do kraja 2004. godine započeće se sa projektom monitoringa psihijatrijskih ustanova, što znači da će HO biti prva NVO u Srbiji koja će imati mogućnost kontinuiranog uvida u stanje, uslove života i tretman pacijenata u ovim ustanovama.

Škole demokratije i ljudskih prava

Okršaj sa *mainstreamom*

U Srbiji nije došlo do diskontinuiteta sa politikom koja je dovela do raspada države, ratova, razaranja i genocida. U isto vreme, generacije mladih ljudi obrazuju se u školama koje im daju veoma mala znanja o savremenom svetu, o njegovim složenostima. Trenutno, škole pohađaju i završavaju mladi koji su se rodili neposredno pre početka ratova u bivšoj Jugoslaviji ili tokom njihovog trajanja. Oni su lišeni mogućnosti za savremeno obrazovanje i svestran razvoj, bez materijalnih mogućnosti da putuju i sreću druge ljude, steknu realan uvid u sopstvenu stvarnost. Ovi mladi ljudi ne snose odgovornost za događaje iz neposredne prošlosti, te za stanje u kome se njihovo društvo sada nalazi. Postavlja se, međutim, pitanje da li će, kada uskoro postanu punoletni članovi društva, moći skinuti sa sebe odgovornost ako ne ulože napor da i jedno i drugo razumeju i iz toga izvuku konsekvence za sebe.

Edukativne aktivnosti Helsinškog odbora podrazumevaju upoznavanje mladih ljudi sa civilizacijskim tekovinama modernog sveta oličenih u principima poštovanja ljudskih prava i demokratije. Međutim, tokom desetogodišnjeg postojanja, Helsinški odbor je pratio stanje ljudskih prava u Srbiji, analizirao društvenu situaciju i pokrenuo, kroz izdavačku delatnost, niz edicija sa ciljem kreiranja kritičke historiografije, koja je marginalizovana. Time je formiran celovit uvid u specifične probleme društva, pa se došlo do zaključka da je za neophodan proces modernizacije Srbije potrebno edukovati mlade o ovim pitanjima i dati im uvid u to stanje, sa posebnim naglaskom na suočavanju sa neposrednom prošlošću. S obzirom na prevlađujući

otpor modernizaciji u društvu koju oličavaju predstavnici elite, Helsinški odbor se odlučio na alternativno obrazovanje.

Kroz organizaciju škola, dolazilo se do uvida u stanje svesti mladih ljudi u Srbiji. Spoznajom njihovih predznanja i stavova, koja stiču u školi, porodici i u svakodnevnom životu, putem medija, kontakata sa drugim ljudima koji ih okružuju, uvidela se sva alarmantnost situacije. Mladi ljudi raspolažu uglavnom stereotipnim znanjima po pitanju neposredne prošlosti, kao argumenti za iznete stavove koriste mitove, nemaju razvijeno kritičko mišljenje, raspolažu vrlo krhkim moralnim nazorima, nemaju volje da ulože napor da steknu znanje, imaju predrasuda prema "drugima" i "drugacijima". Sa takvom dijagnozom nemoguća je modernizacija društva.

Nakon promene na političkoj sceni Srbije nije došlo i do suštinskih društvenih promena. Diskontinuitet sa politikom Slobodana Miloševića, ratovima i nacionalizmom nije načinjen. Ovaj trend vidljiv je i u obrazovnom sistemu. Pokušaj korenite reforme obrazovanja i njegove modernizacije, kao i svake druge promene u društvu, zaustavljen je ubistvom reformskog premijera, Zorana Đinđića, 12. marta 2003. godine. Nakon toga, svaka reforma obrazovanja je zaustavljena. Dosadašnje preovlađivanje konzervativnog, nekritičkog i nacionalističkog u školskim programima dobija svoje konačno obličje i ideološko i "teorijsko" utemeljenje.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji već nekoliko godina organizuje edukativne aktivnosti čiji je cilj upoznavanje mladih ljudi sa aktuelnim temama. Ove škole organizuju se u okviru nekoliko projekata. Jedan od njih inicirao je Norveški helsinški odbor za ljudska prava, odnosno idejni tvorac "Škola ljudskih prava za mlade" – Enver Đuliman. Po ovom projektu, "Škole ljudskih prava za mlade" organizuju se i u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Crnoj Gori i na Kosovu. Projektom su predviđene neke zajedničke teme, koje se, u osnovi, baziraju na teoriji ljudskih prava. U Srbiji je ovim školama obuhvaćeno 197 polaznika, bez obzira na nacionalnu, versku ili bilo koju drugu pripadnost. Polaznici su dolazili iz 25 gradova Srbije.

Teme na predavanjima mogu se svrstati u nekoliko međusobno povezanih grupa: teme koje se tiču ljudskih prava (teorija i istorijat razvoja ljudskih prava; mehanizmi zaštite na međunarodnom i

nacionalnom nivou; dečja prava; kako razlikovati želje, prava i potrebe; prava marginalizovanih grupa; pravo na različitost; pravo nacionalnih manjina; međuetnička tolerancija; multikulturalna i multietnička društva; interkulturalnost; trgovina ljudima i zaštita žrtava); teme o komunikaciji (nenasilna komunikacija i nenasilno rešavanje sukoba; načini slušanja onoga što nam se govori; aktivno slušanje); teme iz istorije (razvoj istorije kao nauke; istorija i mit; uloga istorijskih mitova u pripremi ratova; zloupotreba istorije; revizionizam u istoriji; konstrukcija istorijske svesti kroz udžbenike istorije; nacionalni stereotipi; neuspele modernizacije u Srbiji; konzervativna i liberalna misao u Srbiji); teme o ratu, ratnim zločinima, suočavanju i odgovornosti (nadležnost i uloga Haškog tribunala; pitanje krivice; suočavanje sa zločinima); teme o aktivizmu (civilno društvo; nevladine organizacije i njihova uloga; veza između aktivizma i suočavanja u Srbiji; kako da budem građanin). Povremeno su obrađivane i sledeće teme: uticaj medija na raspirivanje nacionalne mržnje; uticaj umetnosti i kulture; konstrukcija i dekonstrukcija roda i pola.

Način rada na školama je kombinacija radioničarskog rada, predavanja, razgovora i diskusija. Sredstva koja se koriste u radu škola su: knjige, brošure, skripta, filmovi, dokumentarne serije. Ciljna grupa ovih škola su učenici srednjih škola iz Srbije.

Tokom rada ovih škola menjane su ili prilagođavane teme u skladu sa podacima zabeleženim tokom njihovog trajanja. S obzirom da su učesnici škola vrednovali rad škola, dobijani su neophodni podaci koji su uzimani u obzir, pa je dolazilo do promena predavača, načina rada, uvođenja tema koje su učesnici tražili. Isto tako, ako je primećeno da predznanje učesnika ne odgovara pojedinim temama, uvođene su nove teme s ciljem da se pomogne boljem razumevanju ukupne situacije u društvu.

Osim ove škole, Helsinški odbor organizuje "Škole demokratije" i seminare "Živeti u multietničkim sredinama", pod pokroviteljstvom Evropske unije. Projekat traje tri godine i upravo se navršava prva godina njegovog trajanja: organizovano je 12 škola i osam seminara u četiri grada: Novom Sadu, Kragujevcu, Novom Pazaru i Beogradu. Ciljna grupa ovih škola su prvenstveno studenti, ali i stariji srednjoškolci. Takođe, kao osnovni cilj postavljeno je jačanje demokratskog potencijala,

pa je težnja ovih škola i seminara da uključi što veći broj mladih ljudi koji su se već aktivno uključili u rad nevladinih organizacija ili angažovali u podmlatcima političkih partija demokratske orijentacije.

U toku prve godine trajanja projekta, kroz škole i seminare prošlo je oko 560 polaznika u sva četiri grada. Teme ovih škola obuhvataju uobičajene teme zastupljene i na "Školama ljudskih prava", uz dodatnu pažnju posvećenu rodnoj i polnoj ravnopravnosti, ulozi religije u društvu, pravima nacionalnih manjina, pravu na različitost, globalizaciji, tranziciji, tržišnoj ekonomiji...

S a o p š t e n j a

Obraćanje javnosti

Helsinški odbor je u protekloj deceniji izdao na stotine saopštenja za javnost, određujući se prema ukupnim društvenopolitičkim kretanjima i određenim potezima vlasti, političkih stranaka i medija kojima se ugrožavaju ljudska prava. Odbor je i na taj način reagovao na određene situacije i pojave i oglašavao se u svim situacijama, bez obzira na opasnosti kojima su, u određenim periodima, bili izlagani njegovi članovi i organizacija u celini.

Najviše saopštenja, raznim povodima, izdata su kao upozorenja na pojave mržnje, ksenofobije, orkestriranih kampanja prema svemu što je drugačije. Tokom proteklih deset godina, često je suočavao javnost sa radikalizacijom u odnosu na nacionalne manjine, upozoravajući pri tom da se time istrajava na finalizaciji projekta etničke države, čime se Srbija udaljava od deklarisanog cilja da se pridruži evropskim standardima.

Tako je Odbor najoštrije reagovao na seriju antihrvatskih incidenata na početku raspada Jugoslavije, ali i sličnih pojava do kojih je došlo nakon vanrednih parlamentarnih izbora u Srbiji (decembar 2003) i pozivao nadležne organe i institucije da preduzmu sve potrebne mere da bi se one sprečile. Na isti način reagovao je i na pojave ksenofobije i rasizma prema pripadnicima romske i mađarske nacionalnosti.

Povodom ubistva trinaestogodišnjeg Roma, Duška Jovanovića u Beogradu (oktobar 1997), Helsinški odbor je izdao saopštenje u kome se kaže da taj zločin predstavlja najozbiljnije upozorenje u kom pravcu Srbija može nekontrolisano da sklizne.

Odbor je posebno upozoravao na opasnu i nedopustivu retoriku ultranacionalističke Srpske radikalne stranke koja je otvoreno promovisala

program "Velike Srbije", koja je bila ideološka okosnica ratova i etničkog čišćenja na teritoriji bivše Jugoslavije, na govor mržnje te stranke i na njihove pretnje "unutrašnjem neprijatelju".

Helsinški odbor je skretao pažnju na napade protiv vernika katoličke crkve, sknavljenje nadgrobnih spomenika katolika u Novom Sadu, antisemitske ispade, napad na džamiju u Beogradu, na Adventističku crkvu u Zrenjaninu (april 2003) itd.

Helsinški odbor je veoma aktivno pratio zbivanja oko ubistva srpskog premijera Zorana Đinđića i potonjeg suđenja za taj zločin. Istog dana kada je Đinđić ubijen (12. mart 2003), Odbor je izdao saopštenje u kome se kaže da je to ubistvo ne samo više od bezumnog akta nasilja, već i da je to tragična i za Srbiju pogubna posledica pritisaka kojima je Đinđić već duže vreme bio izložen zbog svojih nastojanja da napravi konačni rez sa strukturama i elitama koje više od jedne decenije praktično vladaju iz senke. U tom saopštenju je konkretizovano da je ubistvo Zorana Đinđića posledica njegovih nastojanja da ispuni obaveze prema Haškom tribunalu i da povede Srbiju putevima stvarne, a ne fiktivne tranzicije. Na dan sahrane Zorana Đinđića, Helsinški odbor je reagovao na govor mitropolita Amfilohija Radovića, navodeći da taj govor opasno upozorava da Srpska pravoslavna crkva ne uspeva ili neće da raskine sa anahronizmima prošlosti i politikom ekstremizma i distancira se od nekih svojih velikodostojnika.

U decembru 2003. godine, Helsinški odbor je upozorio da se suđenje za ubistvo Zorana Đinđića pretvara u farsu i da potvrđuje da se rapidno nastavlja trend erozije profesionalizma u sudstvu, advokaturi i medijima. Odbor je, takođe, u aprilu 2004, najoštrije osudio demonstraciju bivših pripadnika rasformirane Jedinice za specijalne operacije (JSO) na suđenju za ubistvo Zorana Đinđića, koji su u sudnicu došli odeveni u majice JSO.

Helsinški odbor je još 1996, povodom jednog suđenja Zoranu Đinđiću, reagovao saopštenjem u kojem je upozorio na ponašanje državnih medija koji su svojim pisanjem pokušali da instrumentalizuju sudstvo.

Saradnja sa Haškim tribunalom je jedna od čestih tema povodom koje se oglašavao Helsinški odbor, upozoravajući na neophodnost te saradnje i na odnos vlasti prema ratnim zločinima u kontekstu odbijanja

da se pojedini osumnjičeni za te zločine uhapsu i isporuče Tribunalu. Nakon isporuke Slobodana Miloševića Tribunalu, Helsinški odbor je 30. juna 2001. izdao saopštenje u kome je izrazio zadovoljstvo zbog toga i čestitao Vladi Srbije i njenom tadašnjem predsedniku Zoranu Đinđiću na ispoljenoj hrabrosti i odlučnosti da povuče taj važan potez.

Tokom građanskih protesta koji su se u zimu 1996/1997 odvijali zbog krađe lokalnih izbora, Helsinški odbor je stalno upozoravao na represiju vlasti, premlaćivanje građana od strane policije i vojske, hapšenja nekih aktivista itd.

Uoči bombardovanja NATO, Helsinški odbor je s posebnom pažnjom, koliko je bio u stanju u datim okolnostima, pratio situaciju na Kosovu, upozoravajući da tamošnji događaji mogu da prerastu u masovni sukob i pozivajući zvanične organe da tačno obavesti javnost šta se tamo događa. Odbor je upozoravao na represiju srpskog režima na Kosovu i kršenja prava Kosovara i izdavao saopštenja o pojedinačnim slučajevima hapšenja, presuda i prebijanja Albanaca.

Više desetina saopštenja izdata su o izbeglicama i njihovom položaju.

Helsinški odbor se takođe dosta bavio medijima, upozoravajući preko saopštenja na njihov položaj, represiju prema njima, ali i na manipulacije kojima su se sredstva informisanja, posebno iz korupusa tzv. državnih medija, često služila.

Beograd, 13. jul 1995. godine

Povodom osvajanja Srebrenice od strane snaga bosanskih Srba, Helsinški odbor najoštrije osuđuje ravnodušnost kako domaće javnosti, tako i Ujedinjenih nacija, s obzirom da se radi o tzv. zaštićenoj zoni, koju su UN dužne da štite. Ova situacija predstavlja opasan presedan i otvara mogućnost širenja ratnih sukoba i zauzimanja ostalih tzv. zaštićenih zona u Bosni i Hercegovini. Helsinški odbor smatra da Ujedinjene nacije bez odlaganja moraju da stanu u zaštitu, kako građana Bosne i Hercegovine, tako i sopstvenog autoriteta.

S obzirom da prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida najnovije stradanje Muslimana u srebreničkoj enklavi nosi elemente genocida, Helsinški odbor zahteva da međunarodna zajednica izvrši jak pritisak na bosanske Srbe kako bi se poštovali elementarni međunarodni standardi u zaštiti prognanika.

Beograd, 20. jul 1995.

Povodom najnovijih događaja oko napada na Žepu i druge zaštićene zone u Bosni i Hercegovini, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji protestuje protiv flagrantnog kršenja najnovnijih ljudskih prava garantovanih Poveljom Ujedinjenih nacija i svim rezolucijama Saveta bezbednosti o zaštićenim zonama. Helsinški odbor poziva međunarodnu zajednicu da preduzme sve mere kako bi se zaustavila ova humanitarna katastrofa.

Helsinški odbor najoštrije osuđuje prihvatanje rezultata rata kao svršenog čina, a time i svih zločina počinjenih u ime projekta "Velike Srbije". Nereagovanjem međunarodni faktori ne samo da mimo gledaju nastavak genocida nad muslimanskim narodom, nego istovremeno srpski narod guraju u trajnu izolaciju i zatočeništvo njegovih šovinističkih ideala.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji poziva međunarodnu zajednicu da preduzme sve mere za prestanak ovog rata i stvori preduslove za kasnija mirna politička rešenja.

Beograd, 31. jul 1995.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji izražava zabrinutost zbog pogoršanja stanja ljudskih prava na celoj teritoriji bivše Jugoslavije, posebno u Bosni i Hercegovini. Ovakvom razvoju situacije, nažalost, doprinosi i neadekvatno ponašanje međunarodne zajednice. U tom smislu izražavamo punu podršku moralnom činu Tadeuša Mazovječkog koji na ovaj način pokušava još jednom da ukaže na zločine počinjene nad civilnim stanovništvom.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji se ipak nada da će međunarodna zajednica smoci snage da se energičnije i doslednije suprotstavi zločinu i da će uložiti maksimum u pružanju pomoći svim nevinim žrtvama ovoga rata. Isto tako, nadamo se da će goniti sve krivce bez ikakvog kolebanja.

Helsinški odbor posebno ukazuje da će koncesije zločinu delovati kontraproduktivno i da će podsticati dalje zločine.

SAOPŠTENJE ZA JAVNOST

Događaji u dreničkom kraju već treći dan prete da se pretvore u masovni sukob. Potvrđeni brojevi nastradalih na obe strane govore da se radi o potencijalno opasnom sukobu. Posebno zabrinjavaju neke informacije da u oružanom sukobu stradaju deca i starci. Nemogućnost pristupa toj regiji onemogućava uvid u pravo stanje stvari. Stoga Helsinški odbor traži od zvaničnih organa da iznesu tačne podatke.

Helsinški odbor takođe apeluje na sve relevantne faktore međunarodne zajednice – OEBS, Evropsku uniju i posebno specijalnog američkog izaslanika Roberta Gelbarda – da se hitno angažuju i pošalju svoje predstavnike na lice mesta u cilju sprečavanja širenja konflikta.

Beograd, 1. mart 1998. godine

Za Helsinški odbor

SAOPŠTENJE ZA JAVNOST

Helsinški odbor za ljudska prava najoštrije osuđuje upad policije u prostorije beogradskog "Otpora", koji predstavlja demonstraciju sile i nastavak represije režima, ovog puta u funkciji predizborne kampanje.

I ovom akcijom vlast brutalno krši saveznim i republičkim ustavima zagaranovana prava i slobode građana. Odredbom člana 21. Ustava Republike Srbije predviđeno je da je "stan nepovrediv" i da se "zakonom može propisati da službeno lice, na osnovu odluke suda, sme ući u stan ili druge prostorije protiv volje njihovog držaoca i u njima vršiti pretres". Samo "pod uslovima predviđenim zakonom službeno lice sme ući u tuđ stan ili druge prostorije i bez odluke suda i vršiti pretres, ako je to neophodno radi neposrednog hvatanja učinioca krivičnog dela ili radi spasavanja ljudi i dobara". U ovom slučaju nasilnog ulaska u prostorije Otpora policija nije imala odluku suda, niti je svoju akciju obrazložila "neposrednim hvatanjem učinioca krivičnog dela ili spasavanjem ljudi i dobara".

Izazivanje straha među političkim neistomišljenicima sprovođenjem represije i državnog terora u vreme predizborne kampanje i povećanih tenzija prete da izazove recipročan odgovor druge strane, a time i ozbiljnu eskalaciju sukoba.

Helsinški odbor
za ljudska prava
u Srbiji

Beograd, 5. septembar 2000.

Sonja Biserko
Predsednik

SAOPŠTENJE ZA JAVNOST

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji obaveštava domaću i međunarodnu javnost da je dana 31. maja 2000. godine u kancelarije Odbora došlo pet osoba, koje su se predstavile kao pripadnici različitih službi Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije. Ovu grupu predvodili su gđja Ljiljana Obradović i gđin Goran Radosavljević, koji su za sebe rekli da rade u MUP-u u Ljermontovoj ulici. Tom prilikom pomenute osobe su, na svoje insistiranje, razgovarale sa predsednikom Odbora, gđom Sonjom Biserko, te sus najavili svoj ponovni dolazak za petak, 2. jun 2000. Dana 2. juna 2000. godine u kancelarije Odbora došla je službenica Zavoda za obračun sredstava i plaćanja i dve osobe koje su se predstavile kao Bora Kostić i Dejan Popović, pripadnici MUP-a Srbije, Sekretarijata u Beogradu, Odeljenja za privredni kriminal.

Helsinškom odboru nije dato obrazloženje zašto Odeljenje MUP-a za privredni kriminal vrši kontrolu Odbora, za koju je nagovešteno da će trajati tokom nekog dužeg perioda. Ipak, u toku te "kontrole" uočeno je da su pripadnici MUP-a prepisali spisak donatora Helsinškog odbora. Stoga, postoji mogućnost pritiska državnih organa na donatore kao i njihove intimidacije, s ciljem da preduzeća i privatna lica ubuduće odustanu od svojih dobrih namera da pruže pomoć nevladinim organizacijama za ljudska prava.

Na ovaj način Helsinškom odboru je u znatnoj meri onemogućen normalan rad. Ovu iznenađujuću "kontrolu" poslovanja smatramo stoga za pritisak državnih organa na Helsinški odbor i sve druge nevladine organizacije, posebno one koje se bave ljudskim pravima, a naročito jer do toga dolazi u trenutku kada se očekuje donošenje novog zakona o udruženjima građana. Pošto od osnivanja Odbora nad njim nije vršena nikakva slična kontrola, Helsinški odbor veruje da se ova "kontrola" vrši u kontekstu trenutne pojačane represije u Srbiji.

U vreme kada mnoge državne i društvene institucije prolaze kroz fazu raspada i kada ubrzano gube legitimitet, kontrolisanje legalnosti rada tzv. "trećeg sektora" teško se može tumačiti kao redovno vršenje službenih dužnosti.

Savet Helsinškog odbora
za ljudska prava u Srbiji

Dostavljeno:

1. Domaćim i inostranim medijima
2. Nevladinim organizacijama
3. Državnim organima Srbije i Jugoslavije
4. Domaćim političkim partijama
5. Diplomatsko-konzularnim predstavništvima
6. Ujedinjenim nacijama
7. Savetu Evrope
8. Organizaciji za evropsku bezbednost i saradnju

Saradnja sa Hagom

I pored svih obećanja novih vlasti Srbija konstantno kasni u svojim međunarodnim obavezama. Ovog puta obaveze prema Haškom tribunalu nisu ispunjene u datom roku i sva je prilika da će biti ispunjene tek pošto ponovna izolacija zemlje bude izvesna. Poražavajuće je saznanje da se nastavlja praksa da se samo pod pritiskom iz vana iznuduju potezi toliko neophodni za normalizaciju Srbije. Pitanje saradnje sa Haškim tribunalom jedini je put da Srbija ponovo stekne samopoštovanje i mesto u zajednici evropskih naroda, kao i obnovu poverenja u regionu.

Stalno izgovaranje na građane Srbije i njihov antihaški stav samo je providan izgovor jer se upravo takav stav sugeriše građanima već godinama od prethodne, ali i sadašnje vlasti. Saradnja sa Hagom se predstavlja kao nužno zlo koje ima svoju cenu ili pak kao pitanje legalizma što je ustvari samo supstitut za nesaradnju.

Konstantno pozivanje na vojni i policijski faktor koji nije pod civilnom kontrolom još je jedan u nizu pokušaja da se izbegnu obaveze, što istovremeno baca senku i na karakter promena od 5. oktobra.

Helsinški odbor stoga upozorava na neogodovorno ponašanje DOS koje nas ponovo udaljava od sveta. Stvarni pomoci i promene u Srbiji nisu mogući bez odgovorne političke elite, što podrazumeva i raskid sa nedavnom prošlošću, kao i suočavanje sa njenim posledicama.

Beograd, 1. april 2002.

Sonja Biserko
Predsednik Helsinškog odbora
za ljudska prava u Srbiji

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji izražava zadovoljstvo predajom bivšeg predsednika SRJ Slobodana Miloševića Haškom tribunalu i čestita Vladi Republike Srbije i njenom predsedniku Zoranu Đinđiću na ispoljenoj hrabrosti i odlučnosti da povuče ovaj važan potez. Zabrinjavajuće je, ipak, što oko ovog ključnog pitanja nije postignut konsenzus u vladajućoj koaliciji i što neke političke partije ignorišu zločin i njegove žrtve. Helsinški odbor se nada da će i ostali optuženi biti isporučeni Haškom tribunalu, u skladu s obećanjem vlasti. Istovremeno, republičko javno tužilaštvo bi trebalo da pred domaćim sudovima podigne optužnice protiv lica koja nisu optužena pred Haškim tribunalom, a za koja takođe postoji osnovana sumnja da su počinili rane zločine ili zločine protiv humanosti. Sudski procesi osobama optuženim za ratne zločine predstavljaju neophodan prvi korak u pravcu suočavanja srpskog društva sa odgovornošću za ratna razaranja i stradanje civila u bivšoj Jugoslaviji tokom protekle decenije. U tom teškom procesu veoma je važna i uloga medija, ali za sada od beogradskih medija jedino RTV B-92, dnevni list "Danas" i nedeljnik "Vreme" doprinose suštinskom rasvetljavanju zločina i otvaranju teme odgovornosti koju za planiranje i podsticanje zločina snose pojedine javne ličnosti i institucije. Međutim, otvaranje tih suštinskih pitanja mora biti državna politika, što za sada nije slučaj. Konstituisanje Komisije za istinu i pomirenje pod pokroviteljstvom predsednika SRJ pokazuje se za sada kao promašaj. Proces suočavanja sa sopstvenom Sjedinijene Američke Države posle rata u Vijetnamu, te je jasno da taj proces ne predstavlja nikakvo nacionalno poniženje. Naprotiv, iskustvo ovih i drugih zemalja i naroda pokazuje da je to neizbežna pretpostavka za potpunu normalizaciju i samog srpskog društva i njegove interakcije sa susednim zemljama i zapadnim demokratijama.

Beograd, 30. jun 2001.

NEGIRANJE MAKEDONIJE I MAKEDONSKE NACIJE

- SAOPŠTENJE ZA JAVNOST -

Umesto da u celosti odiše ekumenskim duhom kako to i dolikuje velikom hrišćanskom prazniku, u božićnoj poslanici srpskog patrijarha Pavla, upućenoj pravoslavnim vernicima i sveštenstvu u Makedoniji, našlo se mesta i za poruke poput one o istorijskoj istini »da je Makedonska pravoslavna crkva 1967. godina na pučistički način, dakle buntom bez blagoslova majke Crkve, ali i bilo koje druge pravoslavne crkve u svetu, proglasila autokefaliju« i tako postala institucija »stvorena od komunista da bi zadovoljila njihove potrebe«. Uz to srpski Patrijarh, u potpunoj suprotnosti sa dometima moderne civilizacije, govori o neodrživosti argumenta da »svaka nacija, samo zato što je različita od neke druge, treba da ima autokefalnu crkvu« Pri tom, ne pruža argumentaciju u prilog prava Srpske pravoslavne crkve da arbitrira u ovom pitanju.

Ovakvim porukama Srpska pravoslavna crkva – u vreme kada je Srbiji možda najpotrebnija normalizacija odnosa i dobra saradnja sa susedima u regionu – pokazuje da i dalje istrajava na iluziji o Makedoniji kao »južnoj Srbiji« i time nastavlja pogubnu politiku negiranja ne samo makedonske crkve, nego i države i identiteta makedonskog naroda. Od tome svedoči burna reakcija makedonske vlade i javnosti, koje ovu poslanicu tretiraju ne samo kao »anti-kanonski, već i kao anti-državni čin«.

Beograd, 9. januar 2004.

DOKUMENTARNA SERIJA U PRODUKCIJI
HELŠINŠKOG ODBORA
ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

Pogled u prošlost Srbija 1965 - 1991.

AUTOR:
Izabela Kisić

KONSULTANT NA SCENARIJU:
Sonja Biserko

SNIMATELJI:
Miloš Radivojša, Rade Radivojša i Hakija Topić

ASISTENT SNIMATELJA:
Draško Begović

MONTAŽER:
Dragoslav Mihajlović

IZVRŠNI PRODUCENT:
Bojan Anđelić

REDITELJ:
Zlatko Paković

Snimanje serijala pomoglo je Savezno ministarstvo inostranih poslova Savezne Republike Nemačke u okviru projekta "Suočavanje s istinom 2002"

COPYRIGHT:
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
Zmaj Jovina 7, 11000 Beograd, SCG
tel. +381 11 3032 408; fax: +381 11 636 429
e-mail: biserkos@eunet.yu;
<http://www.helsinki.org.yu>

2003.

DESET 60-MINUTNIH EPIZODA DOKUMENTARNE SERIJE POKUŠAJ SU DA SE BLIŽE OBJASNE KLJUČNI DOGAĐAJI IZ NEPOSREDNE PROŠLOSTI, KOJI SU – DIREKTNO ILI INDIKTNO – DOVELI DO SLOBODANA MILOŠEVIĆA I JUGOSLOVENSKOG SUNOVRATA

- “Reforma 1965”

Kada su i zašto prekinuti procesi demokratizacije i decentralizacije zemlje? Da li je već tada nagovešten raspad Jugoslavije? Sukob modernih i konzervativnih, reformskih i antireformskih, centralističkih i federalnih snaga od šezdesetih dominira Savezom komunista Srbije, ali i srpskim društvom u celini. Studentski bunt 1968. i grupa Praxis. Period ključan za razumevanje procesa koji su doveli do raspada jugoslovenske države i ratova.

- “Uspon i pad liberala”

Kao odgovor na težnje rukovodstava republika bivše Jugoslavije za sve većom samostalnošću, u srpskim intelektualnim krugovima javljaju se zahtevi za integracijom svih Srba, uglavnom na kulturnom planu. U isto vreme u Srbiji se pojavljuje alternativa i unutar komunističke partije, poznata kao liberali. Liberali rešenje za medjunacionalne odnose vide u samostalnijem razvoju i većoj decentralizaciji Srbije, i doslednoj federalizaciji Jugoslavije.

- “Otvaranje srpskog pitanja”

Krug oko književnika Dobrice Ćosića i grupa Praksis – jedni otvaraju srpsko nacionalno pitanje, drugi zagovaraju jugoslovenstvo. Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih sličnost dve opozicione grupacije je nesporna – kritika jugoslovenskog socijalističkog sistema. Mnogi Jugosloveni postaju Srbi. Koncept unitarne Jugoslavije prelazi u ideju o kulturnom jedinstvu srpskog prostora. Prilikom prijema u punopravno članstvo Srpske akademije nauka i umetnosti 1977. godine, Ćosić drži slovo koje se od tada nadalje uglavnom interpretira kroz samo jednu rečenicu – “Srbi su pobeđnici u ratu, a gubitnici u miru”.

- “Ustav 1974”

Centralistički model upravljanja je definitivno potrošen. Debata koja prethodi donošenju ustava – sve učestalije se javno govori o Jugoslaviji kao veštačkoj tvorevini, kao tamnici srpskog naroda. Ustav '74 - poslednji pokušaj da se kroz federalno uređenje sačuva višenacionalna zajednica, ali i jedan od uzroka njenog raspada. Ustav ne garantuje političke slobode i tržišnu ekonomiju, ali uspostavlja institucije koje treba da zamene Tita. Pokrajine dobijaju vlastite ustave i po svojim ingerencijama praktično su izjednačene sa republikama. Snažan otpor dominantne kulturne i političke elite većinskog srpskog naroda.

- “Zaokruživanje nacionalnog programa”

Početak osamdesetih - intelektualne elite počinju kampanju za slobodu govora, koja okuplja intelektualce iz cele bivše Jugoslavije. Jezgro vodećeg opozicionog kruga, Slobodnog univerziteta, čine profesori iz grupe Praksis. Sredina

osamdesetih – srpsku javnu scenu počinju da osvajaju intelektualci koji, u predvečerje raspada zemlje i ratova, kao jedinu alternativu nude nacionalnu državu svih Srba.

Zaokružuje se koncept koji, dolaskom Slobodana Miloševića na vlast, postaje državna politika.

- “Dogmatizacija partije”

Druga polovina osamdesetih u bivšoj Jugoslaviji - ekonomska kriza, narasli dugovi, inflacija, nezaposlenost. Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti, prvi pisani program i vidjenje jugoslovenske krize, koji promovira nacionalno jedinstvo srpskog naroda i van Republike Srbije i pokrajina. U Sloveniji i Hrvatskoj, kao i u pokrajini Kosovo, jačaju tendencije ka većoj samostalnosti. U poslednjoj deceniji komunizma u Istočnoj Evropi, u Srbiji pobeđuje autoritarni koncept. Dogmatska struja u Savezu komunista Srbije, koja na Osmoj sednici poražava politiku kompromisa, ulazi u isto kolo sa nacionalističkim, opoziciono orijentisanim kulturnim elitama.

- “Homogenizacija”

April 1987. - Slobodan Milošević odlazi u Kosovo Polje i poručuje: “Niko ne sme da vas bije”. Juna 1989. na Gazimestanu objavljuje svoje viđenje krize: “Šest vekova posle kosovske bitke ponovo smo u bitkama, one nisu oružane, mada ni takve nisu isključene”. Berlinski zid je srušen. Umesto reforme političkog i ekonomskog sistema, srpska vlast, kulturne elite i vodeće opozicione stranke nastale 1990. praktično postižu konsenzus oko koncepta Velike Srbije.

- »Kosovo«

Emancipacija albanskog naroda na Kosovu nakon drugog svetskog rata i istorijat kosovske autonomije. Zašto kosovski Albanci 1968. traže republiku? Zašto se iseljavanju Srbi i Crnogorci? Kako su srpske vlasti gušile svaku pobunu Albanaca. Represija prema političkim zatvorenicima najizraženija je upravo na Kosovu. Ukidanje autonomije Kosova nakon neviđene antialbanske kampanje tokom osamdesetih godina.

- »Uloga Jugoslovenske narodne armije«

Reorganizacija JNA i rasformiranje teritorijalne odbrane osamdesetih. Srbija se priprema za rat. Vojni vrh procenjuje da je Milošević »jedini zagovornik« SFRJ, a time i njenih interesa. Armija se udaljava od drugih jugoslovenskih republika, pretvara u srpsku vojsku i igra ključnu ulogu u raspadu Jugoslavije.

- “Medjunarodna zajednica i jugoslovenska kriza”

Medjunarodna zajednica pokušava da sačuva Jugoslaviju – da li i kako? Nemačka i Vatikan priznaju nezavisnu Hrvatsku, ali pod određenim uslovima. CIA predviđa raspad Jugoslavije. Konferencija u Hagu – poslednji pokušaj medjunarodne zajednice da spreči rat na teritoriji SFRJ. Paralelno se otvaraju mogućnosti za uključivanje SFRJ u evroatlantske organizacije i programe - Savet Evrope, PHARE, Evropska banka za obnovu i razvoj, proces pridruženja Evropskoj zajednici...

Izdanja HELSINŠKOG ODBORA ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
	Hate Speech as Freedom of Speech		1995.
	In the Name of Humanity (Collect. of doc.)		1996.
	Srpskohrvatski odnosi i problem izbeglica (Beograd, 30-31. januar 1997)		1997.
	Lex, pištaljke i laži		1997.
	Pucanje duše	Janja Beč	1997.
Dokumenti	Srpsko-albanski dijalog Ulcinj, 23-25. jun 97 DIALOGU SERBO-SHQIPTAR Ulqin, 23-25. qershor 1997.		1997.
	Radikalizacija društva u Srbiji		1998.
	Radicalisation of the Serbian Society		1998.
Dokumenti	Samoopredeljenje između autonomije i otcepljenja	priredio: Milenko Marković	1998.
Dokumenti	Kosovo: pravo i politika Kosovo u normativnim aktima pre i posle 1974. godine KOSOVO: LAW AND POLITICS KOSOVO IN NORMATIVE ACTS BEFORE AND AFTER 1974		1998.
Dokumenti	Međunarodna zajednica i Kosovo Zbirka relevantnih dokumenata INTERNATIONAL COMMUNITY AND KOSOVO COLLECTION OF RELEVANT DOCUMENTS		1998.
	Građanin u pravnom sistemu SRJ	Grupa autora	1999.
Dokumenti	Srpsko-albanski dijalog Bgd, 21-22 nov. 98. DIALOGU SERBO-SHQIPTAR BGD, 21-22 NEN. 98.		1999.
	Radnici i sindikati u Srbiji WORKERS AND TRADE UNIONS IN SERBIA		2000.
	Manjine u Srbiji		2000.
	Minorities in Serbia		2000.
	Ka svetu bez mina	YU kampanja za zabranu antipersonalnih mina	2000.
	I jugoslavija konačno protiv mina	YU kampanja za zabranu antipersonalnih mina	2001.
	Izbeglice u Srbiji: Između integracije i mogućeg povratka Refugees in Serbia: Between Integration and Sustainable Return	Vladimir Ilić	2001.
	Ljudska prava u Srbiji 2000 Human Rights in Serbia 2000	Godišnji izveštaj Annual Report	2001.
	Ljudska prava u tranziciji – Srbija 2001 Human Rights in transition – Serbia 2001	Godišnji izveštaj Annual Report	2002.
	Ljudska prava u senci nacionalizma – Srbija 2002 Human Rights in the Shadow of Nationalism – Serbia 2002	Godišnji izveštaj Annual Report	2003.
Dokumenti	Vojna tajna (1 i 2)	Vladan Lajković	2004.
	Izveštaj o antipersonalnim minama u SCG Report on Antipersonnel Mines in S&M	Priredila: Marijana Obradović	2004.
	KOSOVO – lanac uzroka i posledica KOSOVO – a chain of causes and consequences KOSOVO – zinxhiri i shkaqeve dhe i pasojave	(album)	2004.

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
Helsinške sveske 1	Srpska elita	Grupa autora	2000
Helsinki Files 1	Serbian Elite	Group of authors	2000
Helsinške sveske 1	Srpska elita / drugo izdanje	Grupa autora	2001
Helsinki Files 1	Serbian Elite / second edition	Group of authors	2001
Helsinške sveske 2	Potencijal za promene	Grupa autora	2000
Helsinki Files 2	Potential for Changes	Group of authors	2000
Helsinške sveske 3	Rusija, Srbija, Crna Gora	Grupa autora	2000
Helsinki Files 3	Russia, Serbia, Montenegro	Group of authors	2000
Helsinške sveske 4	Individualna i kolektivna prava manjina	Izlaganja sa ok. stola	2001
Helsinki Files 4	Individ. and Collect. Rights of Minorities	Round-table speeches	2001
Helsinške sveske 5	"Otpor" – više ili manje od politike	V. Ilić	2001
Helsinki Files 5	"Otpor" – in or beyond Politics	V. Ilić	2001
Helsinške sveske 6	Slučaj Ivan Stambolić	Dokumenti	2001
Helsinki Files 6	Case of Ivan Stambolić	Documents	2001
Helsinške sveske 7	Haški tribunal: naš nesporazum sa svetom	M. Despot, V. Ilić	2001
Helsinki Files 7	The Hague Tribunal: Discord between us and the world	M. Despot, V. Ilić	2001
Helsinške sveske 8	Manjine i izbeglice u Vojvodini	V. Ilić	2001
Helsinki Files 8	Minorities and refugees in Vojvodina	V. Ilić	2001
Helsinške sveske 9	U trouglu državne sile – vojska, policija, paravojska	Grupa autora	2001
Helsinki Files 9	In the triangle of the state power	Group of authors	2001
Helsinške sveske 10	Nenaučena lekcija – srednjoevropska ideja i srpski nacion. program	C. Ingrao, L. Vrkić	2001
Helsinki Files 10	Unlearnt lesson – centraleuropean idea and serb national program	C. Ingrao, L. Vrkić	2001
Helsinške sveske 11	Balkanski Rašomon – istorijsko i literarno viđenje raspada SFRJ	T. Kuljić, O. Milosavljević, O. Manojlović-Pintar	2002
Helsinki Files 11	The Balkans Rachomon – historiography and literature on dissolution of SFRY	T. Kuljić, O. Milosavljević, O. Manojlović-Pintar	2002
Helsinške sveske 12	Tranzicija i manjine	Izlaganja sa ok. stola	2002
Helsinki Files 12	Transition and Minorities	Round-table speeches	2002
Helsinške sveske 13	Prošlost kao izazov pravu	Vladimir Vodinić	2002
Helsinki Files 13	The past as Challenge to the Law	Vladimir Vodinić	2002
Helsinške sveske 14	Vlasi ili Rumuni iz istočne Srbije i "Vlaško pitanje" Rumanii sau Romanii din Serbia de rasarit...	Dragomir Dragić	2002.
Helsinške sveske 15	Nacionalne manjine i pravo	Grupa autora	2002.
Helsinki Files 15	National Minorities and Law	Group of Authors	2002
Helsinške sveske 16	Tačka razlaza (povodom polemike vođene na stranicama lista "Vreme" od 1. 08. do 21. 11. 2002)	-	2002.
Helsinške sveske 17	Kako do evropskih standarda (zatvori u Srbiji 2002-2003)	-	2003.
Helsinki Files 17	How to Attain European Standards (The situation of Serbian Prisons 2002-2003)	-	2003.
Helsinške sveske 18	Oltar i kruna	Bojan Aleksov, Dragoljub Iovanović	2004.
Helsinške sveske 19	Između načela i prakse (položaj "malih" i "velikih" manjina u Srbiji)	Izlaganja sa okrugl. stola	2004.

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
Svedočanstva (1)	Ljudi, događaji i knjige	Latinka Perović	2000.
Svedočanstva 1	Ljudi, događaji i knjige / drugo izdanje	Latinka Perović	2000.
Svedočanstva 2	Ima li rezonance	Novak Pribičević	2000.
Svedočanstva 3	Hronika međunarodne izolacije	Milan Šahović	2000.
Svedočanstva 4	Put u varvarstvo	Srđa Popović	2000.
Svedočanstva 5	U raskoraku sa svetom	Milivoje Maksić	2001.
Svedočanstva 6	Portreti	Slobodan Inić	2001.
Svedočanstva 7	Svet i jugoslovenska kriza	Ljubivoje Aćimović	2001.
Svedočanstva 8	Katarza i katarakta	Miodrag Stanislavljević	2001.
Svedočanstva 9	Glib i Krv	Bogdan Bogdanović	2002.
Svedočanstva 10	Koren zla	Ivan Stambolić	2002.
Svedočanstva 11	Poslednja šansa za Jugoslaviju	Haška konferencija	2002.
Svedočanstva 12	Druga Srbija - 10 godina posle	Zbornik	2002.
Svedočanstva 13	Kosovo: realnost i mit	Ilija Đukić	2003.
Svedočanstva 14	Hronika uzaludnog otpora	Slobodan Beljanski	2003.
Svedočanstva 15	Krhka srpska vertikala	Marko Nikezić	2003.
Svedočanstva 16	Ispisivanje vremena, u međuvremenu	Laslo Vogel	2003.
Svedočanstva 17	Poslednja instanca (1, 2 i 3)	Srđa Popović	2003.
Svedočanstva 18	Srbija na orijentu	Sonja Biserko	2004.
Svedočanstva 19	Između arogancije i poniznosti	Živorad Kovačević	2004.
Svedočanstva 20	Milošević vs Jugoslavija	(svedočenja)	2004.
Svedočanstva 21	Izbeglice: žrtve etničkog inženjeringa	(grupa autora)	2004.

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
Ogledi 1	U tradicij nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nama" i "drugima"	Olivera Milosavljević	2002.
Ogledi 2	Politika i politika	Miodrag Marović	2002.
Ogledi 3	Prevladavanje prošlosti (uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka)	Todor Kuljić	2003.
Ogledi 4	Srpska konzervativna misao	Mirko Đorđević (ed.)	2003.
Ogledi 5	Srpski ratovi rečima 1884-2000	Mihailo Bjelica	2003.

Sadržaj:

Uvod	5
Izbeglice: Moralno i pravno pitanje	11
Pravna pomoć: Više od 20.000 intervencija	21
Suočavanje: U ime moralne obnove društva	35
Haški tribunal: Satisfakcija za žrtve - individualizacija krivice	67
Nacionalne manjine: Stalno u fokusu	77
Kosovo: Ključ regionalne stabilnosti	85
Mediji: Izazovi slobode govora	95
Monitoring zatvora: Prvi put u istoriji Srbije	103
Škole demokratije i ljudskih prava: Okršaj sa mainstreamom	113
Saopštenja: Obraćanje javnosti	119

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.231.14:061.1(497.11)“1994-2004”
314.151.3-054.73(497.11)
342.7(497.11)
323.1/.2(497.11)
316.334.3(497.11)
321.7(497.11)
316.4(497.11)

U potrazi za građanskim identitetom /
[autori Sonja Biserko ... et al. ;
fotografije Aleksandar Anđić]. – Beograd :
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji,
2004 (Beograd : Zagorac). – 132 str. :
ilustr. ; 24 cm.

Na vrhu nasl. str.: 10 godina Helsinškog
odbora za ljudska prava u Srbiji. – Tiraž
500

ISBN 86–7208–101–3

1. Бисерко, Соња
а) Хелсиншки одбор за људска права
у Србији (Београд) – 1994-2004 б)
Избеглиштво – Србија с) Права човека –
Србија д) Национални идентитет – Србија д)
Грађанско друштво – Србија ф) Демократија
- Србија
COBISS.SR-ID 118830348